

„Aj ja som len človek, nie anjel.“

Každodenný život šľachty
v 17. storočí podľa
korešpondencie
barónky Judity Balassovej

Sabina Danková

„Aj ja som len človek, nie anjel.“

Každodenný život šľachty
v 17. storočí podľa
korešpondencie
barónky Judity Balassovej

Univerzita Mateja Bela
v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta

Monografia je výsledkom riešenia projektu VEGA 1/0148/24 Mocenské,
duchovné a intelektuálne elity moháčskeho obdobia v Uhorsku.

© Mgr. Sabina Danková, PhD.

Recenzenti: PhDr. Tünde Lengyelová, CSc.
Dr. habil. Maxim Mordovin, PhD.

Grafická úprava: Mgr. Rastislav Molda, PhD.

Vydavateľ: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Rok vydania: 2025

ISBN 978-80-557-2284-9

Obsah

11 / Úvod

19 / Rodinné zázemie a mladosť

- 24 / Pôvod
- 30 / Vzdelanie a vzdelávanie
- 32 / Vzdelanosť žien v ranom novoveku
- 39 / Písomný prejav Judity Balassovej
- 50 / Jazykové kompetencie
- 52 / Náboženstvo

56 / Manželstvo a rodina

- 57 / Manželstvo Judity Balassovej a Štefana I. Koháryho
- 71 / Tehotenstvo a pôrod

75 / Vdovstvo

- 78 / Vzťahy s deťmi
- 79 / Štefan II. Koháry
- 95 / Judita Koháryová
- 96 / Ostatní synovia
- 103 / Zdravotná starostlivosť
- 106 / Ďalšie príbuzenské väzby
- 106 / Matka Judita Bosnyáková a brat Imrich III. Balassa
- 110 / Sestra Emerencia Balassová a jej manžel Žigmund Esterházy
- 112 / Švagor Tomáš Baranyay a jeho zať Štefan Zichy
- 118 / Valentín II. Balassa
- 119 / Vzťahy s obyvateľmi panstiev
- 120 / Pisári
- 126 / Služobníctvo
- 137 / Poddaní
- 142 / Kontakty s predstaviteľmi okolitých úradov a inštitúcií
- 142 / Vzťahy s duchovenstvom
- 144 / Kontakty s mestským prostredím
- 149 / Reflexia vojensko-politického diania
- 157 / Smrť

158 / Záver

- 162 / Resumé
- 166 / Prílohy
- 176 / Zoznam bibliografických odkazov
- 193 / Zoznam ilustrácií
- 196 / Menný register
- 199 / Miestny register

Venujem pamiatke mojej starej matky Joliky.

Podakovanie

Táto kniha je prepracovanou verziou mojej dizertačnej práce *Šľachtická každodennosť v ranom novoveku v zrkadle korešpondencie Judity Balassovej*, ktorú som obhájila na pôde Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici v roku 2025. Rada by som vyjadrila vďaku každému, kto mi počas môjho výskumu pomohol alebo ma podporil. V prvom rade som nesmierne vďačná môjmu školiteľovi, doc. PhDr. Pavlovi Maliniakovi, PhD., za trpezlivosť, cenné postrehy, odborné rady a usmernenia. Veľká vďaka patrí aj pracovníkom Štátneho archívu v Banskej Bystrici, najmä PhDr. Monike Nagyovej, za prívetivosť a ochotu pri poskytovaní materiálov, ako aj za milé a povzbudivé slová. Rovnako ďakujem aj zamestnancom Maďarského národného archívu v Budapešti (Magyar Nemzeti Levéltár) za ústretový prístup a poskytnutie materiálov. Mimoriadna vďaka patrí Zsuzsánne Balogh za to, že sa ma v Budapešti ujala, za jej ochotu a pomoc, predovšetkým s vyhľadávaním archívnych dokumentov, ako aj cenné rady a postrehy k mojej práci. Ďakujem aj Mgr. Márii Ďurianovej z Múzea vo Svätom Antone za jej ochotu pri poskytovaní ilustrácií. Rovnako som vďačná za všetky konštruktívne pripomienky, ktoré som počas môjho štúdia dostala, a ktoré mali prispieť k zlepšeniu kvality mojej práce. Osobitná vďaka patrí oponentom dizertačnej práce, ako aj členom štátnicovej komisie, za odborné pripomienky a podnety, ktoré som sa snažila zohľadniť pri vypracovaní tejto knihy. V neposlednom rade sa chcem poďakovať môjmu manželovi, mojej najväčšej opore, za jeho pochopenie, láskavosť a povzbudzovanie.

Úvod

Publikácia je zameraná na výskum šľachtickej každodennosti a rodinného života v 17. storočí prostredníctvom analýzy korešpondencie barónky Judity Balassovej (cca 1630 – 1684/5), druhej manželky Štefana I. Koháryho (1616 – 1664). Napriek významu Koháryovcov v ranonovovekom Uhorsku sa tejto rodine nevenovala veľká bádateľská pozornosť. Doterajšie práce boli predovšetkým zamerané na ich vojenské pôsobenie v protitureckých bojoch, básnickú tvorbu Štefana II. Koháryho (1649 – 1731) a na hospodárske pomery na ich panstvách.¹ Komplexnejšie spracovanie dejín rodu a životných osudov jeho príslušníkov však absentuje. V minulosti síce vzniklo niekoľko publikácií,² avšak nie všetky údaje sú v nich správne. I keď môžu tieto diela poslúžiť ako východisko pri výskume, je nevyhnutné s nimi zaobchádzať s patričnou opatrnosťou.

Časom sa objavilo aj niekoľko novších prác zaoberajúcich sa dejinami Koháryovcov. Medzi najvýznamnejšie možno radiť štúdie uverejnené v zborníku *„Za Boha, kráľa a vlast!“ Koháryovci v uhorských dejinách* z roku 2016.³ Približne v rovnakom čase vyšla publikácia pri príležitosti 300. výročia založenia piaristického gymnázia v Kecskeméte⁴ zahŕňajúca niekoľko pozoruhodných príspevkov nielen k osobe Štefana II. Koháryho, ktorému

1 LENGYELOVÁ, Tünde: „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť“. Korešpondencia Judity Balassovej so synom Štefanom II. Kohárom. In: *„Za Boha, kráľa a vlast!“ Koháryovci v uhorských dejinách*. „Istenért, királyért, hazáért!“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában. Ed. Mária Dúrianová. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016, s. 9.

2 NAGY, Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal* VI. Pest : Ráth Mór, 1860, s. 288–294; ILLÉSSY, János: *Gróf Koháry István élete és munkái. Irodalomtörténeti tanulmány*. Karczag : Sződi S. Könyvnyomdája, 1885. 75 s.; BOROVSKÝ, Samu: *Magyarország vármegyéi és városai : Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város*. Budapest : Országos Monografia Társaság, 1906. 490 s.

3 DÚRIANOVÁ, Mária (ed.): *„Za Boha, kráľa a vlast!“ Koháryovci v uhorských dejinách*. „Istenért, királyért, hazáért!“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016. 256 s.

4 KOLTAI, András – KOZICZ, János (eds.): *Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára*. Budapest – Kecskemét : Piarista Rend Magyar Tartománya, 2015. 239 s.

bola primárne venovaná, ale aj iným členom rodiny. V roku 2018 vyšiel zborník *Pamiatky rodov Koháryovcov a Coburgovcov od Tekova po Gemer*, v ktorom sú prezentované výsledky archívneho, pamiatkarského, historického aj literárnohistorického výskumu týkajúce sa života najvýznamnejších predstaviteľov týchto rodín, ako aj dokumentácie hnutelných a nehnuteľných pamiatok, ktoré po sebe zanechali.⁵ Okrem týchto zborníkov sa pozornosť rodu Koháryovcov venovala len okrajovo.⁶

V súčasnosti korešpondenciu Koháryovcov pre svoj výskum využíva Zoltán Igor Komjáti. V prvom rade možno spomenúť jeho publikácie zamerané na pôsobenie Štefana II. Koháryho na poste filákovského hlavného kapitána (1667 – 1682), v ktorých sledoval rôzne problémy (vojenské, právne, správne a pod.) života na pohraničí.⁷ Ďalšou výskumníčkou je Éva Szirácsik, ktorá venovala niekoľko prác hospodárskym pomerom na koháryovských panstvách.⁸ Najnovšie sa z hľadiska výskumu dejín diplomacie osobou Petra Koháryho (1564 – 1632) zaoberal Gellért Ernő Marton.⁹

Hlavným cieľom tejto knihy bolo skúmať život, postavenie, rodové roly a sféru vplyvu šľachtických žien v kontraste k mužom v ranonovovekej spoločnosti zameraním sa na osobu Judity Balassovej, jej vzťahy a interakciu s okolím. Pritom sa analyzovalo spoločenské, vojensko-politické, kultúrne a náboženské dianie v danom období z pohľadu barónky a spôsob, akým sa premietalo v jej životnom priestore. Pozornosť sa venovala aj rôznym stránkam každodenného života šľachtických žien, najmä v súvislosti so starostlivosťou o deti a riadením chodu panstiev. Dôležitým zámerom bolo aj rozšírenie poznatkov o rodine Koháryovcov a ich vzťahoch, korigovanie či spravenie genealogických a biografických údajov a identifikácia osôb patriacich do rodiny a domácnosti.

5 KOMJÁTI, Zoltán Igor – AGÓCS, Attila (eds.): *Pamiatky rodov Koháryovcov a Coburgovcov od Tekova po Gemer. A Koháry és a Coburg család emlékezete Barstól Gőmőrig*. Filákov : Hradné múzeum vo Filákov, 2018. 323 s.

6 Napr. FÜLÖP, László – BARKÓCZY, László: Korabeli feljegyzések a Koháry családdal kapcsolatban. In: *Honismeret*, 2016, č. 4, s. 54–58.

7 Napr. KOMJÁTI, Zoltán Igor: „...Az mit hallottam, kötelességem szerint akarám Nagyságodnak tudtára adnom...”. Adalékok a híráramlás és hírhálózat történetéhez Felső-Magyarországon Koháry István főleki főkapitány levelezése tükrében (1672 – 1682). In: *Fons*, roč. XVII., 2010, č. 1, s. 113–140; Koháry István főleki főkapitány és a „törökös” hírek (1667 – 1682). Adalékok a magyarországi híráramlás és hírközlés 17. századi történetéhez. In: *Neograd 2016 : a Dornyay Béla Múzeum évkönyve XXXIX*. Eds. Balogh Zoltán – Fodor Miklós Zoltán. Salgótarján : Dornyay Béla Múzeum, 2016, s. 7–30.

8 Napr. SZIRÁCSIK, Éva: Koháry II. István, a birtokgyarapító katona. In: *Végvár és mentalitás a kora újkori Európában – Studia Agriensia 31*. Eds. Berecz Mátyás – Bujdosné Pap Györgyi – Petercsák Tivadar. Eger : Dobó István Vármúzeum, 2015, s. 217–246.

9 MARTON, Gellért Ernő (ed.): „Az mint Isten tudnunk adja, oltalmazuk vérünkkel is szegény hazánknak bástyáját...” : magyar nyelvű Esterházy-levelek a Koháry-Coburg család levéltárából. In: *Aetas*, 2020, roč. 35, č. 3, s. 126–150; MARTON, Gellért Ernő (ed.): New Sources from the Koháry-Coburg Family's Archive – Additions to Péter Koháry's Biography. In: *Rocznik Przemyski Historia*, 2023, roč. 29, č. 1, s. 9–34.

Dielo sa primárne zakladá na analýze korešpondencie ranonovovekej šľachtickej. Zo žánrového hľadiska ide o druh písomnosti, ktorá je predovšetkým odrazom osobnosti svojho tvorcu, jeho vnímania a prežívania, ako aj individuálneho pohľadu na dianie v jeho živote. Listy popritom vypovedajú aj o dobe svojho vzniku; z tematického hľadiska zahŕňajú takmer všetky oblasti spoločenského života či už politiku, náboženstvo, morálne a kultúrne javy, problémy rodinného života, hospodárske záležitosti a pod. Korešpondencia však bola v prvom rade komunikačným nástrojom podávajúcim svedectvo o medziľudských vzťahoch. Významnou funkciou listov je navyše aj vytváranie identity a sebareprezentácie pisateľa. Z tohto dôvodu je možné prostredníctvom nich skúmať nielen rodinné väzby, ale aj dobový spôsob vnímania rodových a rodinných rolí a ich prejavy. Pisársky prejav a dodržiavanie formálnych prvkov listov vypovedajú o vzdelanostnej úrovni pisateľa a o jeho postojoch. Materiálna stránka listov je zdrojom poznania spoločenských a kultúrnych podmienok a kontextu doby, v ktorej vznikali.¹⁰ Pri výskume korešpondencie Judity Balassovej sa fyzické charakteristiky listov zohľadňovali len okrajovo, oveľa väčší dôraz sa kládol na ich obsahovú a formálnu stránku.

Korešpondencia je cenným prameňom najmä z hľadiska sociálnych a kultúrnych dejín a dejín mentalít.¹¹ Z hľadiska bádania je dôležité zdôrazniť, že ľudská prirodzenosť (podstata človeka), štruktúra spoločnosti, ako aj spoločenské zákony majú historicky podmienený charakter.¹² Z tohto dôvodu je pri interpretácii konania v minulosti nevyhnutné pochopiť jeho význam z pohľadu aktéra a jeho okolia. Docieliť to možno prostredníctvom komparácie zistených informácií s inými podobnými prípadmi alebo výsledkami iných bádateľov sledujúcimi rovnaké alebo blízke javy. Pre pochopenie kontextu bolo pri interpretácii potrebné siahnuť aj po prácach týkajúcich sa rôznych oblastí života v skúmanom období, ako sú právne alebo literárne dejiny, najmä však jazykovedné diela poskytujúce výklad dobového chápania slov.

Pri výskume „mikrodejín“ je veľmi dôležité opierať sa o výsledky doterajšieho bádania. Z tvorby slovenskej historiografie sú využiteľné predovšetkým práce zaoberajúce sa dejinami šľachty od Diany Duchoňovej, Tünde Lengyelovej a Anny Fundárkovej, ktoré pri bádani využívali aj korešpondenciu.¹³ Významné sú aj diela sledujúce korešpondenčnú komunikáciu

10 Podrobnejšie ohľadom možností výskumu dobovej korešpondencie: DANKOVÁ, Sabina: Metodologické východiská výskumu šľachtickej korešpondencie v ranom novoveku (na príklade listov Judity Balassovej). In: *Acta historica Neosoliensia* 26, 2023, č. 1, s. 99–115.

11 LENDEROVÁ, Milena: Chvála deníků a dopisů. In: *Osobní deník a korespondence – snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?* Eds. Milena Lenderová – Jiří Kubeš. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2004, s. 25.

12 ČERNÍK, Václav – VICENÍK, Jozef: K niektorým metodologickým otázkam historického poznania. In: *Historický časopis*, roč. 58, 2010, č. 2, s. 194.

13 DUCHOŇOVÁ, Diana: *Palatín Mikuláš Esterházy. Dvorská spoločnosť a aristokratic-*

v prostredí ranonovovekej šľachty.¹⁴ Z hľadiska právneho postavenia žien možno vyzdvihnúť publikácie Miriam Laclavíkovej a Adriany Švecovej,¹⁵ ako aj zborník z roku 2004 s názvom *Žena a právo*.¹⁶

Pri práci som čerpala aj zo zahraničnej odbornej literatúry. Výskumom dejín rodiny a rodových rolí sa dlhodobo zaoberá maďarská historička Gabriella Erdélyi.¹⁷ Podobne užitočné sú práce historičky Katalin Péter ohľadom manželstva a súkromného života,¹⁸ ako aj jej štúdiá o používaní oslovení v kruhoch aristokracie v ranom novoveku.¹⁹ Výskumu jazykovej

ká každodennosť. Bratislava : Veda, 2017. 559 s.; DUCHOŇOVÁ, Diana – LENGYELOVÁ, Tünde: *Hradné kuchyne a šľachtické stravovanie v ranom novoveku. Radosti slávností, strasti každodennosti*. Bratislava : Veda, 2016. 320 s.; FUNDÁRKOVÁ, Anna: *Barokový aristokrat*. Bratislava : Veda, 2018. 236 s.; LENGYELOVÁ, Tünde: *Život na šľachtickom dvore*. Bratislava : Slovart, 2016. 250 s.; DUCHOŇOVÁ, Diana – HANULA, Matej et al.: *Človek raného novoveku*. Bratislava : Veda, 2020. 440 s.; DUCHOŇOVÁ, Diana: Uhorský aristokratický dvor v ranom novoveku. In: *Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1948*. Ed. Frederik Federmayer. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2012, s. 169–185; LENGYELOVÁ, Tünde et al.: *Thurzovci a ich historický význam*. Bratislava : Pro Historia – Historický ústav SAV, 2012. 260 s.; LENGYELOVÁ, Tünde: „...úlohou žien je sedieť doma, rozprávať sa s Bohom a priasť.“ Každodenný život ranonovovekej šľachtickej. In: *Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1948*. Ed. Frederik Federmayer. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2012, s. 159–168; LENGYELOVÁ, Tünde: Pánstvo v rukách ženy : (na príklade dvoch šľachticien zo 17. storočia). In: *Otázky zemepanského hospodárenia a správy v novoveku*. Ed. Zuzana Lopatková. Trnava : Katedra histórie FF TU, 2019, s. 87–103.; LENGYELOVÁ, Tünde: Urodzenosť, pôvod a spoločenské postavenie v ponímaní ranonovovekej uhorskej šľachty. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2005, s. 19–30.

14 DUCHOŇOVÁ, Diana: Komunikácia uhorskej aristokracie v rodinnom a dvorskom prostredí v ranom novoveku : „považujem za dôležité informovať Vás ...“. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského : Historica*, 2014, roč. 48, s. 23–37; DUCHOŇOVÁ, Diana: Špecifika komunikácie na aristokratických dvoroch v ranom novoveku. In: *Historické štúdie* 49, 2015, s. 19–37; FUNDÁRKOVÁ, Anna: Listy ako médium symbolickej komunikácie v aristokratickom prostredí. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského : Historica*, 2014, roč. 48, s. 67–77.

15 LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana: Dlhá cesta k právnej emancipácii ženy v rodinných a majetkových vzťahoch. In: *Historický časopis : vedecký časopis o dejinách Slovenska a strednej Európy*, roč. 66, 2018, č. 4, s. 599–627; LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana: *Žena v stredovekom a novovekom Uhorsku. Právne postavenie šľachtickej*. Praha : Leges, 2022. 223 s.

16 LENGYELOVÁ, Tünde (ed.): *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2004. 304 s.

17 Napr. v štúdií: ERDÉLYI, Gabriella: Negotiating Widowhood and Female Agency in Seventeenth-Century Hungary. In: *The Hungarian Historical Review*, roč. 9, 2020, č. 4, s. 595–623. Je podstatné spomenúť aj ňou zostavované zborníky, ktoré zahŕňajú štúdie zamerané na rôzne otázky takajúce sa rodinných a medziľudských vzťahov: ERDÉLYI, Gabriella (ed.): *Érzelmek és mostohák: Mozaikcsaládok a régi Magyarországon, 1500 – 1850*. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019. 307 s.; *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550 – 1940*. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 313 s.; *Anyák és apák : szülői szerepek, gondoskodás és tekintély a patriarchális családban (1500 – 1918)*. Budapest : Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021. 300 s.

18 PÉTER, Katalin: *Házasság a régi Magyarországon. 16 – 17. század*. Budapest : L'Harmattan, 2008. 168 s.; *Magánélet a régi Magyarországon*. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2012. 180 s.

19 PÉTER, Katalin: Az asszony neve. Arisztokrata névhasználat a 16 – 17. századi Magyaror-

stránky listov sa venuje výskumníčka Erika Terbe.²⁰ Zo starších publikácií zameraných na písomnú komunikáciu možno spomenúť práce Lajosa Hoppa²¹ či Istvána Györgya Tótha.²² Pre porovnávanie šľachtickej korešpondencie a rukopisu sú dostupné nové kritické edície listov medzi palatínom Pavlom Esterházyom a jeho dvomi manželkami.²³ Ohľadom dejín každodennosti je výhodné čerpať z trojzväzkového diela Bélu Radvánskeho.²⁴ Hoci ide o staršie práce, pre svoju informačnú hodnotu sú prínosné aj v súčasnosti.

Spomedzi autorov píšucich v anglickom jazyku možno spomenúť historika Jamesa Daybella, ktorý sa zaoberá otázkami týkajúcimi sa postavenia a rolí žien v ranonovovekej britskej spoločnosti. Z metodologického hľadiska je mimoriadne prínosná jeho práca *The Material Letter in Early Modern England. Manuscript Letters and the Culture and Practices of Letter-Writing, 1512 – 1635* z roku 2012,²⁵ v ktorej skúmal ranonovovekú korešpondenciu ako komunikačný prostriedok a možnosti jej využitia pri historickom výskume. Z pohľadu dejín detstva, rodiny a emócií v ranonovovekej spoločnosti sú využiteľné práce Lindy Pollock.²⁶ Pozoruhodnou publikáciou je aj zborník s názvom *Early Modern Emotions* z roku 2017,²⁷ ktorá predstavuje akýsi úvod pre bádateľov zaujímajúcich sa o výskum emócií v období raného novoveku. Inšpiratívnou prácou je aj dielo H. S. Bennetta o rodine Pastonovcov, ktoré bolo prvýkrát vydané už v roku 1922, v ktorom rekonštruoval obraz každodenného života jednej zámožnej anglickej rodiny v stredoveku na základe dobovej korešpondencie.²⁸

szágon [The name of the woman: The usage of names among aristocrats in Hungary in the sixteenth and seventeenth centuries]. *Történelmi Szemle* 52, 2010, č. 2, s. 151–187.

20 Napr. TERBE, Erika: A misszilizsek a magyar nyelvtörténeti kutatásokban. In: *Az ember és a nyelv – térben és időben. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME)*, 2016, s. 191–200.

21 Napr. HOPP, Lajos: A magyar levélműfaj történetéből. In: *Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok*. Eds. József Szauder – Andor Tarnai. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974, s. 501–566.

22 Napr. TÓTH, István György: *Literacy and Written Culture in Early Modern Central Europe*. Budapest: Central European University Press, 2000. 288 s.

23 VISKOLCZ, Noémi – ZVARA, Edina (eds.): Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése. Budapest: MTA KIK – Kossuth Kiadó, 2019. 352 s.; VISKOLCZ, Noémi et al. (eds.): *Esterházy Pál és Thököly Éva iratai: I. Levelezés*. Budapest: Kossuth Kiadó – MTA KIK, 2022. 352 s.

24 RADVÁNSZKY, Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században I.* Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1896. 494 s.; *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században II.* Budapest: Knoll Károly akadémiai könyvtárusnál, 1879. 406 s.; *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században III.* Budapest: Knoll Károly akadémiai könyvtárusnál, 1879. 431 s.

25 DAYBELL, James: *The Material Letter in Early Modern England. Manuscript Letters and the Culture and Practices of Letter-Writing, 1512 – 1635*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012. 357 s.

26 Napr. POLLOCK, Linda: Little Commonwealths I: The Household and Family Relationships. In: *A Social History of England, 1500 – 1750*. Ed. Keith Wrightson. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, s. 60–83.

27 BROOMHALL, Susan (ed.): *Early Modern Emotions. An Introduction*. London – New York: Routledge, 2017. 386 s.

28 BENNETT, H. S.: *The Pastons and their England. Studies in an Age of Transition*. Cam-

Táto kniha sa opiera o výskum archívnych prameňov, predovšetkým korešpondencie. Skupina listov Judity Balassovej aktuálne pozostáva z 285 jednotiek pochádzajúcich zo 4 archívnych fondov, spomedzi ktorých bolo 152 odosielaných a 133 prijímaných. Najväčšiu časť zachovanej korešpondencie predstavujú listy s jej najstarším synom Štefanom II. Kohárom (164 listov). Väčšina korešpondencie je datovaná, čo z časového hľadiska vymedzuje výskum na tridsaťročné obdobie ohraničené rokmi 1654 – 1684.

Pramenný základ výskumu predstavuje korešpondencia, ktorá tvorí súčasť fondu Koháry-Coburgovcov uloženého v Štátnom archíve v Banskej Bystrici.²⁹ Ide o rozsiahly a bohatý fond, ktorý sa pôvodne nachádzal v kaštieli vo Svätom Antone. Od 18. storočia prebiehali viaceré pokusy o usporiadanie týchto materiálov, pričom sa iniciatívy chopilo niekoľko úradníkov a archivárov, z ktorých každý postupoval podľa vlastných metód. Výsledkom týchto zásahov je súčasné neprehľadné usporiadanie fondu. Materiály sú spracované len čiastočne, v prípade korešpondencie ostala asi tretina nespracovaná, v ostatných častiach listy nenasledujú za sebou ani podľa pisateľa, ani adresáta, ani na základe vecných alebo chronologických údajov. Vzniklo síce zopár katalógov, z ktorých sú niektoré do istej miery použiteľné.³⁰ Možnosti výskumu sú tak obmedzované nielen spôsobom usporiadania fondu, ale vo veľkej miere aj absenciou moderných archívnych pomôcok. Tento stav možno považovať za hlavnú príčinu neprebádanosti tohto relatívne dobre zachovalého fondu. Sprístupnený materiál banskobystrického fondu Koháry-Coburgovcov bol zoradený do piatich častí, pričom z hľadiska výskumu korešpondencie sú dôležité časti I., IV., a V. Zopár dokumentov fondu vzťahujúcich sa hlavne k osobe Štefana II. Koháryho bolo v minulosti zverejnených Kálmánom Thalym v časopisoch *Századok* a *Történelmi tár*.³¹

Drobná časť korešpondencie Koháryovcov sa nachádza aj v zlomkovitom rodinnom fonde Koháryovcov uloženom v Maďarskom národnom archíve v Budapešti.³² Z tohto fondu pochádza šesť listov. Päť listov bolo do vý-

bridge : Cambridge University Press, 1922. 289 s.

29 Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠABB), fond Koháry-Coburg (f. KC).

30 OTRUBA, Štefan et al.: *Štátny archív v Banskej Bystrici. Sprievodca po archívnych fondoch II*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1969, s. 11–14. V repozitári UMB je online dostupný prepis katalógu korešpondencie od Jánoša Csákósa (cit. 15. 04. 2025): <https://repo.umb.sk/collections/57a5a595-74bd-40ce-8623-4f6f7927fdb9>

31 THALY, Kálmán (ed.): Adalékok Koháry István fogságának történetéhez. In: *Századok*, roč. 4, 1870, č. 9, s. 649–653; Bárány Koháry István hagyatéki leltára. In: *Történelmi Tár*, 1885, s. 605–608; Gr. Koháry István naptári jegyzeteiből. In: *Történelmi Tár*, 1878, s. 396–400; Koháry István rabsága történetéhez (újabb adatok). In: *Századok*, roč. 6, 1872, č. 4, s. 238–259; Koháry István tanúló-kori leveleiből. In: *Századok*, roč. 10, 1876, č. 5, s. 384–395.

32 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest (MNL OL), P 2257 Családi fondtörzskékek, 667 Koháry család, 1–6. Koháry Istvánné Balassa Judit, 1663 – 1668; MNL OL, P 2257, 667, 1–13. Baranyay Tamás és felesége, Koháry Magdolna iratai.

skumu zaradených aj z fondu rodiny Zichyovcov³³ a jeden list z fondu Pavla Esterházyho.³⁴

Podľa biologického a sociálneho stavu pozostával život ranonovovekých žien štandardne z troch etáp, ktorými boli panenstvo, manželstvo a vdovstvo.³⁵ Štruktúra publikácie bola zostavená podľa týchto kategórií do jednotlivých kapitol.

V prvej kapitole sa sleduje pôvod a mladosť barónky Judity Balassovej. Osobitná pozornosť sa venuje otázke vzdelávania žien.³⁶ V spojitosti s tým sú predstavené možnosti vzdelávania skúmanej barónky a analyzuje sa jej vzdelanostná úroveň prostredníctvom porovnania jej písomného prejavu s inými šľachticnými tejto doby. Následne sú vyhodnotené jazykové znalosti v jej rodinnom kruhu a otázka jej náboženskej príslušnosti.

Druhá kapitola je zameraná na ďalšiu fázu života žien, ktorým bolo manželstvo. V tejto časti sa charakterizuje vzťah Judity Balassovej a Štefana I. Koháryho, ako aj význam manželstva na formovanie identity človeka a očakávania a povinnosti, ktoré sobáš pre obe pohlavia prinášal.

Po smrti manžela sa Judita Balassová už druhýkrát nevydávala a zvyšných dvadsať rokov svojho života prežila ako vdova. Nasledujúca kapitola pokrýva práve toto obdobie. Na úvod sa analyzuje vdovský stav a otázka opätovného sobášenia, pričom sú vyličené ich prínosy a nevýhody. Osobitne je posúdená situácia Judity Balassovej a možné dôvody, ktoré vplývali na jej rozhodnutie zostať vdovou. K tejto životnej etape sa navyše viaže aj najväčšia časť jej korešpondencie. Z tohto dôvodu sa tu sledoval aj jej vzťah s deťmi a zhodnotili sa očakávania a prejavy jednotlivých rolí v jej rodine.³⁷ V spojitosti s úlohami matky v rodine sa následne analyzoval postoj barónky k starostlivosti o zdravie, ktorá patrila podľa dobovej mienky k dôležitým povinnostiam žien. Významnou súčasťou života Judity Balassovej boli aj vzťahy s pokrvnými príbuznými. Podľa dostupných materiálov je charakterizovaný jej vzťah k matke a bratovi, sestre a švagrovi, tuteurovi jej detí a ďalším osobám.

33 MNL OL, P 707 Zichy család zsélyi levéltára (1527 – 1946), XXXII. sorozat.

34 MNL OL, P 125 Esterházy Pál (1635 – 1713).

35 KRÁL, Pavel: Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku. In: *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Ed. Tünde Lenygelová. Bratislava: Academic Electronic Press, 2004, s. 142.

36 Táto kapitola sčasti stavia na štúdiu: DANKOVÁ, Sabina: Vzdelanosť šľachtických žien v ranonovovekom Uhorsku na príklade Judity Balassovej. In: *Theatrum historiae* 36, 2025, s. 7–25.

37 Pri tejto téme som vychádzala zo štúdie: DANKOVÁ, Sabina: Obraz matky v zrkadle korešpondencie Judity Balassovej v 2. polovici 17. storočia. In: *Theatrum historiae* 35, 2024, s. 29–45.

Judita Balassová patrila k ženám, ktoré sa do procesu spravovania majetkov aktívne zapájali.³⁸ Na vedenie agendy mala šľachta k dispozícii úradníkov zabezpečujúcich každodenný chod. V tretej kapitole sa podľa korešpondencie barónky identifikovali aj najdôležitejšie osoby pôsobiace v službách Koháryovcov v skúmanom období. Na základe zmienok sa charakterizoval aj vzťah barónky k poddaným. Šľachta si udržiavala väzby aj s predstaviteľmi okolitých úradov a inštitúcií, ktorí taktiež vplývali na bežný život na panstvách. V tejto kapitole sú predstavené najdôležitejšie osoby, o ktorých sa Judita Balassová vo svojich listoch zmienila, a je vyhodnotený ich vzťah k barónke, k jej rodine a obyvateľstvu žijúcemu na koháryovských majetkoch. Následne je analyzované politicko-vojenské dianie v tejto dobe, jeho prejavy v okolí Judity Balassovej a jej postoje voči týmto udalostiam.³⁹ Kapitola končí odhadmi o čase smrti barónky.⁴⁰

Na záver považujem za potrebné vysvetliť používanie priezvisk vydatými ženami v období raného novoveku. Podľa uhorských zvyklostí si totiž ženy po sobáší ponechávali svoje rodné priezviská,⁴¹ kvôli čomu je Judita Balassová, pochádzajúca z rodu Balassovcov, v práci vždy uvádzaná pod jej rodným priezviskom, a nie pod manželovým ako Koháryová. To isté platí aj pre ostatné ženy.

38 Otázke spravovania majetkov Juditou Balassovou som sa venovala v štúdií: DANKOVÁ, Sabina: Správa panstiev v rukách vdovy v 17. storočí (na príklade Judity Balassovej). In: *Moc v dejinách ľudskej spoločnosti. Stretnutie mladých historikov XIII*. Eds. Simona Bilecová – Monika Trešová. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach – Vydavateľstvo ŠafárikPress, 2024, s. 19–29.

39 Táto časť stavia na štúdií: DANKOVÁ, Sabina: Reflexia osmanského a kuruckého ohrozenia v korešpondencii Judity Balassovej v 2. polovici 17. storočia. In: *Doctorandorum dies 2024*. Eds. Mária Dédová – Erik Hrnčiarik – Zuzana Lopatková. Trnava : FF TU v Trnave, 2024, s. 6–13.

40 Okrem vymenovaných štúdií som na základe korešpondencie Judity Balassovej spracovávala aj ďalšie témy. Priebeh korešpondenčnej komunikácie v ranom novoveku som skúmala v štúdií: DANKOVÁ, Sabina: Kommunikáció és híráramlás Balassa Judit levelezésében a 17. század második felében. In: *Fons*, roč. 31, 2024, č. 4, s. 509–527. Odevnej kultúre ranonovovekej šľachty v Uhorsku som sa venovala v štúdií: DANKOVÁ, Sabina: Šľachtické odievanie podľa korešpondencie Judity Balassovej v 2. polovici 17. storočia. In: *Kultúrne dejiny*. Ružomberok : VERBUM – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku, roč. 16, č. 1, s. 6–23.

41 PÉTER, K.: Az asszony neve, s. 163–164.

Rodinné zázemie a mladosť

Raný novovek bol obdobím počiatku novodobého vývoja, ktorý prebiehal vo všetkých oblastiach života spoločnosti. Historik István Hajnal považoval písmo za rozhodujúci faktor v tomto procese, ktorého základnou funkciou malo byť organizovanie sprevádzajúce každú sféru života a napomáhajúce v nej.⁴² Hospodárske, politické a kultúrne zmeny v 16. storočí prejavujúce sa nárastom gramotnosti a potrebou zapisovania dôležitých informácií, vyvolali rozmach písomného zaznamenávania.⁴³ Od konca 16. storočia financovali ranonovovekí panovníci čoraz väčšie vojenské a byrokratické aparáty a podporovali zdokonaľovanie techník aplikovateľných vo všetkých oblastiach života spoločnosti od poľnohospodárskej výroby po vojenstvo.⁴⁴ Spisomňovanie sa stalo nutnosťou pri riadení silných centralizovaných štátov, keďže bol pre výkon štátnej moci z ústredia prenos presných informácií medzi jednotlivými segmentmi aparátu nevyhnutný. Tento vývoj neobišiel ani Uhorsko. Byrokratizácia a modernizovanie štátnej správy, vojenstva, finančníctva, diplomacie, riadenia panovníckeho dvora, ale aj poštovej služby bolo mimoriadne dôležité pre zachovanie habsburskej monarchie a udržanie panovníckej moci v Uhorsku.⁴⁵ Spisomňovanie nadohľadlo nezastupiteľné miesto aj v spravovaní hospodárstva a udržiavaní narastajúceho medzinárodného obchodného styku ako sprievodného javu európskeho ekonomického vývoja v 16. – 17. storočí.⁴⁶ Procesy prebiehajúce v ranonovovekej Európe prirodzene vyvolali potrebu hlbšieho vzdelania pre širšie vrstvy obyvateľstva na to, aby boli schopné naplno sa zapojiť do života spoločnosti.

42 HAJNAL, István: Írásbeliség és fejlődés. In: *Replica*, č. 30, 1998, s. 196–210.

43 KOCSIS, Zsuzsanna: *Kora újkori levélírnokok – Kézazonosítási lehetőségek elmélete és módszerei*. Budapest : Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, 2020, s. 9.

44 FERRARO, Joanne M.: Childhood in Medieval and Early Modern Times. In: *The Routledge History of Childhood in the Western World*. Ed. Paula S. Fass. London : Routledge, 2012, s. 71.

45 PÁLFFY, Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2022, 86–87.

46 KÉRI, Katalin: *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi tekintéssel és történeti alappozással)*. Pécs : Kronosz Kiadó, 2018, s. 125–126; FERRARO, J. M.: Childhood in Medieval and Early Modern Times, s. 70–71.

Na šírenie vzdelanosti a nárast písomností v ranom novoveku vplývalo niekoľko dôležitých faktorov. Kľúčovým javom bol vynález kníhtlače, vďaka ktorému boli tlačené čítanky, príručky, klasické a humanistické texty na dosah širšej vrstvy obyvateľstva.⁴⁷ Tento vývoj by sa však nemohol uskutočniť bez dostupnosti materiálu na písanie a tlačenie kníh. Na tento účel sa využíval papier, ktorý sa v Európe rozšíril v 12. storočí. Oblúbenosť si v prostredí Uhorska získaval od polovice 14. storočia. Do polovice 16. storočia sa na písanie listov používali menšie hárky, ktoré sa zaobstarávali prostredníctvom obchodu, ktorý však len s ťažkosťami dokázal pokryť narastajúci dopyt. Pre jeho vzácnosť nebolo zvykom papierom plytvať a využíval sa každý kus. Zavedením domácej výroby papiera od polovice 16. storočia došlo aj k zväčšeniu formátu listov. Využitie celých hárkov, obzvlášť pri písaní kratších správ, bolo považované za prejav úcty a vznešenosti.⁴⁸ Domáci papier, hoci bol oproti zahraničnému vo všeobecnosti menej kvalitný, tmavší a drsnejší, bol oveľa viac využívaný než belšie hárky z dovozu.⁴⁹

V ideovej rovine bolo vzdelávanie zásadným spôsobom ovplyvnené myšlienkami humanizmu. Aj keď sa názory učencov v niektorých otázkach rozchádzali, vo všeobecnosti existoval konsenzus ohľadom nevyhnutnej potreby vzdelávania detí, ktorých charakter bol v citlivom období detstva považovaný za formovateľný. Novou oblasťou záujmu sa stalo štátnické umenie. Oproti stredoveku, kedy bolo vzdelávanie zamerané predovšetkým na prípravu budúcich príslušníkov cirkvi a úradníkov, ktorí mali slúžiť sekulárnym vládcom a pánom, bol vzdelávací program renesancie orientovaný na samotných funkcionárov pôsobiacich v rozširujúcich sa byrokratických aparátoch. Zmena pritom nastala aj v metóde výučby. Na rozdiel od tradičného odkazovania na diela antických autorov sa už dôraz kládol na kritické pozorovanie. Renesančný vzdelávací program pripravoval chlapcov na kariéru v oblastiach práva, medicíny a prírodnej filozofie. Svojím zameraním na elitné vrstvy zároveň upevňoval spoločenskú hierarchiu a prehľboval ponímanie rodových rozdielov medzi chlapcami a dievčatami.⁵⁰ V prostredí Uhorska sa humanistická písomná kultúra rozvíjala v najvyšších svetských a cirkevných kruhoch od 15. storočia. Zbieranie a študovanie latinských a gréckych rukopisov, ako aj písanie elegantných humanistických listov, si vyžadovalo vysokú úroveň vzdelania a znalosti latinčiny, kvôli čomu nemali

47 FERRARO, J. M.: *Childhood in Medieval and Early Modern Times*, s. 71.

48 MOHÁCSI, Endre: A levél mint információforrás a XVII. század elején. Nagylúcsei Dóczy András szatmári főkapitány levelei Thurzó György nádorhoz. In: *Nyíregyházi József András Múzeum Évkönyve*, 57. roč., 2015, s. 211–212; Hoci papier do konca 15. storočia vo všeobecnosti nahradil pergamen, materiálom pre luxusné rukopisy a liturgické knihy na každodenné použitie zostal naďalej pergamen. MADAS, Edit – MONOK, István: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*. Budapest: Balassi Kiadó, 1998, s. 11–12.

49 HOPP, L.: *A magyar levélműfaj történetéből*, s. 515. Ohľadom pomôcok potrebných pre písanie listov v ranom novoveku: DAYBELL, J.: *The Material Letter in Early Modern England*, s. 30–52.

50 FERRARO, J. M.: *Childhood in Medieval and Early Modern Times*, s. 70–71.

uhorské ženy spravidla možnosť zapojiť sa do tohto procesu. Výnimku predstavovali kráľovné pochádzajúce z cudzích krajín, akou bola napr. manželka Mateja Korvína Beatrix Aragónska (1457 – 1508), ktoré mohli vďaka svojmu privilegovanému postaveniu a výchove na dvoroch s vysokou písomnou kultúrou nadobudnúť dostatočné vzdelanie.⁵¹

Značný podiel na šírení vzdelanosti malo aj náboženské myslenie. Význam elementárneho školstva a alfabetizácie zdôraznila v 16. storočí európska reformácia v súvislosti so zvýšenými nárokmi na náboženskú výchovu. Dôležitou súčasťou reformačných myšlienok bolo šírenie Božieho slova v materinskom jazyku namiesto latinčiny a štúdium Biblie a náboženských textov všetkými kresťanmi. Z tohto dôvodu považovali prívrženci reformácie za potrebné zabezpečiť možnosti na osvojenie si dostatočného vzdelania pre obe pohlavia. V reakcii na úsilie protestantov začala dôraz na elementárne vzdelanie klásť aj katolícka reforma.⁵² Predstavitelia katolicizmu pritom kládli mimoriadny dôraz na výchovu dievčat, ktoré mali neskôr vo svojich deťoch pevne zakoreniť princípy svojej viery.⁵³ Budovanie škôl od 17. storočia však prvotne prebiehalo predovšetkým vďaka iniciatíve protestantov.⁵⁴ K vzdelávaniu bežného obyvateľstva v miestnom jazyku prispievali aj niektoré šľachtické ženy. Štedrou podporovateľkou školstva a reformovanej cirkvi bola Zuzana Lóránffyová (1600 – 1660), manželka sedmohradského kniežaťa Juraja I. Rákócziho, ktorá umožnila študentom nešľachtického pôvodu získať kolegiálne vzdelanie. V roku 1657 založila školu, kde sa v rumunskom jazyku mohli vzdelávať chlapci aj dievčatá.⁵⁵

Proces alfabetizácie a používanie písma prebiehal v stredovýchodnej Európe oproti západnej Európe odlišne. Latinské písomníctvo sa udomáčňovalo s oneskorením a písanie sa ako forma komunikácie šírilo pomalšie. K zvýšeniu využitia písomníctva v štátnej správe dochádzalo od 13. storočia. V spojitosti s narastajúcim množstvom dokumentov vznikli aj hodnoverné miesta, okolo ktorých sa postupne vytvárala svetská vrstva znala písma. Z tohto obdobia pochádzali aj prvé doložené prípady svetských žien,

51 KORONDI, Ágnes: Író és olvasó nők a középkori Magyarországon. In: *A zsoldártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*. Ed. Júlia Papp. Budapest : Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, s. 49.

52 MAUR, Eduard: Dětsví za raného novověku. In: *Velké dějiny zemí Koruny české : Dětsví*. Ed.: Milena Lenderová. Praha : Paseka, 2021, s. 150; MONOK, István: A női könyvtulajdonos, a női olvasó a 16 – 17. században. In: *A zsoldártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*. Ed. Júlia Papp. Budapest : Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, s. 89.

53 V. LÁSZLÓ, Zsófia: Nőoktatás és könyves műveltség a 17 – 18. században. In: *A zsoldártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*. Ed. Júlia Papp. Budapest : Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, s. 96.

54 V. LÁSZLÓ, Z.: Nőoktatás és könyves műveltség a 17 – 18. században, s. 99.

55 V. LÁSZLÓ, Z.: Nőoktatás és könyves műveltség a 17 – 18. században, s. 99; KÉRI, K.: *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*, s. 227.

ktoré vedeli čítať, hoci išlo výlučne o príslušníčky panovníckeho rodu.⁵⁶ Rozšírenie znalosti písania v radoch sekulárneho obyvateľstva prebiehalo v Uhorsku od 14. storočia v dôsledku rozvoja kultúry, vzdelanosti a školstva. Z tohto obdobia pochádzajú prvé zachované listy šľachty, medzi ktorými sa nachádza aj niekoľko listov žien.⁵⁷ Tieto latinské texty však boli pravdepodobne zapisované mužskými vzdelancami.⁵⁸ Z poslednej tretiny 14. storočia sa zachovali aj listy niekoľkých žien, ktoré písmo ovládali. Podobne ako aj v neskoršom období, vlastnoručné listy sa posielali v súkromných záležitostiach, kým úradnú korešpondenciu dávala aj gramotná vrstva aristokracie spisovať písárom. Listy z tohto obdobia vypovedajú o každodenných starostiach a povinnostiach žien súvisiacich so starostlivosťou o rodinu a majetok.⁵⁹ K nárastu písomností žien došlo následne od poslednej tretiny 15. storočia.⁶⁰ Pre príslušníkov šľachty bolo popri vojenských zručnostiach v čoraz väčšej miere potrebné vzdelanie, najmä znalosť čítania a písania, aby sa mohli presadiť vo verejnom živote a pôsobiť v rôznych úradoch. Humanizmus a spoločenské zmeny v ranom novoveku, najmä však budovanie silného štátu zasahujúceho do všetkých oblastí života obyvateľstva, túto požiadavku prehľadli.⁶¹

Alfabetizácia uhorskej šľachty prebiehala približne od polovice 15. do polovice 16. storočia. V radoch mužov sa znalosť písma začala šíriť od 2. polovice 15. storočia. Na prelome 15. a 16. storočia už nebolo zriedkavým javom, aby sa aristokrat dokázal aspoň podpísať, v polovici 16. storočia už vedela táto vrstva písať na dobrej úrovni. Medzi aristokratkami prebiehal tento proces s približne storočným oneskorením. Hoci sa v 16. storočí udiali zásadné kroky týkajúce sa vzdelávania žien a ich pôsobenia v spoločnosti, prevratné zmeny boli charakteristické až pre neskoršie obdobia.⁶² V polovici 16. storočia ešte nebola znalosť písma medzi ženami častá, negramotnosť však už nebola samozrejmosťou.⁶³ Avšak aj pre tie z nich, ktoré písať vedeli, mohla táto činnosť predstavovať fyzickú záťaž, ako v prípade Uršule Kanizsayovej (1523 – 1571), manželky palatína Tomáša Nádasdyho (1498 – 1562).⁶⁴

56 KORONDI, Á.: Író és olvasó nők a középkori Magyarországon, s. 44–46.

57 TIHÁNYIOVÁ, Monika: From the Medieval Correspondence of Hungarian Noblewomen. In: *Historický časopis*, roč. 69, 2021, č. 5, s. 841–842.

58 KORONDI, Á.: Író és olvasó nők a középkori Magyarországon, s. 48, 51–52.

59 TIHÁNYIOVÁ, M.: From the Medieval Correspondence of Hungarian Noblewomen, s. 847–851.

60 KORONDI, Á.: Író és olvasó nők a középkori Magyarországon, s. 48, 51–52.

61 MAUR, E.: Dětství za raného novověku, s. 171; TIHÁNYIOVÁ, M.: From the Medieval Correspondence of Hungarian Noblewomen, s. 841–842.

62 SZABÓ, András: Női művelődés a 16. századi Magyarországon. In: *Azoltártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*. Ed. Júlia Papp. Budapest : Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, s. 76.

63 SZABÓ, A.: Női művelődés a 16. századi Magyarországon, s. 71.

64 TÓTH, István György: *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelő-*

Pritom však požiadavka, aby ženy vedeli čítať a písať, postupom času rástla. V polovici 17. storočia už bolo bežné, že šľachtické vedeli písať, aj keď nie dobre.⁶⁵ Výsledkom tohto vývoja bol zreteľný nárast počtu ženských čitateľiek od 18. storočia, o čom vypovedajú knihy, ktoré sa v tomto období v Uhorsku objavili, obsahujúce rady do života určené pre ženy. Napriek tomu však ostávala žena zaoberajúca sa vedou naďalej zriedkavým javom nielen v Uhorsku, ale aj v zahraničí.⁶⁶

Pramene osobnej povahy vypovedajú zároveň o privátnej aj verejnej sfére života, pričom v sebe nesú prvok objektivity aj subjektivity. Na jednej strane vypovedajú o skutočnostiach, o dianí a udalostiach, ktoré sa odohrali v živote pisateľa a jeho okolia. Na druhej strane podávajú svedectvo o nehmateľných záležitostiach.⁶⁷ Sú odrazom osobnosti svojho tvorca, jeho myslenia, predstáv a pocitov. Vypovedajú o jeho prežívaní, vnímaní svojho života a blízkych osôb a reflektujú jeho subjektívny pohľad na súdobú spoločnosť.

V dôsledku výrazného šírenia gramotnosti sa písomnosti žien v ranom novoveku objavovali oproti predošlým obdobiam v čoraz väčšej miere.⁶⁸ Z prameňov osobnej povahy je pre výskum najlepšie využiteľná korešpondencia, predovšetkým však listy pochádzajúce zo šľachtického prostredia, pretože je najrozšírenejším, a tým aj najdostupnejším typom egodokumentu z tohto obdobia.⁶⁹ Je však potrebné pripomenúť skutočnosť, že napriek tomu, že sa mnoho žien učilo písať od 16. storočia, nebolo zachovanie súkromnej korešpondencie všeobecne nepovažované za veľmi podstatné,⁷⁰ čo nám môže náš obraz o gramotnosti ranonovovekých žien skresľovať.

Pramene osobnej povahy sú cenným zdrojom na poznanie každodennosti, života rodín, medziľudských vzťahov a miesta žien v ranonovovekej spoločnosti. Zameraním sa na vybranú osobu reprezentujúcu určitú spoločenskú skupinu s cieľom rekonštruovať jej život na základe jej vlastných svedectiev a následnou interpretáciou v kontexte doby, v ktorej žila, môžeme bližšie pochopiť fungovanie a mentalitu spoločnosti, dobové vnímanie postavenia, úloh a životných možností žien oproti opačnému pohlaviu.

désben a kora újkori Magyarországon. Budapest : MTA Történettudományi Intézet, 1996, s. 139–140.

65 BOGNÁR, Péter: Alfabetizáció a késő középkori, kora újkori Magyarországon. In: *Verso – Irodalomtörténeti folyóirat*, roč. 1, 2018, č. 2, s. 9–11.

66 KÉRI, K.: *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*, s. 233–234.

67 LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana – BOROVIČKOVÁ, Martina: *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2015, s. 5–7; FUNDÁRKOVÁ, A.: Listy ako médium symbolickej komunikácie, s. 75.

68 LENGYELOVÁ, T.: „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť“ ..., s. 11.

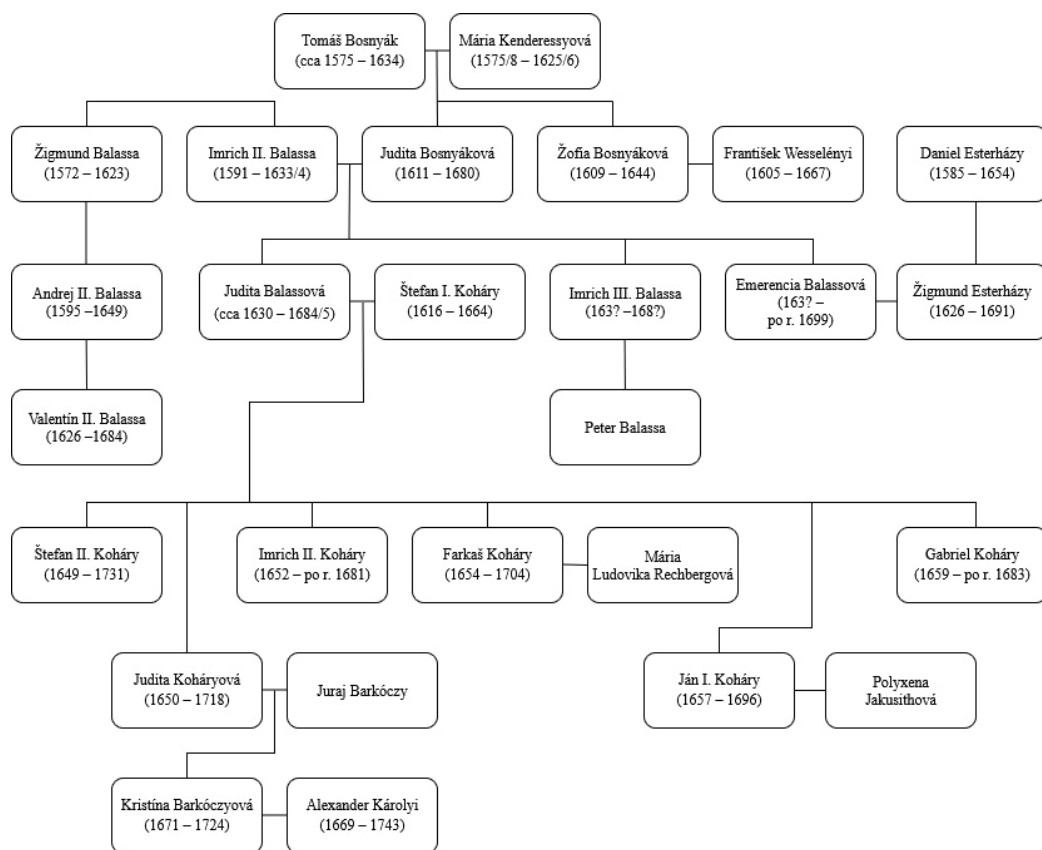
69 LENDEROVÁ, M. – STRÁNÍKOVÁ, J. – BOROVIČKOVÁ, M.: *Důvěrné stránky...*, s. 5–8; LENGYELOVÁ, Tünde: Žena ako téma slovenskej historiografie. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno : Masarykova univerzita, 2001, s. 153.

70 KÉRI, K.: *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*, s. 214–215.

Pôvod

Judita Balassová (cca 1630 – 1684/5) sa narodila v rodine baróna Imricha II. Balassa (1591 – 1633/4) a Judity Bosnyákovovej (1611 – 1680). Jej matka bola dcérou Márie Kenderessyovej (1575/8 – 1625/6) a Tomáša Bosnyáka (cca 1575 – 1634), ktorý od roku 1606 slúžil ako kapitán pevností Filakovo, Šurany a Čabrad'. Neskôr pôsobil vo funkcii župana Hontianskej stolice a v roku 1624 bol menovaný za hlavného kráľovského stolníka. V období prenikania reformačných myšlienok zachovával vernosť katolíckej cirkvi aj cisárovi. Svoj príklon k habsburskej moci prejavil aj aktívnou účasťou pri potlačení povstania Gabriela Bethlena. Za svoje vojenské a diplomatické zásluhy bol v roku 1609 povýšený s celým svojím potomstvom do barónskeho stavu.⁷¹

Obr. 1. Rodokmeň Judity Balassovej

71 LETZOVÁ, Mária: *Žofia Bosniaková: život, dielo a úcta v 17. – 19. storočí*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2022, s. 21–29.

Zo života a pôsobenia Imricha II. Balassu je veľmi málo známe. Pochádzal z rodu Balassovcov, ktorý mal svoje korene v Novohradskej a Hontianskej stolici. Vzostup tohto rozvetveného rodu, prebiehajúci už od druhej polovice 15. storočia, bol spätý s postupným rozširovaním vlastníctva aj v iných oblastiach Uhorska. Hoci nie je presný termín nadobudnutia barónskeho titulu známy, je pravdepodobné, že do magnátskeho stavu boli povýšení ešte pred rokom 1526.⁷² Vývoj v období raného novoveku bol charakteristický výraznými zmenami v skladbe spoločenskej elity. Situácia po porážke pri Moháči v roku 1526 priniesla zásadné zmeny vo všetkých sférach krajiny, ktorá bola nútená čeliť náročným výzvam. Tieto zmeny sa premietli aj v štruktúre celej spoločnosti a vo veľkej miere sa dotkli aj samotnej šľachty. Ich prejavom bolo vymretie mnohých aristokratických rodov v priebehu 16. storočia, čo však poskytovalo priestor pre menej významné rody alebo rody zemianskeho či meštianskeho pôvodu, aby sa dostali do popredia.⁷³ Balassovci patrili medzi tých, ktorým sa úspešne podarilo svoje postavenie v spoločnosti udržať.⁷⁴ Príslušníci tohto rodu sa vyznamenali v mnohých sférach. Zastávali významné funkcie v politicko-správnom systéme, vykonávali vojenskú službu, a súčasne sa podieľali aj na rozvoji kultúry v Uhorsku, predovšetkým v oblastiach vedy a literatúry. Významné miesto v radoch uhorskej šľachty si vyslúžili najmä vďaka vojenským a politickým zásluhám a uváženej sobášnej politike.⁷⁵

O detstve Judity Balassovej nie je známe takmer nič. Nie je jednoduché jednoznačne určiť, kde sa mohla narodiť a stráviť prvé roky svojho života. Isté náznaky môžu preukazovať vzťahy medzi niektorými príslušníkmi rodu Balassovcov, ktoré sa na prelome 16. a 17. storočia stali vyslovene nepriateľskými. Po smrti Žigmunda Balassu (1572 – 1623), ktorý bol známy svojou násilníckou povahou, prevzal Divínske panstvo jeho brat Imrich II., s ktorým sa za svojho života často dostával do konfliktu. Hoci niektoré zdroje uvádzajú, že ho po Žigmundovej smrti zdedili jeho synovia, podľa urbáru z roku 1660 už majetok v tomto čase vlastnil Imrichov syn Imrich III. Balassa.⁷⁶ Ak

72 CSÍZI, István: Észrevételek a magyar főnemesi címek XVI – XVII. századi történetéhez. In: *Fons*, roč. XXI., 2014, č. 1, s. 21–22.

73 KÓNYA, Peter et al.: *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*. Bratislava : Citadella, 2014, s. 352–353.

74 PÁLFFY, Géza: *Hungary between Two Empires 1526 – 1711*. Bloomington : Indiana University Press, 2021, s. 174.

75 BORSA, Iván: *A Balassa család levéltára 1193 – 1526*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990, s. 5; KOVÁCS, Krisztián: A gyarmati és kékkői Balassa család a magyar kultúrában. In: *Balassagyarmati Honismereti Híradó – A Madách Imre Városi Könyvtár Évkönyve*, 2019, s. 20; PÁLFFY, Géza: A Balassi család szerepe a törökellenes határvédelemben az Ipoly és a Garam folyók mentén a 16. században. Účast rodiny Balašovcov na protitureckej obrane hraníc podlíz riek Ipeľ a Hron v 16. storočí. In: *Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí : zborník z medzinárodnej konferencie, Modrý Kameň, jún 2012*. Eds. Helena Ferencová – Erika Antolová. Modrý Kameň : SNM – Múzeum bábkarských kultúr a hračiek, 2013, s. 135–158.

76 SZIRÁCSIK, Éva: *Rablólovag vagy földesúr? Gróf Balassa III. Imre*. Budapest : Unicus Műhely, 2016, s. 69.

Obr. 2. Divínsky hrad

by bolo Divínske panstvo po roku 1623 v rukách Imricha II. a po ňom Imricha III., znamenalo by to, že spomedzi členov tohto rozvetveného a rozhádaného rodu mohlo pripadnúť práve tejto vetve. Prevzatie Divína Imrichom II. potvrdzuje aj dohoda medzi Balassovcami z 28. apríla 1625.⁷⁷ Vzhľadom na to je pravdepodobné, že Imrich II. Balassa sídlil aj so svojou rodinou práve na Divínskom hrade, navyše tu v roku 1633 údajne aj zomrel.⁷⁸ Jeho deti sa tak mohli narodiť a prežiť detstvo na Divíne. Zatiaľ však zostáva neobjasnené, či boli jeho dcéry vychovávané a vzdelávané pri ich matke, alebo u niektorej rodinnej príbuznej.

Z prameňov nie je známy ani presný dátum narodenia Judity Balassovej. Približné vymedzenie si však môžeme vyvodiť na základe pomerne krátkeho trvania manželstva jej rodičov, ktoré uzavreli v roku 1628.⁷⁹ Z korešpondencie rodiny vyplýva, že Imrich II. Balassa zomrel niekedy medzi rokmi 1633 – 1634, keďže sa jeho žena Judita Bosnyáková v roku 1634 titulovala už ako vdova.⁸⁰ Počas tohto relatívne krátkeho manželstva prišli na svet tri deti,

77 MNL OL, P 419 Bosnyák család (1246 – 1832), 10. fiók, fasc. 46, no. 20.

78 ŠUJANSKÁ, Anna: Sídla Balašovcov v Považskej Bystrici a v okolí. In: *Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí : zborník z medzinárodnej konferencie, Modrý Kameň, jún 2012*. Eds. Helena Ferencová – Erika Antolová. Modrý Kameň : SNM – Múzeum bábkarských kultúr a hračiek, 2013, s. 274; HANKO, Jaroslav: *Balašovci z Ďarmôt a Modrého Kameňa*. Modrý Kameň : Jaroslav Hanko, 2012, s. 148.

79 MATUNÁK, Mihály: *A magyarbéli Bosnyák-család története*. Körmöcbánya : nyomott Joerges Ágost özv. és fiánál, 1895, s. 62.

80 SCHRAMEK, László Péter: Wesselényi Ferenc, Lippay György és Balassa Imre vitája a Pest megyei főispánságról. In: *Történelmi Szemle*, roč. 53, 2011, č. 4, s. 540.

Imrich, Judita a Emerencia, ktoré sa museli narodiť niekedy medzi rokmi 1628 – 1634.

Pri výskume šľachtických rodov sa využívajú diela a bežne dostupné encyklopedické práce, ktoré čerpajú údaje zo starších zdrojov, v ktorých sa však často vyskytovali chyby. Hoci boli tieto nepresnosti v niektorých prípadoch korigované novými výskumami,⁸¹ nie je tým vylúčená možnosť, že došlo k prebratiu nepresnej alebo chybné informácie. V otázke poradia balassovských detí, ktoré by nám mohlo ďalej spresniť odhadovaný rok narodenia Judity Balassovej, sa preto nemôžeme spoliehať len na údaje pochádzajúce zo staršej literatúry. O väzbách medzi súrodencami bližšie vypovedá ich korešpondencia, z ktorej vyplýva, že Judita Balassová nebola najmladším dieťaťom. Vo svojich listoch označovala svoju sestru Emerenciu slovom „öcsémasszony“,⁸² výrazom pre mladšiu ženu.⁸³ Emerencia Juditu v zhode s týmto označením oslovovala ako „nénémasszony“,⁸⁴ čo bolo naopak pomenovaním pre staršiu ženu.⁸⁵ Týmto výrazom Juditu oslovoval aj jej brat Imrich III. Balassa,⁸⁶ z čoho vyplýva, že bola spomedzi súrodencov najstaršia. Z tohto dôvodu možno predpokladať, že sa Judita mohla narodiť niekedy medzi rokmi 1628 – 1632.

Tento odhad približného dátumu narodenia Judity Balassovej je možné posúdiť aj z iného pohľadu. Jej sobáš so Štefanom I. Kohárom sa konal 19. januára 1648,⁸⁷ pričom šľachticné v tomto období vstupovali do prvého manželstva zvyčajne vo veku 14 – 15 rokov.⁸⁸ Na základe týchto údajov vychádza vek Judity Balassovej v čase vydaja na približne 18 rokov, čo je ešte stále v súlade s dobovou praxou.

Pre Štefana I. Koháryho (1616 – 1664) bolo manželstvo s Juditou Balassovou druhým v poradí. Jeho prvou ženou bola Eva Újfalussyová, z tohto vzťahu však nemal potomstvo. Počas 16 rokov trvajúceho manželstva s Juditou Balassovou prišlo na svet šesť detí: Štefan II. (1649 – 1731), Judita (1650 – 1718), Imrich II. (1652 – po r. 1681), Farkaš (1654 – 1704), Ján I. (1657 – 1696) a Gabriel (1659 – po r. 1683).⁸⁹ Po nečakanej smrti svojho manžela sa už Judita Balasso-

81 LENGYELOVÁ, T.: „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť“, s. 10.

82 Napr. ŠA BB, f. KC IV., no. 1644. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, november 1681, Sitno.

83 KISS, Gábor et al.: *Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa*. Budapest : Tinta, 2012, s. 351.

84 Napr. ŠA BB, f. KC V., no. 5716. Emerencia Balassová Judite Balassovej, 26. 08. ? (rok neuvedený), Galanta.

85 KISS, G. et al.: *Régi magyar szavak*, s. 332.

86 ŠA BB, f. KC IV., no. 1017. Imrich III. Balassa Judite Balassovej, 28. 01. 1658, Divín.

87 ŠA BB, fond Magistrát mesta Banská Bystrica (MM BB), fasc. 443, num. 76.

88 LENGYELOVÁ, T.: „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť“, s. 10–11.

89 KOZICZ, János: A török elleni harcok vitézi hagyomány a Koháry családban. In: *Koháry*

vá opätovne nevydávala, hoci bola ešte pomerne mladá. Ako vdova sa musela popasovať s mnohými ťažkosťami, aby ochránila majetky po svojom nebohom manželovi a podľa svojich najlepších vedomostí a schopností sa postarala o ich riadny chod a zveľadenie. Okrem toho bolo dôležité, aby započala aj svoje polosiroty, zabezpečila im vzdelanie, podporu pri budovaní kariéry a prípadne pre nich našla vhodných partnerov na sobáš.

V období neutíchajúcich vojenských konfliktov a nepretržitej osmanskej hrozby boli vojenské zásluhy jedným zo spôsobov, ako dosiahnuť magnátsky stav. Medzi rody, ktorým sa podarilo presadiť sa predovšetkým vďaka službe vo vojsku, patrili Koháryovci.⁹⁰ Spoločenský vzostup tohto pôvodne zemianskeho rodu prebiehal prevažne v 17. storočí. Medzi jeho príslušníkmi sa pestovala tradícia aktívnej účasti na protitureckých bojoch, v časoch protihabsburských povstaní a šírenia reformácie zachovávali vernosť panovníkovi a katolicizmu. Popri vojenskej službe zastávali aj politické funkcie. Ich pôsobenie sa však neobišlo bez obetí; aj samotný manžel Judity Balassovej Štefan I. Koháry padol 19. júla 1664 v bitke proti Osmanom. Za svoju odvahu a vernosť Habsburgovcom získal rod slávu, majetok a postavenie. V roku 1616 udelil panovník Matej II. Petrovi Kohárymu titul baróna. V roku 1685 boli jeho vnuci Štefan II., Farkaš a Ján I. za svoje zásluhy povýšení Leopoldom I. do dedičného grófskeho stavu.⁹¹

Prvé údaje o pôsobení Koháryovcov v Hontianskej stolici sú známe od polovice 16. storočia.⁹² Ich pôvodnými majetkami boli panstvá Čabrad' a Sitno, od ktorých pochádza aj prídomek rodu. Obidve panstvá sa nachádzali v Hontianskej stolici, hoci niektoré okolité dediny presahovali aj do susednej Novohradskej stolice.⁹³ Centrom Čabradského panstva bol hrad Čabrad', ktorý bol súčasne aj sídlom rodu do polovice 18. storočia, kedy sa novým rodovým sídlom stal kaštieľ vo Svätom Antone. Centrom Sitnianskeho panstva bol hrad Sitno, ktorý bol, podobne ako hrad Čabrad', významným strategickým objektom počas osmanského ohrozenia. Štefan I. Koháry získal manželstvom s Juditou Balassovou v roku 1648 časť panstva v Kecskeméte a podiel na panstve Divín. V roku 1657 odkúpil panstvo Rimavskú Seč. Po jeho

István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára. Eds. András Koltai – János Kozicz. Budapest – Kecskemét: Piarista Rend Magyar Tartománya, 2015, s. 36.

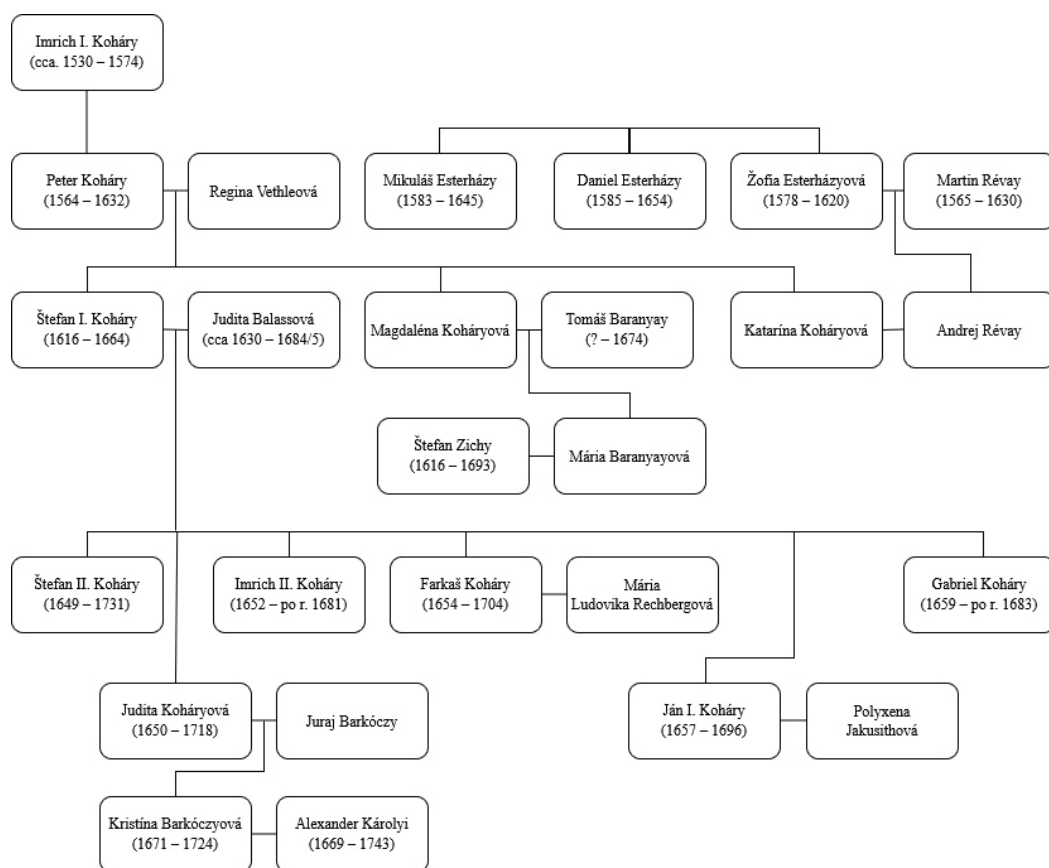
90 PÁLFFY, G.: *Hungary between Two Empires 1526 – 1711*, s. 174.

91 KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyományai, s. 28–44.

92 OTRUBA, Š. et al.: *Štátny archív v Banskej Bystrici*, s. 7.

93 K Čabradskému panstvu patrili dediny Čabradský Vrbovok, Čelovce, Medovarce, Vinica, Opava, Horné Rykynčice, Dolné Semerovce, Slatina a Ipolyvece (Ipeľská Veca). K Sitnianskemu panstvu patrili dediny Svätý Anton, Beluj, Devičie, Ilija, Krnišov, Prenčov, Sitnianska Lehôtka, Štefultov (dnes časť mesta Banská Štiavnica), Žibritov a samota Teplička. Podľa: HRIČOVCOVÁ, Ingrid: Koháryovské majetky na území súčasného Maďarska, Rakúska a Slovenska. In: *„Za Boha, kráľa a vlasť!“ Koháryovci v uhorských dejinách. „Istenért, királyért, hazáért!“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában.* Ed. Mária Dúrianová. Zvolen: Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016, s. 178–180.

Obr. 3. Rodokmeň Štefana I. Koháryho

smrti pokračoval v jeho úsiliach prvorođený syn Štefan II., ktorý v roku 1669 odkúpil od Františka Wesselényiho panstvo Filákov.⁹⁴ Neskôr získal prostredníctvom kráľovskej donácie menšiu časť panstva Divín, ktoré pôvodne patrilo jeho strýkovi Imrichovi III. Balassovi.⁹⁵

Štefanovi II. Kohárymu sa úspešne darilo ďalej zveľaďovať majetky pre svoj rod. V roku 1687 vzal do zálohu panstvo Vyšný Blh,⁹⁶ začiatkom 90. tých

94 Filákovské panstvo najprv držal v zálohu Štefan I. Koháry, následne ho jeho syn odkúpil. Panstvo sa rozprestieralo na území Novohradskej a Gemersko-malohontskej stolice a zahŕňalo dediny Čakanovce, Boľkovce, Blhovce, Buzitka, Filákov, Filákovské Kováče, Husiná, Nitra nad Ipľom, Ratka, Rovňany, Šíd, Uhorské, Veľké Dravce, Holiša a dve samoty: Szalmatares a Veselény. HRIČOVCOVÁ, I.: Koháryovské majetky, s. 180–182.

95 SZIRÁCSIK, Éva: A földesúri járadékok változása a divényi uradalomban (1660 – 1684). In: *Uradalom – vállalat. Magyar gazdaságtörténeti évkönyv*. Eds. György Kövér et al. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, 2019, s. 122.

96 Prevažná väčšina panstva Vyšný Blh (dediny Dražice, Teplý Vrch, Veľký Blh a tri samoty) patrila do Gemerskomalohontskej stolice. HRIČOVCOVÁ, I.: Koháryovské majetky, s. 181; SZIRÁCSIK, É.: Koháry II. István, a birtokgyarapító katona, s. 227–228.

rokov nadobudol Rimavskú Seč⁹⁷ a časť majetkov Drienčany.⁹⁸ V roku 1694 dostal povolenie vziať si do zálohu panstvo Muráň a mesto Jelšavu s kaštieľom, ktoré sa stali jeho vlastníctvom v roku 1720. Koháryovci sa tým stali najväčšími vlastníkami v Gemersko-malohontskej stolici.⁹⁹ Popri tom získal Štefan II. Koháry majetky aj v Hevešskej a Peštianskej stolici (v dnešnom Maďarsku). Veľká časť tohto rozsiahleho vlastníctva však nezotrvala dlhodobo v rukách Koháryovcov, keďže boli záložné majetky vrátené príbuzneným rodinám. V roku 1826, v čase úmrtia posledného mužského príslušníka rodu Františka Koháryho, sa majetkové vlastníctvo obmedzilo primárne na územie Hontianskej a Gemersko-malohontskej stolice (v iných stolicích ostali už len menšie majtky) a významné panstvá v Dolnom Rakúsku, ktoré získal v 18. storočí Andrej Koháry (1694 – 1757), syn Farkaša Koháryho.¹⁰⁰

Vzdelanie a vzdelávanie

Korešpondencia bola od konca 15. storočia bežne využívanou metódou výmeny informácií. Rozvoj mestského života a obchodných vzťahov pritom priniesol potrebu zapisovania myšlienok voľnejšou formou. Texty listov boli vo svojej podstate len písomným záznamom hovorenej reči. V priebehu 16. storočia postupne silnela nezávislosť písaného slova od ústneho prejavu, pričom sa súčasne utvárali aj osobitné pravidlá písania listov vychádzajúce z praktických každodenných potrieb.¹⁰¹

Pre poznanie života, výchovy, čitateľských a vzdelávacích zvyklostí, používania mena, činností v domácnosti, odievania, stravovacích návykoch, výchovy detí a vystupovania šľachtických žien v stredoveku a ranom novoveku je z prameňov najlepšie využiteľná práve ženská korešpondencia.¹⁰²

97 Panstvo Rimavská Seč zahŕňalo dediny: Čakov, Dražice, Dubovec, Ivanice, Janice, Martinová, Rimavská Seč, Sútor, Tomášovce, Vieska nad Blhom, Žíp a 11 samôt. HRIČOVCOVÁ, I.: Koháryovské majetky, s. 182.

98 K panstvu Drienčany patrili dediny: Babínek, Brádko, Budikovany, Drienčany, Holice, Hostišovce, Hrušovo, Krokava, Kyjatice, Lipovec, Lukovištia, Nižný Blh, Ostrany, Padarovce, Ploské, Polom, Poproč, Potok, Ratková, Ratkovská Lehota, Ratková Suchá, Ratkovská Zdycha, Ratkovské Bystré, Rovné, Rybník, Slizké, Striežovce, Španie Pole a osem samôt. HRIČOVCOVÁ, I.: Koháryovské majetky, s. 182.

99 OTRUBA, Š. et al.: Štátny archív v Banskej Bystrici, s. 7–8.; SZIRÁCSIK, É.: Koháry II. István, a birtokgyarapító katona, s. 228–229.

100 SZIRÁCSIK, É.: Koháry II. István, a birtokgyarapító katona, s. 244.

101 TERBE, E.: A misszilisek a magyar nyelvtörténeti kutatásokban, s. 192–193.

102 KÉRI, K.: *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*, s. 214.

Iné pramene, ako denníky či písomné inštrukcie pochádzajúce od žien, nie sú pre toto obdobie charakteristickými.¹⁰³ Literárny historik Márton Tarnóc vyzdvihoval ranonovoveké listy žien aj ako významný prameň dejín vzdelávania z toho dôvodu, že iné druhy písomností neboli podľa neho schopné zachytiť v takej bohatosti realitu každodenného života jestvujúcej v danom historickom momente.¹⁰⁴

V spoločnosti, v ktorej bol život človeka určovaný jeho stavom, vekom a pohlavím, sa možnosti jeho vzdelávania z hľadiska obsahu, dĺžky a formy odvíjali od požadovaných úloh, ktoré mal spĺňať. Možnosti uplatnenia sa žien v Uhorsku výrazne ovplyvnila neľahká situácia, v ktorej sa Uhorsko ocitlo po porážke pri Moháči. Neustála hrozba z prítomnosti Osmanov v stredovýchodnej Európe spôsobila, že sa muži vo väčšej miere nachádzali na cestách či už kvôli vojenským, alebo politickým záležitostiam. Agenda starostlivosti o rodinný majetok tým pripadla do rúk žien. Dôsledkom zmenených pomerov bolo aj rozšírenie kompetencií a vzdelania šľachticiek, ktorým sa otvorili väčšie možnosti na presadenie sa aj mimo domácnosti a rodinného kruhu.¹⁰⁵

V súvislosti s analýzou rukopisu ranonovovekých aristokratických žien vyvstáva otázka možnosti doplnenia výsledkov prostredníctvom ich podrobenia grafologickému výskumu. Grafológia je psychologická disciplína, ktorá za konkrétnymi písmovými znakmi sleduje povahové rysy pisateľa, pričom sa usiluje porozumieť súvislostiam, rozporom a komplexom v ľudskej povahe s cieľom vykresliť jej celkový obraz a pochopiť človeka.¹⁰⁶ Výskum historických egodokumentov v istom zmysle hraničí s grafologickým rozborom. Pri analýze rukopisu je dôležité všímať si písmo, jeho premenu a vývoj, pretože môžu poukázať na dôležité údaje o stave svojho pôvodcu. Avšak interpretácia jednotlivých znakov písma ako viac-menej jasných prejavov egoizmu, životnej vitality, veľkorysosti, nedôverčivosti či sebaľútosti je diskutabilná a len ťažko sa zaobíde bez zapojenia určitej úrovne fantázie. Postoje, názory, životné hodnoty, ponímanie seba a svojho okolia, dokonca aj charakterové vlastnosti a pohánky sa môžu prejavovať v samotnom obsahu korešpondencie, v jej formálnych a ortografických črtách či v spôsobe,

103 LENGYELOVÁ, Tünde: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti. In: *Človek raného novoveku*. Eds. Diana Duchoňová – Matej Hanula et al. Bratislava: Veda, 2020, s. 363.

104 Katalin Kéri cit. Mártona Tarnóca: KÉRI, K.: *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*, s. 214–215.

105 LENGYELOVÁ, T.: *Život na šľachtickom dvore*, s. 27–29; LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 347–349; PAPP, Kinga: „Én pedig vagyok igaz társad míg él” Kálnoki Sámuel és Lázár Erzsébet levelezése. In: *Certamen I*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME), 2013, s. 77–79.

106 VELIČKOVÁ, Helena: Grafologický pohľad na rukopisná komeniana v Muzeu J. A. Komenského v Přerově. In: *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2010, č. 300, s. 42–63; VELIČKOVÁ, Helena: Alžběta Báthoryová z pohledu grafologie. In: *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2010, č. 300, s. 117–129.

akým autor svoje listy koncipoval. Prostredníctvom analýzy týchto aspektov korešpondencie je možné dopracovať sa k výsledkom, ktoré sa síce v porovnaní s grafologickým rozborom môžu javiť ako menej detailné či obmedzené, avšak ich možno súčasne považovať za dôveryhodnejšie.

Vzdelanosť žien v ranom novoveku

Vzdelanie v ranom novoveku bolo zamerané na prípravu jedinca na jeho uplatnenie sa v živote. V spoločnosti, v ktorej pretrvávali odlišné očakávania v závislosti od pohlavia, veku a spoločenského stavu, malo vzdelávanie pripraviť človeka na zvládanie svojich budúcich úloh. Vzdelanosť každej osoby sa preto posudzovala podľa toho, v akej miere disponovala potrebnými teoretickými a praktickými vedomosťami a zručnosťami.¹⁰⁷

Vzdelanie patrilo v radoch aristokracie k významným prejavom reprezentácie.¹⁰⁸ Deti si od malička museli zvykať na svoje budúce stavovské povinnosti, keďže k životu šľachty prináležalo okrem perspektívy lepšieho zaopatrenia a väčšej šance na prežitie aj množstvo záväzkov.¹⁰⁹ Princípy rodovej diferencovanosti sa prirodzene prejavili aj na primárnom zameraní vzdelávania detí. Cenné informácie pokiaľ ide o vzdelávanie chlapcov poskytujú zachované testamenty a inštrukcie. Tieto pramene zachytávajú pokyny a želania otcov alebo ich zástupcov, ktorí boli zodpovední za plánovanie učenia a kariérny rozvoj mladých šľachticov.

V prípade vzdelávania dcér však potrebu písomne zachytiť svoje očakávania nepociťovali.¹¹⁰ Základné rámce a predstavy o výchove dievčat poskytujú spisy zahraničných aj domácich mysliteľov, ktoré sú zachované od 13. storočia. Medzi nimi sa nachádzali aj zástancovia vzdelávania žien, ktorí často vyzdvihovali vzdelané a rozhladené panovníčky a príslušníčky vládnuccich dynastií. Väčšina stredovekých autorov súhlasila s ideou, aby boli šľachtické dievčatá do určitej miery vzdelané. Vyplývalo to predovšetkým z potreby riadenia chodu panstva a riešenia prípadných problémov. Keďže si štúdium na univerzite vyžadovalo absolvovanie nejakého predchádzajúceho inšti-

107 WHITEHEAD, Barbara J.: Introduction. In: *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500 – 1800*. Ed. Barbara J. Whitehead. New York – London : Garland Publishing, Inc, 1999, s. XII–XIII.

108 DUCHOŇOVÁ, Diana: Dieťa v aristokratickom prostredí. In: *Človek raného novoveku*. Eds. Diana Duchoňová – Matej Hanula et al. Bratislava : Veda, 2020, s. 377–378.

109 LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 343; VAN DÜLMEN, Richard: *Kultúra a každodenný život v raném novověku (16. – 18. století) I. Dům a jeho lidé*. Praha : Argo, 1999, s. 115.

110 DUCHOŇOVÁ, D.: Dieťa v aristokratickom prostredí, s. 389; LENGYELOVÁ, T.: *Život na šľachtickom dvore*, s. 32–33.

tucionálneho vzdelania, ktorým disponovali prevažne len chlapci, vzdelávanie dievčat prebiehalo štandardne mimo inštitucionalizovaných rámcov, pričom jeho cieľom bolo predovšetkým získanie domácich zručností.¹¹¹ Od 16. storočia sa riešila otázka dievčenskej výchovy v čoraz väčšej miere,¹¹² a to v súvislosti s rastúcimi nárokmi na ich kompetencie.

Tento druh spisov sa od 17. storočia znásobil vďaka tlaču kníh, obchodovaniu s nimi a nárastu počtu čitateľov.¹¹³ Súčasne sa v čoraz väčšej miere ozývali hlasy dobových mysliteľov vyzdvihujúce dôležitosť vplyvu žien na spoločnosť.¹¹⁴ Avšak ani samotní autori sa vo svojich prezentovaných ideách často nezhodovali a ich názory sa mohli výrazne rozchádzať.¹¹⁵ V tomto období sa v čoraz väčšom počte objavovali aj ženy, ktoré aktívne prispeli k rozvoju kultúry prostredníctvom podpory kníhtlače, vedcov, prekladov alebo zapisovaním svojich myšlienok alebo pocitov.¹¹⁶ V Uhorsku sa však k téme vyjadrovali v zásade len muži na rozdiel od západnej Európy, kde sa medzi autormi nachádzal aj značný počet žien. Predstavy o ženách zachytené v domácich prameňoch boli preto tvorené takmer výlučne mužmi. Gramotné uhorské ženy v priebehu 17. – 18. storočia len zriedka vyjadrovali svoje názory týkajúce sa ich pohlavia, a aj to len v súkromných listoch.¹¹⁷

Odlišný priestor pôsobenia medzi pohlaviami sa prejavil aj na priebehu, obsahu, a dĺžke trvania ich výchovy a vzdelávania. Príprava uhorských šľachticov sa orientovala najmä na uplatnenie sa vo verejnom živote (*vita publica*), ktorý bol tradične ponímaný ako doména mužov.¹¹⁸ V čase protitureckých bojov bola podľa predstáv ranonovovekej spoločnosti úlohou uhorských šľachticov obrana vlasti a kresťanskej viery. Inú kariérnu možnosť predstavovalo zastávanie úradov v politike a verejnej správe. V domácom prostredí bolo ich zodpovednosťou spravovanie majetku a zaistenie jeho bezpečnosti.¹¹⁹ Hlavné rozhodovacie slovo v rodine taktiež prislúchalo mužovi, ktorý stál na jej čele.¹²⁰ Vzhľadom na svoje budúce pôsobenie bolo pre uhorských šľachticov potrebné, aby si osvojili latinčinu, prípadne aj iné jazyky, v prostredí habsburskej monarchie najmä nemčinu. Pre kariérneho vojaka bolo dôležité tréningy fyzickej zdatnosti, jazdy na koni, narábania

111 PUKÁNSZKY, Béla: *A nőnevelés története*. Budapest : Gondolat Kiadó, 2013, s. 32–35.

112 V. LÁSZLÓ, Z.: *Nőoktatás és könyves műveltség a 17 – 18. században*, s. 96–99, 103.

113 KÉRI, K.: *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*, s. 605–606.

114 V. LÁSZLÓ, Z.: *Nőoktatás és könyves műveltség a 17 – 18. században*, s. 121.

115 KÉRI, Katalin: *Korai hazai források a nőkről és tanuláshoz való jogukról*. In: *Útjelzők*. Eds. Anna Orsós – Fanni Trendl. Pécs : PTE BTK, 2012, s. 154–165.

116 V. LÁSZLÓ, Z.: *Nőoktatás és könyves műveltség a 17 – 18. században*, s. 97.

117 KÉRI, K.: *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*, s. 607.

118 KÉRI, K.: *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*, s. 214.

119 LENGYELOVÁ, T.: *Život na šľachtickom dvore*, s. 24–26.

120 FERRARO, J. M.: *Childhood in Medieval and Early Modern Times*, s. 64.

so zbraňou a kolektívnej spolupráce. Dôležitou súčasťou ich výchovy malo byť aj budovanie morálneho charakteru. Pre výkon funkcií bola nevyhnutná znalosť dobových reálií, spoločenských a politických vzťahov, čo malo zabezpečiť štúdium geografie, histórie a práva.¹²¹

Vzdelávanie šľachtíci bolo naopak zamerané na oblasť súkromného života (*vita privata*). Po obsahovej stránke reflektovalo dve základné životné perspektívy ranonovovekých žien, ktorými boli manželstvo alebo reholný život (*vita religiosa*).¹²² Formálne vzdelanie ženám síce nebolo úplne neprístupné, avšak im spoločnosť spravidla nepripúšťala možnosť uplatniť sa vo verejnom živote.¹²³ V dobovej mienke, v ktorej prevládali tradičné predstavy, nebolo cieľom ich vzdelávania vychovať mnohostranne erudované ženy, ale zbožné, cnostné, poslušné, usilovné, šetrné manželky, matky a gazdiné schopné viesť domácnosť a zapájať sa do chodu gazdovstva či panstva.¹²⁴ Povinnosťou šľachtických žien bola predovšetkým starostlivosť o rodinu, vedenie domácnosti a výchova detí. Keďže aristokratky veľkú časť svojho života prežili v neprítomnosti svojich manželov, dôležitým sa stalo aj zastupovanie hlavy rodiny, čo sa v praktickom živote prejavilo vykonávaním jeho rozhodnutí a pokynov a dohliadaním nad životom na dvore a hospodárstvom panstva.¹²⁵

Dozeranie na riadny chod panstva kládlo na jednej strane väčšiu záťaž na plecia žien, na druhej strane im to poskytlo možnosť samostatne sa rozhodovať a konať. Aby v tejto neľahkej úlohe obstáli, bolo nesmierne dôležité, aby disponovali určitou úrovňou vzdelanosti, vďaka ktorej mohli inštruovať personál a sprostredkovať mu príkazy a nariadenia pána,¹²⁶ a aby boli v prípade potreby schopné čeliť výzvam a riešiť náročné a nečakané situácie. Muži si zrejme začali postupom času uvedomovať, že prosperita domácnosti už v oveľa väčšej miere závisela od kompetencií ich žien. Z tohto dôvodu svoje ženy často podporovali v tom, aby si svoje zručnosti rozšírili, čoho súčasťou bolo aj zvládanie písomnej komunikácie. Príkladom toho bola Alžbeta Czoborová (1578? – 1626), manželka palatína Juraja Thurza (1567 – 1616), ktorá sa za neho vydávala ešte ako negramotná, avšak práve vďaka jeho podpore sa naučila písmo používať.¹²⁷

121 DUCHOŇOVÁ, D.: Dieťa v aristokratickom prostredí, s. 382–383; FERRARO, J. M.: Childhood in Medieval and Early Modern Times, s. 64.

122 KÉRI, K.: *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*, s. 214.

123 FERRARO, J. M.: Childhood in Medieval and Early Modern Times, s. 70.

124 PUKÁNSZKY, B.: *A nőnevelés története*, s. 66–67.

125 LENGYELOVÁ, T.: *Život na šľachtickom dvore*, s. 27–28; FERRARO, J. M.: Childhood in Medieval and Early Modern Times, s. 64; MONOK, I.: *A női könyvtulajdonos, a női olvasó a 16–17. században*, s. 87.

126 LENGYELOVÁ, T.: *Život na šľachtickom dvore*, s. 27–29; LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 347–349.

127 LENGYELOVÁ, Tünde: Az írástudatlantól a főispánig – Thurzó Györgyné, coborszenti-

Pre obdobie raného novoveku bol príznačný nárast byrokratizácie a spisomňovania vo všetkých sférach života spoločnosti. Neobišlo to ani šľachtické panstvá, kde pri vedení hospodárskej agendy dochádzalo k spisovaniu množstva rôznych dokumentov. Pre osobu stojacu na čele panstva už nebolo možné naplno sa spoliehať na služby profesionálnych pisárov. Znalosť písania a čítania sa preto stala nevyhnutnou potrebou aj pre ženy, ak chceli byť schopné plnohodnotne zabezpečovať chod a zvelaďovanie panstiev. Popri tom sa mohli naučiť aj základy cudzích jazykov, riešiť základné matematické úkony, osvojovali si zásady spoločenského správania a cvičili sa v tanci. Venovali sa aj domácim a ručným prácam, ako šitiu a vyšívaniu, tkaniu, pradeniu, pestovaniu kvetín, ovocia a zeleniny, vareniu a pečeniu, hoci mnohé zo „ženských“ prác osobne nevykonávali, keďže na to mali personál.¹²⁸ Mnohé ženy prejavovali záujem aj o liečenie, aby sa mohli postarať o zdravie seba aj svojich najbližších.¹²⁹

V prvých rokoch života detí hrali dôležitú úlohu predovšetkým matky. Toto obdobie strávili chlapci a dievčatá zvyčajne spolu v ich starostlivosti. Univerzálny model ranonovovekej výchovy však nie je možné zostaviť, a to ani v prípade chlapcov, pretože vo veľkej miere závisela od nárokov, možností a predstáv rodičov, predovšetkým však otca. Podľa dobových zvyklostí možno aspoň načrtnúť základné princípy výchovy. Výučba detí mala spravidla prebehnúť vo veku 7 až 10 rokov, a to buď doma, alebo v škole.¹³⁰ Siedmy rok predstavoval symbolický zlomový bod v živote. Podľa protestantskej mienky to bol vek, kedy otcovia preberali väčšiu zodpovednosť za výchovu detí a budovanie ich morálneho charakteru. Katolícka náuka zas považovala sedemročné dieťa už za schopné zodpovedať za spáchanie smrteľného hriechu.¹³¹ V domácom prostredí sa na výučbu detí najímali vychovávatelia a učitelia,¹³² ktorí mohli pochádzať aj z radov cirkvi. Ak bol na dvore prítomný preceptor pre deti pána, mohol vyučovať aj deti príbuzných a familiárov. Pod vedením učiteľa sa chlapci aj dievčatá učili písať, čítať, počítať, ale aj základy latinčiny.¹³³ Tento proces prebiehal podobne aj v českom prostredí, kedy deti oboch pohlaví ostávali v starostlivosti matky a vychovávateľov až

mihályi Czobor Erzsébet. In: *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Eds. Anna Fábri – Gábor Várkonyi. Budapest : Argumentum, 2007, s. 139–159.

128 LENGYELOVÁ, T.: Panstvo v rukách ženy, s. 87–88; LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 347–349; COUCHMAN, Jane: 'Is It Possible That My Sister [...] Has Had a Baby?' The Early Years of Marriage as a Transition from Girlhood to Womanhood in the Letters of Three Generations of Orange-Nassau Women. In: *The Youth of Early Modern Women*. Eds. Elizabeth S. Cohen – Margaret Reeves. Amsterdam : Amsterdam University Press, 2018, s. 198; LENGYELOVÁ, T.: *Život na šľachtickom dvore*, s. 32; KÉRI, K.: *Korai hazai források a nőkről és tanuláshoz való jogukról*, s. 159; DUCHOŇOVÁ, D.: Dieťa v aristokratickom prostredí, s. 388.

129 LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 358–360.

130 DUCHOŇOVÁ, D.: Dieťa v aristokratickom prostredí, s. 378–380.

131 FERRARO, J. M.: *Childhood in Medieval and Early Modern Times*, s. 69–70.

132 DUCHOŇOVÁ, D.: Dieťa v aristokratickom prostredí, s. 378–380.

133 DUCHOŇOVÁ, D.: Uhorský aristokratický dvor v ranom novoveku, s. 180.

do veku 6 až 8 rokov.¹³⁴ Výučba na dvore bola v porovnaní so školami menej viazaná pravidlami, ale viac sa orientovala na životné a praktické skúsenosti a nadväzovanie kontaktov.¹³⁵ Dvorskú výchovu malo doplniť inštitucionálne vzdelanie, čo poskytovalo dostatočnú prípravu na zvládnutie úloh vyplývajúcich z výkonu správnych a vojenských funkcií.¹³⁶ Od konca 16. storočia zohrali katolícke aj protestantské školy dôležitú úlohu v procese vzdelávania šľachticov naprieč Európou, avšak formálne vzdelanie bývalo ešte v 17. storočí doplnené službou na dvore aristokratov.¹³⁷ Takúto službu mohli šľachtici vykonávať aj v rámci kavalierskych ciest, ktoré predstavovali dôležitú súčasť vzdelávania mládeže vyššej šľachty v ranonovovekej Európe. Výhodou účasti na kavalierskej ceste bola príležitosť súbežného rozvoja teoretických aj praktických zručností.¹³⁸

Keďže sa dievčatá vydávali pomerne mladé, zvyčajne po dovŕšení 14 rokov,¹³⁹ neostávalo na ich výchovu mnoho času, preto si vyžadovala prísny dohľad a dôkladné naplánovanie zo strany ich matiek.¹⁴⁰ Základy vzdelania mohli dievčatá získať doma od súkromných učiteľov spolu s bratmi. Keď boli chlapci poslaní do škôl alebo na študijné cesty, vzdelávanie dievčat sa buď prerušilo, alebo pokračovalo individuálne podľa uváženia rodičov a nariadenia a záujmu dievčaťa.¹⁴¹ Počiatky inštitucionálneho vzdelávania dievčat v materinskom jazyku sa síce objavovali už od 17. storočia, avšak vzdelanie dosahovalo len nízku úroveň. K zásadným iniciatívam zo strany štátu aj súkromných osôb došlo až v druhej polovici nasledujúceho storočia.¹⁴² Bežnou praxou tohto obdobia bolo, že dievčatá ostávali do svadby pri svojej matke, kde boli zároveň aj vychovávané. Okrem toho bývali často posielané približne vo veku 10 až 12 rokov na dvor príbuznej alebo spriatelenej šľachtickej. Cieľom týchto pobytov bolo popri vzdelávaní aj nachádzanie vhodných partnerov na sobáš. Na ženskom dvore mohli stráviť niekoľko rokov svojho

134 MAUR, E.: Děťství za raného novověku, s. 136–176; KOLDINSKÁ, Marie: *Každodennost renesančního aristokrata*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004, s. 45–51.

135 KOLTAI, András: *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. Győr: Győri Egyházmegyei Levéltár, 2012, s. 307–312.

136 DUCHOŇOVÁ, D.: Dieťa v aristokratickom prostredí, s. 383–384, 389.

137 KOLTAI, A.: *Batthyány Ádám*, s. 304–305.

138 UGRY, Bálint: Erdődy Ádám Kavalierstourja: A nemesi ifjak gavallérkörtújtai mint átmeneti rítusok. In: *Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban*. Ed. Zsolt Kökényesi. Budapest: L'Harmattan, 2022, s. 182–183; FUNDÁRKOVÁ, A.: *Barokový aristokrat*, s. 23–32.

139 LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 352.

140 KÉRI, K.: Korai hazai források a nőkről és tanuláshoz való jogukról, s. 158.

141 LENGYELOVÁ, T.: *Život na šľachtickom dvore*, s. 31–32.

142 V. LÁSZLÓ, Z.: Nőoktatás és könyves műveltség a 17 – 18. században, s. 99; KISSNÉ BOGNÁR, Krisztina (ed.): *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526 – 1789*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2004, s. 11–12; KOWALSKÁ, Eva: Dievčenské vzdelávanie v Uhorsku. In: *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Ed. Tünde Lengyelová. Bratislava: Academic Electronic Press, 2004, s. 236–243.

života, počas ktorého získavali skúsenosti a rozvíjali sa v spoločenskej komunikácii a praktických zručnostiach hospodárky. Dievčatá sa učili priamo od panej, vykonávali rôzne služby a pomáhali pri bežných činnostiach. Boli spoločníčkami a mohli sa podieľať aj na starostlivosti o deti.¹⁴³

O priebehu vzdelávania Judity Balassovej nie je zatiaľ možné vytvoriť jasný a detailný obraz. Z prameňov vyplýva, že po včasnej smrti otca Imricha II. Balassu sa tútorkou detí stala na základe princípu prirodzeného poručníctva (*tutela naturalis*) ich matka Judita Bosnyáková.¹⁴⁴ Pripadla jej tým právomoc aj povinnosť zabezpečiť deťom vzdelanie, vrátane písania.¹⁴⁵ Na tento účel mohol byť najatý učiteľ, ktorý by Juditu Balassovú a jej súrodencov vyučoval na Divínskom hrade podobne, ako aj sama neskôr zamestnávala učiteľa na Čabradi pre svoje deti.¹⁴⁶ Kontakt s učiteľom však nebol nevyhnutný. Znalosť písma jej mohla sprostredkovať aj iná gramotná osoba mimo školského prostredia.¹⁴⁷ Navyše by nebolo ojedinelým prípadom ani to, že by sa naučila písať priamo od svojej matky,¹⁴⁸ ale vzhľadom na príliš veľké rozdiely v ich písárskom prejave je táto možnosť málo pravdepodobná. Jej výchova však mohla prebehnúť aj na dvore iných aristokratov. Jednu z možností predstavoval hrad Modrý Kameň, ktorý bol síce v rukách inej vetvy Balassovcov,¹⁴⁹ ale napriek nepriaznivým vzťahom mohla byť vzdelávaná v tunajšej škole.¹⁵⁰ Teoreticky mohla navštevovať aj šľachtickú školu v Považskej Bystrici, ktorú takisto vlastnili Balassovci.¹⁵¹ O jej výchovu mohlo byť postarané aj na ženskom dvore niektorej príbuznej aristokratky. Svoju mladosť mohla stráviť napr. vo fraucimeri Széchyovcov na Ľupčianskom hrade, kam sa mohla dostať prostredníctvom svojho strýka Františka Wesselényiho (1605 – 1667),¹⁵² ktorý si v roku 1644 vzal za manželku Máriu Széchyovú (1610 – 1679).¹⁵³ Zatiaľ však presnejšie poznatky o detstve a vzdelá-

143 DUCHOŇOVÁ, D.: Uhorský aristokratický dvor v ranom novoveku, s. 184. LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 347–348.

144 MNL OL, P 1767 Balassa II. Imre és felesége (Bosnyák Judit) iratai, 1608 – 1651, 11. tétel, no. 5; Ohľadom poručníctva: LUBY, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002, s. 331–338.

145 COUCHMAN, J.: 'Is It Possible That My Sister [...] Has Had a Baby?', s. 198.

146 ŠA BB, f. KC IV., no. 1080. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 08. 04. 1665, Prešporok.

147 TÓTH, I. G.: *Mivelhogy magad írást nem tudsz*, s. 47–48.

148 V. LÁSZLÓ, Z.: Nőoktatás és könyves műveltség a 17 – 18. században, s. 106.

149 HANKO, J.: *Balašovci z Ďarmôt a Modrého Kameňa*, s. 83, 86; ŠUJANSKÁ, A.: Sídla Balašovcov v Považskej Bystrici a v okolí, s. 274.

150 JANURA, Tomáš et al.: Hrad Modrý Kameň v rokoch 1600 – 1800. In: *Výskum a obnova hradu Modrý Kameň 2013 – 2019*. Modrý Kameň: Občianske združenie Hradčan, 2020, s. 30–31.

151 ŠUJANSKÁ, A.: Sídla Balašovcov v Považskej Bystrici a v okolí, s. 272.

152 František Wesselényi (1605 – 1667) bol druhým manželom Žofie Bosnyákovej (1609 – 1644), ktorá bola staršou sestrou Judity Bosnyákovej, matky Judity Balassovej. LETZOVÁ, M.: *Žofia Bosniaková*, s. 73–75.

153 TOMEČEK, Oto: Hrad a panstvo v rukách Séčiovcov (1620 – 1670). In: *Hrad Ľupča: Klenot Pohronia vo svetle vekov*. Eds. Vladimír Homola – Oto Tomeček. Podbrezová: Železiarne

vaní Judity Balassovej nie je možné získať pre nedostatok dostupných údajov o jej mladosti.

Hoci už v polovici 16. storočia vedelo mnoho žien v Uhorsku písať, rozdiel medzi pohlaviami bol ešte dlho citeľný.¹⁵⁴ Napriek tomu, že mnoho mužov bolo tomuto vývoju naklonených a nebránili ženám v tom, aby si túto zručnosť osvojovali, mnohé z nich to zvládali len s veľkými ťažkosťami. Príbuzné (i dcéry) palatína Juraja Thurza, ktorý bol dobovou spoločnosťou považovaný za vzdelaného muža, vedeli ledva písať.¹⁵⁵ James Daybell, britský historik zaoberajúci sa písomnosťami ranonovovekch žien, považoval rozdielnosť úrovne ich gramotnosti a vzdelania za snáď najdôležitejší faktor vplývajúci na tvorbu ženských listov v tomto období. Niektoré ženy podľa neho jednoducho vedeli písať, iné zase nie.¹⁵⁶

Vzdelanie však samé osebe nepostačovalo na to, aby sa mohli ženy realizovať v priestore mimo domácnosti. Príkladom toho je Alžbeta Rákócziová (1654 – 1707), ktorá bola síce nepochybne vzdelanou ženou disponujúcou vynikajúcim prehľadom v oblasti fungovania hospodárstiev, avšak svoje znalosti uplatňovať nemohla, pretože v tom nemala podporu svojho manžela, kvôli čomu si nedokázala vydoberať ani rešpekt personálu. Naopak, do spravovania rodinných majetkov sa naplno zapojila Alžbeta Czoborová, ktorá poslušne a spoľahlivo vykonávala úlohy podľa predstáv svojho autoritatívneho manžela. Jej prípad dosvedčuje, že aj napriek nízkej úrovni vzdelania mohla žena obstať vo výkone svojich povinností, ak sa dokázala prispôbiť dobovým predstavám o podriadenom postavení žien.¹⁵⁷ Z porovnania ich príkladu vyplýva, že vyššia úroveň vzdelania žien nebola primárnou podmienkou pre ich uplatnenie sa v prostredí mimo domácnosti. Oveľa dôležitejším faktorom sa v tomto smere javí podpora a akceptácia ženy zo strany muža (manžela, otca, svokra, brata, tútora a pod.).¹⁵⁸

Napriek tomu môžeme vývoj prebiehajúci v ranonovovom Uhorsku považovať za významný krok v emancipácii žien. Hoci naďalej pretrvávala

Podbrezová, 2017, s. 76, 81, 86.

154 LENGYELOVÁ, T.: *Život na šľachtickom dvore*, s. 31; KOWALSKÁ, E.: *Dievčenské vzdelávanie v Uhorsku*, s. 236.

155 VÁRKONYI, Gábor: „Nekem azt kell tennem, amit mások akarnak ...” Arisztokrata nők és közelet a kora újkori Magyarországon. In: *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Eds. Anna Fábri – Gábor Várkonyi. Budapest : Argumentum Kiadó, 2007, s. 132.

156 DAYBELL, James: Introduction. In: *Early Modern Women's Letter Writing, 1450 – 1700*. Ed. James Daybell. Basingstoke : Palgrave, 2001, s. 4.

157 LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 350–351; LENGYELOVÁ, T.: Panstvo v rukách ženy, s. 87–102; VÁRKONYI, Gábor: Hospodárenie – netradičná úloha aristokratických žien v ranonovovom Uhorsku. In: *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Ed. Tünde Lengyelová, Bratislava : Academic Electronic Press, 2004, s. 179–183; KOLDINSKÁ, M.: Každodennosť renesančného aristokrata, s. 60.

158 DANKOVÁ, S.: Správa panstiev v rukách vdovy v 17. storočí, s. 19–29.

požiadavka dodržiavania tradičnej rodovej hierarchie a jej limitov, v čoraz väčšej miere sa prijímala prítomnosť žien mimo úzko vymedzený priestor domácnosti, i keď bol tento vývoj podmienený neľahkou situáciou, v ktorej sa krajina a jej obyvateľstvo v tomto období nachádzali.

Písomný prejav Judity Balassovej

V korešpondencii Koháryovcov bolo zatiaľ nájdených približne 16 vlastnoručných listov Judity Balassovej. Pre výskum jej prejavu boli využité aj vlastnoručné dodatky dopísané alebo priložené na zvlášť hárku k diktovaným listom. Všetky tieto listy pochádzajú z komunikácie s najstarším synom Štefanom II. Kohárom. Vzhľadom na širší kontext to však neprekvapuje, keďže listy písané vlastnou rukou ženy posielali skôr dôverným osobám najmä z kruhu rodiny, než pri úradnej komunikácii, na čo využívali služby profesionálnych pisárov. Ak totiž išlo o „domácu“, „rodinnú“ korešpondenciu, považovalo by sa za nezdvorilé, ak by listy neboli zapisované skúseným pisárom s uhladeným a dobre čitateľným rukopisom.¹⁵⁹ Vychádzajúc z faktu, že ženám nebolo inštitucionalizované vzdelávanie prístupné, zostával ich rukopis autentickjší, keďže nebol v takej značnej miere ovplyvnený normami písania doby, ktoré si muži osvojovali práve počas štúdií.

Dôvodov na písanie listu vlastnou rukou mohlo byť viacero. Keďže išlo o dôverný list blízkej osobe, možno predpokladať, že ho odosielateľ radšej napísal sám, než by mala byť s jeho obsahom oboznámená aj osoba pisára. Niekedy bývali v diktovaných listoch dopísané alebo priložené vlastnoručné dodatky, v ktorých dodatočne dopĺňali alebo objasňovali informácie z diktovanej časti, prípadne vyjadrovali svoje názory o záležitostiach, o ktorých nechceli, aby niekto iný okrem adresáta vedel.

Inou príčinou písania listu, ktorá však nevylučovala predchádzajúci bod, bola symbolická hodnota, ktorú takáto korešpondencia predstavovala. Vlastnoručne napísaný list bol totiž osobným darom určeným pre adresáta.¹⁶⁰ V symbolickej rovine reprezentoval svojho tvorca, akoby bol jeho fyzickou súčasťou, čím mal ešte väčšmi navodiť absentujúci pocit blízkosti medzi komunikujúcimi partnermi. Vzhľadom na túto skutočnosť nemožno vylúčiť, že aj samotní muži podporovali ženy v osvojovaní si písania nielen z praktických dôvodov súvisiacich so spravovaním majetkov, ale aj preto, aby sa v časoch odlúčenia mohli potešiť vlastnoručným výtvorom svojich

159 MONOK, I.: *A női könyvtulajdonos, a női olvasó a 16 – 17. században*, s. 79.

160 ERDÉLYI, Gabriella: Anyaság a kora újkorban. Várdai Kata és lányai kapcsolata. In: *Korall*, roč. 21, 2020, č. 82, s. 20.

partneriek, ktoré v nich vyjadrovali a zaznamenávali svoje myšlienky, hoci to pre ne nemuselo byť ľahkou úlohou. Tento princíp si možno všimnúť aj vo vzťahu gramotných detí k rodičom. V tomto období existovalo akési očakávanie, že pri komunikácii so svojím rodičom ho dieťa poctí vlastnoručne napísaným listom namiesto korešpondencie písanej pisárom.¹⁶¹ Je teda evidentné, že hodnotu vlastnoručných listov si uvedomovali už aj v čase ich vzniku, keďže boli považované za osobnejšiu formu komunikácie než diktovaná korešpondencia.

Formálna úprava listov vždy podliehala aktuálne platným normám, ktoré sa však postupom času menili. To znamená, že listy vzniknuté v určitom období vo väčšej či menšej miere odrážali formálne znaky charakteristické pre korešpondenciu danej doby. Napriek týmto pravidlám, regulujúcim spôsob, akým mali byť listy koncipované, bolo práve obdobie raného novoveku charakteristické núdzovými riešeniami a improvizáciou pri písaní.¹⁶² Hoci možno predpokladať, že to platilo predovšetkým v prípade súkromnej komunikácie, v určitej miere sa to mohlo prejaviť aj v úradnej korešpondencii. Napriek tomu nie je pravdepodobné, že by mali listy písané vzdelaným pisárom za bežných okolností zásadne vybočovať z noriem. Avšak práve vlastnoručná korešpondencia gramotných žien, koncipovaná na základe vlastných znalostí a postupov, poskytovala väčší priestor na vyjadrenie ich osobitého, atypického prejavu. Tento rozdiel vo formálnom členení a štylistike by sa mohol zreteľne preukázať pri porovnaní rukopisného prejavu šľachtickej s listami písanými učeným pisárom reflektujúcimi dobové normy písania.

V kontraste ku kultivovane koncipovaným listom pôsobia rukopisy žien ťažkopádne a nevzhľadne. Tento rozdiel v úhladnosti zrejme videli aj samotné ženy. Uršula Esterházyová (1641 – 1682) sa svojmu manželovi Pavlovi Esterházymu (1635 – 1713) v liste ospravedlňovala, že písala škaredo.¹⁶³ Formálna úprava a vzhľad písma pritom predstavujú dôležitú rovinu výskumu vlastnoručne písaných listov. Roztrasené znaky môžu vypovedať o zhoršenom zdravotnom stave či zraku pisateľa, či už v dôsledku choroby alebo vyššieho veku. Rukopis Evy Thökölyovej (1659 – 1716) prešiel vývojom, počas ktorého svoje prvotne oddelené písmená začala postupne spájať a jej písmo nadobudlo plynulejší ráz.¹⁶⁴ Iným príkladom je zmena rukopisu Uršule Esterházyovej, ktorý sa časom stal nečitateľným práve v dôsledku zhoršenia jej duševného aj fyzického zdravia.¹⁶⁵ Na rozdiel od nich sa vzhľad rukopisu Judity Balassovej postupom času nemenil. Jej spôsob písania od seba od-

161 ERDÉLYI, G.: Anyaság a kora újkorban, s. 20.

162 DAYBELL, J.: *The Material Letter in Early Modern England*, s. 12–13.

163 Uršula Esterházyová Pavlovi Esterházymu, O6. O3. 1653, Forchtenstein. VISKOLCZ, N. – ZVARA, E. (eds.): *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*, s. 80–81, list č. 4.

164 VISKOLCZ, N. et al.: *Esterházy Pál és Thököly Éva iratai : 1. Levelezés*, s. 7.

165 VISKOLCZ N. – ZVARA E. (eds.): *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*, s. 13.

11375.

An wali Council as he alatu ni paput is luy
 ö pili köttid a ti. Eyphk Wamhos ejat
 ukuu, abot pini pini lät kamm adon
 Council et jwabjok hupak nys vgy mi
 ut ig tang Cudakopuna al kipi dui luy
 vgy fagi Cuker Curen obiat uton. luy luy
 katarak volua al pene pini dui paput bi
 ukas allat nys katarak luy luy dui jarian
 al, mi köttid miki dui pini miki dui
 nys, kiki dui luy miki dui pini pini dui
 miki dui tanalia Cuker An al katarak luy
 ut miki dui nys al katarak luy luy
 miki dui pini miki dui, kiki dui
 miki dui dui vgy fagi Cuker miki dui
 v. v. fagi al Cuker al kiki dui Cuker
 luy pini pini dui, kiki dui miki dui
 kiki dui aduna pini luy luy miki dui

29. 5. 1771. Barmby

42 / Rodinné zázemie a mladosť

delených písmen pretrval medzi rokmi 1667 – 1682,¹⁶⁶ teda od najstaršieho evidovaného vlastnoručného dodatku až po posledný. Keďže jej rukopis neprešiel zásadným vývojom, nie je ho možné spoľahlivo využiť pri odhade doby písania nedatovaných listov. V tomto ohľade existuje podobnosť medzi ňou a jej matkou, ktorej rukopis taktiež nevykazuje badateľné zmeny v období od roku 1662 do posledného evidovaného listu z leta roku 1680, ktorý písala krátko pred svojou smrťou.¹⁶⁷

Typickou vlastnosťou listov Judity Balassovej je voľné prúdenie myšlienok charakterizované (niekedy až prudkým) prepínaním medzi témami. Práve táto črta je dokladom autenticity jej prejavu vypovedajúcim o jej spôsobe myslenia a spontánnom postupovaní pri tvorbe listu. Zreteľným dokladom toho je aj zopakovanie tej istej myšlienky: „[...] *napíš mi o všetkom, pretože som len blázon, že natoľko žiaľim, o všetkom napíš [...]*“.¹⁶⁸ V tomto úryvku synovi zdôrazňovala svoje želanie, teda aby ju určite o všetkom informoval. Pritom je pozoruhodný bezprostredný spôsob evokujúci hovorenú reč, ktorým zachytila a vyjadrila svoje myšlienky.

Samotný text listov Judity Balassovej máva podobu jednotného bloku a nebýva členený na odseky. Interpunkciu využívala len výnimočne, za bežných okolností svoje vopred neusporiadané myšlienky od seba neoddeľovala. Na rozdiel od svojej matky, ktorá dôsledne označovala aj veľké písmená, ich Judita Balassová uvádzala len na začiatku celého textu, inak sa nevyskytujú ani pri osobných menách, ani pri názvoch lokalít. Vzhľadom na to je miestami náročné vystihnúť v jej formuláciách význam a nie vždy je možné dospieť k jednoznačnému záveru pri interpretácii. Čo sa rozloženia textu týka, na ľavej strane spravidla vynechávala okraj, na pravej strane však písala až po úplný koniec hárku. Riadky sa jej darilo písať relatívne rovno, avšak v niektorých prípadoch je badať tendenciu zatahovať na pravej strane smerom nahor, čo vypovedá o tom, že písala pravou rukou. Podobne orientovaný text na hárku možno badať v prípade listov Alžbety Czoborovej¹⁶⁹ či Uršule Esterházyovej.¹⁷⁰ Napriek tejto zhode to však nemožno považovať za charakteristickú črtu korešpondencie šľachtícien z tohto obdobia. Súkromné listy žien pravdepodobne len reflektujú zaužívaný spôsob umiestnenia textu v danej dobe, keďže takéto rozloženie orientované na pravý okraj nachádzame aj v korešpondencii mužov, napr. palatína Pavla Esterházyho¹⁷¹

166 ŠA BB, f. KC IV., no. 1432. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 17. 12. 1667, Čabrad'; ŠA BB, f. KC IV., no. 2295. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 30. 03. 1682, Sitno.

167 ŠA BB, f. KC IV., no. 1018. Judita Bosnyáková Judite Balassovej, 09. 12. 1662, Veľká Udiča; ŠA BB, f. KC V., no. 7491. Judita Bosnyáková Judite Balassovej, august 1680, Trnava.

168 [...] *iral mindenrul merten cak bolond vadok hogi enire busulhatok mindenekrul ira [...]* ŠA BB, f. KC IV., no. 1914. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

169 LENGYELOVÁ, T.: *Az írástudatlantól a főispánig*, s. 140.

170 VISKOLCZ, N. – ZVARA, E. (eds.): *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*, s. 11.

171 VISKOLCZ, N. – ZVARA, E. (eds.): *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*, s. 12.

1042.

Platostemma polyloba Gmel.

[illegible]

44 / Rodinné zázemie a mladosť

alebo príbuzných Judity Balassovej Tomáša Baranyayho¹⁷² a Štefana Zichyho,¹⁷³ aj jej syna Štefana II. Koháryho.¹⁷⁴

Rukopis Judity Balassovej nesie niekoľko spoločných znakov s písárskym prejavom Evy Thökölyovej, druhej manželky palatína Pavla Esterházyho. Pre spôsob zápisu oboch dám je charakteristická fonetickosť a absentujúca interpunkcia. Ich texty sa navyše vyznačovali aj občasnou svojvoľnosťou pri spájaní samostatných slov.¹⁷⁵ Ako príklad možno uviesť výrazy „s belujským richtárom“¹⁷⁶ alebo „nezarmucuj sa toľko“,¹⁷⁷ napísané bez medzery medzi slovami. Naopak, v rukopise Judity Balassovej nachádzame aj oddelene napísané slová, ktoré by mali byť napísané spolu (napr. *az hor dokmiat* namiesto *az hordok miat* – kvôli sudom).¹⁷⁸ O jej nestrojenom postoji k písaniu svedčí aj to, že v tomto istom liste sa vyskytuje výraz „sudy“ aj bez zbytočnej medzery uprostred slova.

Bližší pohľad na korešpondenciu Judity Balassovej naznačuje, že svoje listy vopred nekonceptovala. V jej rukopise nachádzame tie isté slová napísané odlišne, niekedy aj v rámci toho istého listu (*disnokat* a *diznokat* – sviňa).¹⁷⁹ Jej spôsob zapisovania slov vyvoláva dojem, že pri písaní postupovala intuitívne a svoj text zaznamenávala podľa toho, ako to v danom momente uznala za vhodné. Porozumeniu jej rukopisu neprospieva ani nedôsledné rozlišovanie medzi mäkkou a tvrdou výslovnosťou pri spoluhláskach. Na ilustráciu možno uviesť písmeno „c“, ktorým zaznamenávala nielen hlásku „c“ (napr. *az tömlöchen*¹⁸⁰ – v žalári), ale aj „č“ (napr. *mit cinalunk*¹⁸¹ – čo urobíme, *becben*¹⁸² – do Viedne). V duchu rovnakého princípu písmenom „s“ zapi-

172 Napr. ŠA BB, f. KC IV., no. 1034. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 22. 09. 1667, Voderady.

173 Napr. ŠA BB, f. KC IV., no. 1033. Štefan Zichy Judite Balassovej, 28. 01. 1667, Prešporok.

174 Napr. ŠA BB, f. KC IV., no. 1041. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 30. 05. 1669, Filakovo.

175 VISKOLCZ, N. et al. (eds.): *Esterházy Pál és Thököly Éva iratai : 1. Levelezés*, s. 6.

176 *Az beluaibíroual* [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 1585. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

177 [...] *ne busulanit* [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 1543. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 06. 11. 1676, Galanta.

178 ŠA BB, f. KC IV., no. 1914. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

179 ŠA BB, f. KC IV., no. 1585. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

180 ŠA BB, f. KC IV., no. 1585. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

181 ŠA BB, f. KC IV., no. 1585. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

182 ŠA BB, f. KC IV., no. 1908. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

sovala hlásku „s“ (napr. *iosag*¹⁸³ – majetok, *ostan*¹⁸⁴ – potom), ako aj „š“ (napr. *az irasal*¹⁸⁵ – s listom, *selimecre*¹⁸⁶ – do Banskej Štiavnice). Podobne písmeno „z“ používala pre hlásku „z“ (*az gazdakot*¹⁸⁷ – gazdov) aj „ž“ (*dezma*¹⁸⁸ – dežma, *pozoniban*¹⁸⁹ – do Prešporku). Vo svojich textoch nevyznačovala vždy ani „ö“ a „ü“.¹⁹⁰ Rovnakú svojvôľu preukazovala aj pri písaní dĺžňov, pričom často nie je možné jednoznačne vyhodnotiť, či sa môže skúmaný znak považovať za dĺžeň.

Štruktúru ranonovovekých listov v prostredí Uhorska štandarde tvorili: adresovanie, dátum, oslovenie a pozdrav (uvádzacia formulka), obsah, záver (s rozlúčkou) a podpis.¹⁹¹ Listy z vybranej skupiny vlastnoručnej korešpondencie Judity Balassovej boli najčastejšie adresované jej „milému synovi Štefanovi Kohárymu“.¹⁹² Pre porovnanie, jej matka vo svojich listoch využívala zložitejšie formulácie, ktoré vypovedajú aj o jej znalosti niektorých bežne využívaných latinských výrazov: „*Vznešenej a veľkomožnej pani Judite Balassovej, [mne] milovanej sladkej dcére nech sa odovzdá [list], cito, cito, cito, cito*“.¹⁹³ Ani jedna z nich však adresovanie nepísali vždy samé. V takých prípadoch ho dopisoval niekto iný, zrejme pisár.¹⁹⁴

Neobvyklým znakom korešpondencie Judity Balassovej je, že svoje listy začala rovno kontextom. Tým sa jej prejav vymyká aj z porovnávanej sku-

183 ŠA BB, f. KC IV., no. 1585. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

184 Tu došlo k prepisu slova „asztán“ podľa počutia. ŠA BB, f. KC V., no. 15489. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 15. 08. 1677, Sitno.

185 ŠA BB, f. KC IV., no. 1585. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

186 ŠA BB, f. KC V., no. 15489. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 15. 08. 1677, Sitno.

187 ŠA BB, f. KC IV., no. 1585. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

188 ŠA BB, f. KC IV., no. 1585. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

189 ŠA BB, f. KC IV., no. 1908. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

190 Napr. *uzed meg neki (odkáz mu/jej) namiesto „üzend“* ŠA BB, f. KC V., no. 15482. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 21. 09. ? (rok neuvedený), bez uvedenia miesta; *tob irasal (ďalším písaním) namiesto „több“* ŠA BB, f. KC IV., no. 1905. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

191 HOPP, L.: *A magyar levélműfaj történetéből*, s. 502.

192 Napr. niekoľko listov bez uvedenia dátumu a miesta: ŠA BB, f. KC IV., no. 1908. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu.

193 ŠA BB, f. KC V., no. 12479. Judita Bosnyáková Judite Balassovej, 14. 04. 1678, Trnava.

194 Adresovanie sa v 17. storočí zvyčajne uvádzalo na zadnú stranu zloženého a zapečateného listu. Obálky sa bežne používali až od začiatku nasledujúceho storočia. MOHÁCSI, E.: *A levél mint információforrás*, s. 213; DAYBELL, J.: *The Material Letter in Early Modern England*, s. 48–49.

piny korešpondencie šľachtičien, v ktorej sa nachádzajú uvádzacie frázy.¹⁹⁵ Dokonca aj v listoch jej matky sa vždy vyskytuje pozdrav a želanie všetkého dobrého od Boha.¹⁹⁶ Čiastočným vysvetlením môže byť, že Alžbeta Czoborová, Uršula Esterházyová aj Eva Thökölyová písali svojim partnerom a Judita Balassová svojmu synovi, pri ktorom si z pozície matky mohla dovoliť upustiť od niektorých formalít. Viac však mohli prevážiť jej osobné preferencie, keďže na rozdiel od svojej matky evidentne nepovažovala za dôležité obťažovať sa písaním úvodných zdvorilostných fráz až na jednu výnimku, kedy svoj prejav začala želaním: „*Nech Ťa Boh požehná dobrým zdravím*“.¹⁹⁷ Táto časť však nie je nijakým spôsobom oddelená od zvyšku textu (ani interpunkciou, ani riadkom).

Ako už bolo spomenuté, obsah listov Judity Balassovej tvorí jednotný text charakterizovaný voľným plynutím neusporiadaných myšlienok a preskakovaním medzi témami. Zvyčajne svoje listy neukončovala záverom, jednoducho len prestala písať. Výnimočne použila záverečné formulky: „[...] už nejdem zaťažovať Tvoju hlavu ďalším písaním, želim, nech Ťa Boh požehná a udrží v dobrom zdraví“¹⁹⁸ alebo: „[...] Boh s Tebou“.¹⁹⁹ Jej matka sa aj v tomto bode dôkladnejšie pridržiavala noriem písania a každý svoj list ukončovala frázou „*Tvoja dobroprajná matka*“.²⁰⁰

Typickou vlastnosťou listov Judity Balassovej je aj absencia dôkladného datovania. Zdá sa, že ženy v tomto období pri písaní listov neprisudzovali príliš veľký význam presnému zápisu dňa a miesta. Môžeme to sledovať na prípade Uršule Esterházyovej, ktorá dátumy niekedy nepísala vôbec, inokedy len neúplne²⁰¹ alebo aj Evy Thökölyovej, ktorá často neuvádzala miesto ani čas, prípadne ho zaznamenala len čiastočne.²⁰² Podobne sa k datovaniu listov stavala aj Alžbeta Czoborová.²⁰³ Judita Balassová vo vlastnoručnej korešpondencii nikdy neuvádzala miesto ani rok. Ak list predsa len datovala,

195 VISKOLCZ, N. (ed.): *Esterházy Pál és Thököly Éva iratai : 1. Levelezés*, s. 24; VISKOLCZ, N. – ZVARA, E. (eds.): *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*, s. 11; LENGYELOVÁ, T.: *Az írástudatlantól a főispánig*, s. 140.

196 Napr. ŠABB, f. KC IV., no. 1038. Judita Bosnyáková Judite Balassovej, 01. 07. 1668, Veľká Udiča.

197 ŠABB, f. KC V., no. 15482. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 21. 09. ? (rok neuvedený), bez uvedenia miesta.

198 [...] *most mar nem terhelem feiedet tob irasal kivanom hagi isten adoni es tarcon meg io egesegeben* [...] ŠABB, f. KC IV., no. 1905. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

199 [...] *isten veled* [...] ŠABB, f. KC V., no. 15482. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 21. 09. ? (rok neuvedený), bez uvedenia miesta.

200 Napr. ŠABB, f. KC IV., no. 1038. Judita Bosnyáková Judite Balassovej, 01. 07. 1668, Veľká Udiča.

201 VISKOLCZ, N. – ZVARA, E. (eds.): *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*, s. 13.

202 VISKOLCZ, N. (ed.): *Esterházy Pál és Thököly Éva iratai : 1. Levelezés*, s. 6–7.

203 LENGYELOVÁ, T.: *Az írástudatlantól a főispánig*, s. 142, pozn. 7.

tak len vágne: „*písala som v stredu večer o ôsmej*“,²⁰⁴ „*písala som dnes v piatok ráno*“,²⁰⁵ alebo „*napísala som dnes v deň sv. Matúša* [21. 09.]“.²⁰⁶ Síce pri poslednom zápise poznáme aspoň deň a mesiac, opätovne však chýba rok aj miesto vzniku listu. V tomto ohľade je korešpondencia Judity Bosnyákovej odlišná od porovnávaných žien, pretože v nich takmer vždy uvádzala presný dátum aj miesto.

Zvláštnym prvkom vlastnoručných listov Judity Balassovej je, že sa na ich konci spravidla nepodpisovala. Vo vybranej skupine jej korešpondencie sa nachádza len jeden podpísaný list.²⁰⁷ Keďže išlo o súkromnú komunikáciu medzi ňou a jej blízkou osobou, je pochopiteľné, že sa nenamáhalo s dodržiavaním formalít, a zrejme preto nepovažovala za dôležité ani zakaždým sa podpisovať. Napriek tomu vedel jej syn s istotou identifikovať, od koho listy pochádzali. Opätovne tu vidno rozdielny prístup medzi ňou a jej matkou, ktorá sa na konci každého svojho listu podpisovala. Judite Balassovej zrejme pri písaní natoľko nezáležalo na dodržiavaní dobových noriem ako jej matke alebo iným šľachticným.

Keďže je rukopis Judity Balassovej v mnohých črtách porovnateľný s rukopisom iných aristokratiek, môžeme predpokladať, že sa jej vzdelanostná úroveň v závažnej miere nelíšila od jej gramotných súčasnícok. V porovnaní so svojou matkou však bola úroveň jej písomného prejavu nižšia a menej vyspelá. Rukopis Judity Bosnyákovej bol viditeľne plynulejší, v jej písme nachádzame veľké začiatkové písmená aj ligatúry, avšak jej slová boli miestami natoľko rozťahované a písmená nedotiahnuté, až to zhoršuje ich čitateľnosť a identifikáciu. V porovnaní so svojou dcérou pevnejšie dodržiavala aj formálne nároky charakteristické pre dobovú korešpondenciu.

204 [...] *irtam ma serdan esve nocorako* ŠA BB, f. KC IV., no. 1905. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

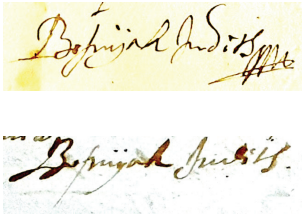
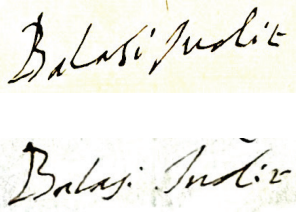
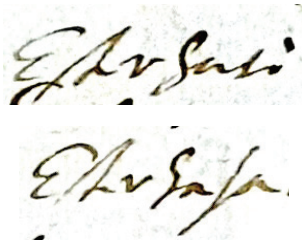
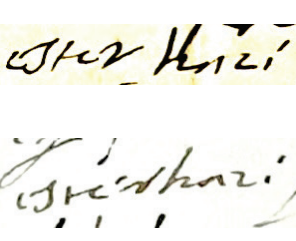
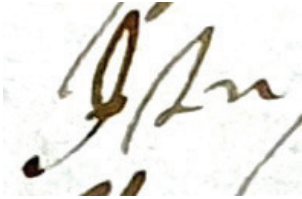
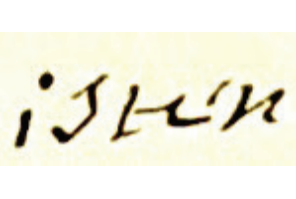
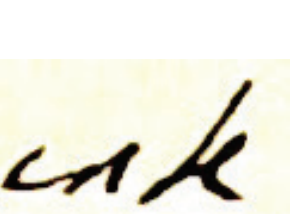
205 [...] *irtam ma pinteken regel* ŠA BB, f. KC IV., no. 1908. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

206 [...] *irtam ma sent mate napian* ŠA BB, f. KC V., no. 15482. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 21. 09. ? (rok neuvedený), bez uvedenia miesta.

207 ŠA BB, f. KC V., no. 15482. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 21. 09. ? (rok neuvedený), bez uvedenia miesta.

	Judita Bosnyáková	Zdroj	Judita Balassová	Zdroj
Podpis		ŠABB, f. KC 4, no. 7174, no. 1038		ŠABB, f. KC 5, no. 15490; f. KC 4, no. 1422
Ester- házy		ŠABB, f. KC 4, no. 1038		ŠABB, f. KC 4, no. 2307, no. 1515
Isten (Boh)		ŠABB, f. KC 4, no. 1038		ŠABB, f. KC 4, no. 2307
csak (len, iba)		ŠABB, f. KC 4, no. 1038		ŠABB, f. KC 4, no. 2307

Obr. 7. Porovnanie rukopisu Judity Bosnyákovéj a Judity Balassovej

Jazykové kompetencie

Judita Balassová písala a prijímala listy v maďarskom jazyku. Jej korešpondencia však vypovedá pomerne málo o jej jazykových kompetenciách. Napriek tomu možno jednoznačne zhodnotiť, že latinčinu neovládala. V roku 1672 hľadala na žiadosť svojho syna istý úradný list z jasovského konventu, ktorý mal byť uložený na Čabradi. Synovi napísala, že požadovaný list nájsť nemohla, keďže podľa vlastných slov po latinsky nevedela, a preto od neho chcela, aby jej opísal pečať konventu, aby uľahčil jeho identifikáciu.²⁰⁸ Z korešpondencie ďalej vyplýva, že dôležité dekréty jej prekladali do rodnej maďarčiny, aby im mohla porozumieť.²⁰⁹ V ranom novoveku však nebolo neobvyklé, aby vysokopostavené ženy latinčinu ovládali.²¹⁰ Záviselo však už od vôle a možností rodičov alebo tútora, či sa s ňou šľachtické počas svojej výchovy oboznamovali, a prípadne do akej hĺbky.²¹¹ V prípade Judity Balassovej možno usúdiť, že pri jej vzdelávaní nebol na výučbu latinčiny kladený dôraz. Jej vlastná matka na to poukázala vo vlastnoručne dopísanom dodatku na konci jedného zo svojich listov: „*V liste je veľa latinských slov, daj [ho] prečítať synovi, vysvetlí Ti.*“²¹² Avšak vzhľadom na priestor, v ktorom sa pohybovala, nemusela tento nedostatok vyslovene pociťovať ako nevýhodu, keďže mala vo svojej blízkosti vzdelaných úradníkov a rodinných príslušníkov, na ktorých sa mohla obrátiť.

Judita Balassová však latinským pojmom do istej miery rozumela. Dôkazom toho sú jej vlastnoručné listy, v ktorých sa občas vyskytujú latinizmy. Išlo najmä o výrazy, ktoré pomenovávali funkcie, napr. *notarius*²¹³ alebo *prokator* (právny zástupca),²¹⁴ prípadne úkony, napr. *solicital*²¹⁵ (žiadať, naliehať pri vybavovaní nejakej záležitosti) alebo *komendal* (odporúčať).²¹⁶ V nie-

208 ŠA BB, f. KC IV., no. 2293. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 04. 1672, Čabrad'.

209 ŠA BB, f. KC IV., no. 1080. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 08. 04. 1665, Prešporok.

210 MIKÓ, Pál: *Női magyar levéltípusok a 17. században*. Székelyudvarhely: Nyomatott Becsek Dániel Könyvnyomdájában, 1896, s. 7.

211 VÁRKONYI, G.: „Nekem azt kell tennem, amit mások akarnak“, s. 132.

212 *Szok diak szoval vagy az livel az fiadal olvasztasad megh megh magara-* za. ŠA BB, f. KC V., no. 7492. Judita Bosnyáková Judite Balassovej, 10. 09. 1667, Veľká Udiča.

213 ŠA BB, f. KC IV., no. 1585. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia dátumu a miesta.

214 ŠA BB, f. KC IV., no. 2319. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, zapečatený list bez uvedenia dátumu a miesta ako vlastnoručný dodatok k listu z 19. 12. 1670 z Čabrade; KISS, G. et al.: *Régi magyar szavak*, s. 392.

215 ŠA BB, f. KC IV., no. 1518. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 04. 08. 1674, Čabrad'; KISS, G. et al.: *Régi magyar szavak*, s. 468.

216 ŠA BB, f. KC IV., no. 1475. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 03. 1672, Čabrad', MAREK, Miloš: *Glossarium mediae et infimae latinitatis Slovaciae. Vol. I (A–K)*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012, s. 170.

ktorých prípadoch je zjavný fonetický prepis pojmu, napr. v slove *kvetancia* z latinského slova *quietantia* (potvrdenie, kvitancia).²¹⁷ Podobne je to aj v prípade medicínskeho pojmu *purgacio* (prečistenie).²¹⁸ Tieto pojmy sa vzťahovali k záležitostiam z bežného života šľachty a neznáme neboli ani pre ženy, keďže sa s nimi oboznamovali prostredníctvom hovorenej reči. Vzhľadom na ich vzdelanie je navyše pochopiteľné, že latinizmy bývajú v ich písomnostiach zaznamenané foneticky. Podobne na tom bola aj Eva Thökölyová, ktorej písanie latinských pojmov robilo ťažkosti, a to nielen v prípade špecifických právnych termínov, ale aj bežne využívaných výrazov.²¹⁹ Z rovnakého dôvodu mohla dávať Judita Bosnyáková spisovať listy, v ktorých sa vyskytovalo množstvo právnych pojmov, radšej písárovi,²²⁰ hoci dokázala písať na pomerne vyspelej úrovni.

Ostáva otázkou, či Judita Balassová ovládala popri maďarčine aj iné jazyky, ako napr. nemčinu alebo slovenčinu. Nebolo by to neobvyklé, keďže vyššie spomínaná Eva Thökölyová po nemecky trochu vedela, hoci ju vo svojich listoch prepisovala foneticky, čím však zaznamenala charakteristické prvky dialektu, s ktorým bola v kontakte.²²¹ Korešpondencia rodiny Koháryovcov naznačuje, že jej príslušníci v tomto období po slovensky nevedeli. V roku 1682 posielala Judita Balassová svojmu synovi Štefanovi II. Kohárymu kópiu listu, ktorý bol písaný v slovenčine, pričom si mal nájsť človeka, ktorý by mu ho prečítal.²²² Ak sa v domácnosti nachádzalo služobníctvo, ktoré hovorilo aj po slovensky, mali príslušníci šľachty príležitosť naučiť sa aspoň rozumieť, ako to bolo v prípade Alžbety Czoborovej a Thurzovcov.²²³ Koháryovci takého služobníctva okolo seba mali; z rokov 1675 a 1676 sú zachované listy úradníkov z Čabrade adresované do Banskej Bystrice napísané v slovenčine.²²⁴ Je preto pravdepodobné, že Koháryovci pri komunikácii s obyvateľstvom a personálom panstiev využívali skôr maďarčinu a do kontaktu so slovenčinou sa veľmi nedostávali ani v domácom prostredí. Znalosť jazykov však bola vo viacjazyčnom prostredí nevyhnutným predpokladom pre presadenie sa v spoločnosti. Synovia Judity Balassovej sa počas svojich štúdií

217 ŠA BB, f. KC IV., no. 1575. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 01. 08. 1678, Sitno; MAREK, Miloš: *Glossarium mediae et infimae latinitatis Slovaciae. Vol. II (L–Z)*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012, s. 237.

218 ŠA BB, f. KC IV., no. 2321. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, zapečatený list bez uvedenia dátumu a miesta ako vlastnoručný dodatok k listu z 07. 10. 1678 z Čabrade; KISS, G. et al.: *Régi magyar szavak*, s. 394.

219 VISKOLCZ, N. (ed.): *Esterházy Pál és Thököly Éva iratai : 1. Levelezés*, s. 6.

220 Napr. ŠA BB, f. KC V., no. 7492. Judita Bosnyáková Judite Balassovej, 10. 09. 1667, Veľká Udiča.

221 VISKOLCZ, N. (ed.): *Esterházy Pál és Thököly Éva iratai : 1. Levelezés*, s. 6.

222 ŠA BB, f. KC IV., no. 1646. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu. 19. 13. 1682, Sitno.

223 LENGYELOVÁ, T.: *Az írástudatlantól a főispánig*, s. 146.

224 ŠA BB, MM BB, fasc. 43, num. 41; fasc. 159, num. 12; fasc. 217, num. 24; fasc. 258, num. 137.

učili latinčinu aj nemčinu,²²⁵ čo bolo pre nich prospešné z hľadiska budovania kariéry, keďže išlo o dôležité jazyky využívané v habsburskej monarchii.

Náboženstvo

Viera mala nepochybne významné miesto v živote ranonovovekých ľudí. Bolo to obdobie šírenia reformačných myšlienok aj protireformačných úsilí, čo v konečnom dôsledku vyústilo do ostrých sporov medzi obhajcami katolicizmu a protestantských vierovyznaní. Hoci patrila rod Balassovcov k zástanom luteránskej vierouky už od 16. storočia, nástupom protireformačných ideí od 17. storočia sa viacerí jeho príslušníci navrátili ku katolicizmu.²²⁶

Udialo sa tak pravdepodobne aj v rodine Judity Balassovej, ktorá spočiatku možno vyznávala evanjelickú vieru. Prinajmenšom jej bol naklonený jej otec Imrich II. Balassa, keďže až po uplynutí nejakého času po jeho úmrtí dala jeho manželka Judita Bosnyáková opätovne zaviesť katolicizmus v Divíne, ktorý bol do roku 1640 evidovaný ako luteránska obec.²²⁷ Jej rozhodnutie prikloniť sa ku katolíckej viere nie je vôbec prekvapujúce, ak vezmeme do úvahy, že pochádzala z rodiny Tomáša Bosnyáka, ktorý bol silne presvedčeným katolíkom, a ktorý aj svoje deti vychovával v tomto duchu a svojím príkladom ich viedol k zbožnosti.²²⁸ Po pomerne skorej smrti manžela sa Judita Bosnyáková už znova nevydávala a ako vdova mala možnosť slobodnejšie rozhodovať o vlastnom živote aj o osude svojich neplnoletých detí.²²⁹ Pri výchove potomkov, prinajmenšom dcér, mohla postupovať podľa princípov prebratých zo svojej rodiny, teda v duchu katolíckeho vierovyznania.

Počínanie Judity Bosnyákovej však nebol jediným prípadom prejavu konfesionálneho cítenia v kruhu najbližších osôb Judity Balassovej, ktorý by predznačil zmenu postoja v ich rodine. Podľa starších zdrojov údajne vyhнал jej brat, Imrich III. Balassa, katolíckeho kňaza z Divína ešte v roku 1636.²³⁰ Nie je možné úplne vylúčiť, žeby k tejto udalosti došlo, vyvoláva to však isté pochybnosti. Problém netkvie ani tak v samotnej záležitosti, ale v jej okolnostiach. Vzhľadom na nízky vek Imricha v danom roku sa táto

225 ŠA BB, f. KC IV., no. 1126. Imrich Koháry Štefanovi I. Kohárymu. 10. 03. 1663, Viedeň.

226 KOVÁCS, K.: A gyarmati és kékkői Balassa család, s. 24–25.

227 HANKO, J.: *Balassovci z Ďarmôtu a Modrého Kameňa*, s. 85.

228 MATUNÁK, M.: *A magyarbéli Bosnyák-család*, s. 36.

229 LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 360–363.

230 KOVÁCS, K.: A gyarmati és kékkői Balassa család, s. 25.

Obr. 8. Peter Pázmány (1570 – 1637), popredná osobnosť uhorskej rekatolizácie

udalosť musela byť prihodiť neskôr, čo je nepravdepodobné kvôli spomínanej obnove katolicizmu, alebo to musel v tomto roku vykonať iný člen rodiny Balassovcov, čo by vypovedalo o pretrvávajúcom ich konfesionálnom založení. Každopádne, nie je zatiaľ možné jednoznačne určiť, či vyznával Imrich III. Balassa (a jeho sestry) katolícku vieru od narodenia, alebo k náboženskému obratu došlo až počas jeho výchovy, resp. neskoršieho života.

Napriek tomu je nepopierateľné, že Imrich III. Balassa voči katolicizmu prejavoval zreteľnú náklonnosť a pochopenie. Popri vplyve matky mohla k tomu prispieť aj osobnosť jeho prvej manželky Barbory Lippayovej. Vďaka tomuto manželstvu sa dostal do príbuzenstva s ostrihomským arcibiskupom Jurajom Lippayom, čo mu poskytlo príležitosť nadväzovať kontakty aj s rímskokatolíckou cirkvou. Tie boli pre neho výnosné tak hospodársky, ako aj politicky.²³¹ Za prejav jeho odklonu od evanjelického vierovyznania možno považovať výstavbu nového kostola v Divíne v roku 1657, kde dal údajne

231 SZIRÁCSIK, É.: *Rablólovag vagy földesúr*, s. 26–28.

obnoviť aj činnosť fary.²³² O jeho konfesionálnom založení vypovedá aj jeho zbierka kníh, v ktorej sa nachádzala aj modlitebná knižka rímskokatolíckeho arcibiskupa Petra Pázmánya, významnej postavy uhorskej protireformácie. Svedectvo o svojej náboženskej náklonnosti prejavil v závere svojho života, kedy k sebe v chorobou sužovanom stave povolal františkánskych mníchov a prijal posledné pomazanie.²³³

Z vymenovaných okolností jednoznačne vyplýva, že Judita Balassová, hoci pochádzala z rodu, ktorý bol známy tým, že od počiatkov reformácie podporoval myšlienky luteránskej vierouky, bola vo svojom osobnom živote vo veľkej miere v styku s katolicizmom. Navyše aj medzi Koháryovcami bolo už v prvej polovici 17. storočia preferované katolícke vierovyznanie. Vydaním do tejto rodiny sa dostala do príbuzenstva aj s osobami vyznávajúcimi katolícku vieru, medzi ktorých patrili napr. Zichyovci. Okrem toho sa počas svojho dospelého života pohybovala v prostredí, v ktorom sa uplatňovali rekatolizačné úsilia. V auguste roku 1677 navštívila Banskú Štiavnicu, aby svojou účasťou na náboženskom obrade poctila sviatok. Pri tejto príležitosti sa zmienila o tom, že sa duchovní z okolitých dedín zo strachu z kurucov do mesta nedostavili.²³⁴ V tomto období pôsobila v Banskej Štiavnici a v jej okolí Spoločnosť Ježišova,²³⁵ čo naznačuje, že Judita Balassová mohla byť skôr prívrženkyňou katolicizmu, hoci pochybnosti to v úplnosti nevyvracia.

Vzhľadom na jej blízky kontakt s katolicizmom je prekvapujúce, že v jej korešpondencii sa prinajmenšom trikrát vyskytuje výraz „papista“ (resp. „pápista“), ktorý bol posmešným označením pre osobu rímskokatolíckeho vyznania.²³⁶ Použitie tohto hanlivého výrazu je o to viac zarážajúce, že obidva listy, v ktorých sa vyskytol, boli adresované jej synovi Štefanovi II. Kohárymu,²³⁷ ktorý bol známym zástancom a podporovateľom katolíckej viery.²³⁸

232 KOVÁCS, K.: A gyarmati és kékkői Balassa család, s. 25.; SZIRÁCSIK, É.: *Rablólovag vagy földesúr*, s. 34.

233 SZIRÁCSIK, É.: *Rablólovag vagy földesúr*, s. 28–29, 58.

234 ŠABB, f. KC V., no. 15489. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 15. 08. 1677, Sitno.

235 HODÁSOVÁ, Barbara: „Opus pulchrum“. Pôsobenie Spoločnosti Ježišovej v Banskej Bystrici (1648 – 1773) v kontexte umeleckých objednávok pre tamojšiu komunitu. In: *Acta historica Neosoliensia* 22, 2019, č. 2, s. 108–112.

236 KISS, G. et al.: *Régi magyar szavak*, s. 363.

237 ŠABB, f. KC IV., no. 2303. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 21. 10. 1681, Sitno; ŠABB, f. KC IV., no. 1906. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez uvedenia miesta a dátumu.

238 HAJZER-MÓDLI, Éva: *Szerepek és imázsépítés: Koháry István, egy XVII. századi főúr társadalmi reprezentációs szerepe és gondolkodásmódja*. Dizertačná práca. Budapest : ELTE, 2018, s. 49; publikácie zaoberajúce sa vzťahom Štefana II. Koháryho s katolíckou cirkvou: MARTÍ, Tibor: Spojitosť Štefana Koháryho II. s filákovskými františkánmi. In: „Za Boha, kráľa a vlasť!“ *Koháryovci v uhorských dejinách. „Istenért, királyért, hazáért!“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában*. Ed. Mária Ďurianová. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016, s. 46–56; KOLTAI, András: Koháry István és a kecskeméti piarista rendház alapítása. In: *Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára*. Eds. András Koltai – János Kozicz. Budapest – Kecskemét : Pia-

Vysvetlením nemôže byť ani to, že obidva listy boli zaznamenané pisárom, kvôli čomu by sa v nich mohli prejaviť postoje ich zapisovateľov, čo by však rovnako mohlo byť považované za urážlivé. Výskyt tohto pojmu skôr značí isté znecitlivenie voči nemu pri použití v dôvernej komunikácii. Aj opisný spôsob jeho využitia prezrádza istú citovú nezainteresovanosť: „[...] *ale hovorí, že jeho zať je vhodný* [...] [je to] *pápeženec, hovorí, že je aj dobrý pisár*“.²³⁹ Navyše, aj keby prechovávala Judita Balassová negatívny postoj ku katolicizmu, je nepravdepodobné, žeby vo svojej korešpondencii používala posmešné výrazy urážajúce vierovyznanie svojej blízkej osoby, a je vonkoncom nemysliteľné, aby tak učinila priamo pri komunikácii s touto osobou.

Zostáva teda otázkou, k akému vierovyznaniu sa Judita Balassová prikláňala a či počas svojho života niekedy konvertovala. Z jej korešpondencie však jednoznačne vyplýva, že v súlade s dobovými ideálmi²⁴⁰ bola silne nábožne založená, čo v nej mohla vypestovať jej matka Judita Bosnyáková. Keď už ako vdova trávila Vianoce v roku 1670 na Čabradi, očakávala, že jej syn pre ňu zoženie kňaza a tento významný sviatok bude môcť patrične oslaviť. Vo svojom liste, ktorý adresovala synovi do Filákova, sa mu sklamanie postťažovala: „*Ja tu, ako vidím, musím sväté vianočné sviatky stráviť bez kňaza, nebudem ani vedieť, či budú vianočné dni, alebo nie.*“²⁴¹

rista Rend Magyar Tartomány, 2015, s. 115–138.

239 [...] *hanem az vejét mondgya* [...] *alkalmatosnak* [...] *papista ember, jó íronakis mondgya*. ŠA BB, f. KC IV., no. 2303. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 21. 10. 1681.

240 LENGYELOVÁ, T.: *Život na šľachtickom dvore*, s. 35–36.

241 *En itten a mint latom szentséges karacsoni ünepeket pap nélkül keöl el mulatnom, azt sem tudni fogok ha leszneke karacsoni napok vagy sem*. ŠA BB, f. KC IV., no. 2323. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 21. 12. 1670, Čabrad.

Manželstvo a rodina

Rodina nebola podľa ranonovovekého ponímania tvorená výhradne pokrvnými vzťahmi, ale zahŕňala každú osobu žijúcu „pod jednou strechou“. Do šľachtických rodín preto patrili aj familiári, členky fraucimeru, služobníctvo, personál, deti príbuzných, siroty a pod. Z tohto pohľadu tvorila rodina celok, ktorý sa viazal na domácnosť. V patriarchálnej spoločnosti stál na čele rodinnej jednotky muž a vzťahy medzi jej príslušníkmi bývali hierarchicky usporiadané. Priestor domácnosti pritom umožňoval aj nadväzovanie a rozvíjanie emočných a intímnych väzieb. Dom (resp. domácnosť) preto predstavoval základnú jednotku spoločenského života v ranom novoveku. Z tohto dôvodu nie je ranonovovekú rodinu vhodné stotožňovať s predstavou nukleárnej statickej rodiny v jej modernom ponímaní tvorenú otcom, matkou a deťmi.²⁴²

Ranonovoveké rodiny charakterizovala skôr otvorenosť a dynamickosť. Na jednej strane k tomu prispievala vysoká úmrtnosť dospelých, v dôsledku čoho sa ešte pomerne mladé vdovy a vdovci často opätovne sobášili. Mozaikové rodiny, v ktorých spolu žili deti pochádzajúce z viacerých predošlých vzťahov, preto neboli ojedinelým javom. Okrem toho dochádzalo aj k posielaniu či prijímaniu detí na výchovu a vzdelávanie. Presúvanie sa dospelých detí medzi domácnosťami bolo taktiež bežné, ako aj prijatie sirôt, čo viedlo k neustálej premene zostavy domácností. Okrem toho sa rodičia snažili svoje dcéry vydať v mladom veku, nezriedka ich však posielali aj do kláštorov. Rodné sídla zvyčajne opúšťali aj dospelí neženatí synovia a relatívne samostatné vdovy. V dôsledku týchto procesov vznikala pluralita rodičovských postáv. Deti zriedka a zvyčajne len krátko žili výlučne so svojimi biologickými rodičmi, oveľa častejšie dochádzalo k spolužitiu nevlastných rodičov a detí, dočasných opatrovníkov a zverencov

242 ERDÉLYI, Gabriella: A család és a nő mint történeti probléma. Family and Gender as a Historical Construction. In: *Magyar Tudomány*, roč. 183, 2022, č. 8, s. 1001–1010; POLLOCK, L.: Little Commonwealths I, s. 60–63; BARCLAY, K.: Family and household, s. 244–247; CANNON, Maria: Conceptualising Childhood as a Relational Status: Parenting Adult Children in Sixteenth-Century England. In: *Continuity and Change* 36, 2021, no. 3, s. 323–325; VAN DÜLMEN, R.: Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století) I., s. 13–57; KOLTAI, A.: Batthyány Ádám, s. 20–21.

v neustále sa meniacich individuálnych a rodinných životných cykloch.²⁴³

Odchod z domácnosti však neznamenal aj prerušenie vzťahov medzi jej členmi. Na ich udržiavanie slúžila práve korešpondencia, ktorá nám umožňuje nazrieť do súkromia a rodinného života ranonovovekej šľachty.

Manželstvo Judity Balassovej a Štefana I. Koháryho

Štefan I. Koháry (1616 – 1664) bol synom Petra Koháryho (1564 – 1632), ktorý v mladosti pôsobil ako notár v Hontianskej stolici. Napriek tomu, že boli skúsení notári so znalosťami žiadaní v oblasti správy,²⁴⁴ si Peter Koháry zrejme uvedomoval, že v stave zúriacich vojen ponúkala kariéra v armáde lepšie vyhliadky na spoločenský vzostup. Jeho rozhodnutie zmeniť povolanie mohlo byť čiastočne inšpirované aj príkladom jeho otca Imricha I. Koháryho (okolo 1530 – 1574), ktorý si vďaka svojej odvahe počas protiosmanských bojov vyslúžil uznanie a slávu. Peter Koháry sa zúčastnil tzv. pätnásťročnej vojny (1591/3 – 1606), pri podpisovaní viedenského mieru bol už kráľovským komisárom. Postupom času si získal dôveru panovníka, ktorý ho v roku 1611 na žiadosť palatína Juraja Thurza vymenoval za vicekapitána novozámockej pohraničnej pevnosti, ktorá mala v tomto období mimoriadny strategický význam. Pri tejto príležitosti sa súčasne staj aj vicegenerálom Preddunajského hlavného kapitanátu. V období príméria mohol Peter Koháry využiť svoje vzdelanie a rozhľad v oblasti práva. Stal sa aktívnym účastníkom mierových rokovaní, čo mu umožnilo ďalej preukázať svoje schopnosti a nadanie. Zúčastnil sa aj diplomatickej misie na dvore sedmohradského kniežata Gabriela Báthoryho a v Komárne si za rokovací stôl sadol s osmanskými delegátmi pri prejednávaní záležitostí týkajúcich sa hraníc zabratých území. Za svoju službu vlasti bol v roku 1616 povýšený panovníkom Matejom II. do barónskeho stavu. Vo svojich úradoch zotrval až do konca svojho života.²⁴⁵

243 ERDÉLYI, G.: A család és a nő mint történeti probléma, s. 1001–1010; FRANCEK, Jindřich: *Manželské a jiné vibrace v českých zemích raného novověku*. Praha: Havran, 2022, s. 98; LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 362–363; DUCHOŇOVÁ, D.: *Palatín Mikuláš Esterházy*, s. 356.

244 FEDERMAYER, Frederik: Postavenie úradníka a možnosti úradníckej kariéry v ranonovovekom Uhorsku. In: *Človek raného novoveku*. Eds. Diana Duchoňová – Matej Hanula et al. Bratislava: Veda, 2020, s. 110–111.

245 KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyományja, s. 20–30; MARTON, G. E. (ed.): „Az mint Isten tudnunk adja, s. 128–129.

Obr. 9. Obliehanie pevnosti Nové Zámky, 1. štvrtina 17. storočia

Výkon funkcií priniesol Petrovi Kohárymu aj náročné situácie. Počas povstania Gabriela Bethlena bol po zabratí novozámockej pevnosti zajatý. Sedmohradské knieža si evidentne vážilo kvality vicekapitána a snažilo sa ho získať na svoju stranu. Peter Koháry však odolával jeho lákavým ponukám a vytrval vo svojej vernosti habsburskej vrchnosti. Toto jeho rozhodnutie sa stalo akýmsi precedensom v rodine; aj jeho potomkovia sa neskôr zachovali v podobných situáciách rovnako. Po svojom oslobodení v roku 1621 si vzal do zálohu panstvá Čabrad' a Sitno a od tohto momentu sa tieto názvy objavili aj v prídomku rodiny. V roku 1627 bol na základe odporúčania palatína Mikuláša Esterházyho (1583 – 1645) menovaný za člena komisie rokujúcej o podmienkach mieru s Osmanskou ríšou, v ktorej vďaka svojim hodnostiam reprezentoval súčasne viedenskú Dvorskú vojnovú radu aj úrad uhorského palatína.²⁴⁶ Za svoje diplomatické úspechy získal

246 BRANDL, Gergely et al.: Kommunikáció és híráramlás : A Habsburg-oldal tárgyalási stratégiája az 1627. évi szőnyi békekötés során. In: Aetas, roč. 33, 2018, č. 4, s. 120; PÁLFFY, Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16 – 17. szá-

Obr. 10. Štefan I. Koháry (1616 – 1664)

v roku 1629 svoje majetky do dedičného vlastníctva pod prisahou, že ich jeho rod nikdy neodovzdá nepriateľovi. Peter Koháry ostal slúžiť v Nových Zámkoch až do svojej smrti v roku 1632. Dospelosti sa dožili tri jeho deti: Magdaléna, Katarína a Štefan I. Koháry.²⁴⁷ Identita ich matky však ostávala nevyjasnená, hoci o jej totožnosti pretrvávali rôzne dohady. Pramene však naznačujú, že matkou všetkých troch detí bola jeho prvá manželka Regína Vethleová (Wethleová), nie Barbora Balassová,²⁴⁸ ktorá sa stala až jeho

zadban. In: *Történelmi Szemle*, roč. 39, 1997, č. 2, s. 258–259.

247 KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyományai, s. 24–30. Katarína Koháryová sa 25. novembra 1635 vydala za Andreja Révayho, čo posilnilo väzby Koháryovcov s rodinou Esterházyovcov. Andrej Révay bol synom Martina Révaya (1565 – 1630) a Žofie Esterházyovej (1578 – 1620), sestry palatína Mikuláša Esterházyho. Andrej pôsobil niekoľko rokov na dvore svojho strýka ako komorník až do svojej svadby, ktorú usporiadal samotný palatín v Bratislave. DUCHOŇOVÁ, D.: *Palatín Mikuláš Esterházy*, s. 204, 236; HAJZER-MÓDLI, E.: *Szerepek és imázsépítés*, s. 53; NAGY, Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal IV.* Pest : Ráth Mór, 1858, s. 82; NAGY, Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal IX.* Pest : Ráth Mór, 1862, s. 694.

248 Nie je možné zatiaľ určiť, v akom príbuzenskom vzťahu bola voči Judite Balassovej.

druhou manželkou a s ktorou už následne spoločných potomkov nemal.²⁴⁹

V čase smrti svojho otca v roku 1632 mal Štefan I. Koháry len 16 rokov. Peter Koháry sa vo svojom testamente o svojho syna štedro postaral; okrem rodových panstiev mu zanechal aj svoje oblečenie, zbrane a iné vojenské náradie, ako aj strieborné predmety za predpokladu, že zachová vernosť katolíckej viere.²⁵⁰ Peter Koháry si zrejme uvedomoval, že popri vojenskej službe zohrali jeho znalosti z oblasti práva dôležitú rolu v jeho kariérnom aj spoločenskom vzostupe, kvôli čomu kládol dôraz aj na vzdelanie svojho jediného syna. Štefan I. Koháry bol v roku 1637 evidovaný ako študent prvého ročníka Filozofickej fakulty na Trnavskej univerzite,²⁵¹ kde neskôr študovali všetci jeho synovia.²⁵² Tútorom mladého Koháryho sa po smrti otca stal barón Daniel Esterházy (1585 – 1654), ktorý bol mladším bratom palatína Mikuláša Esterházyho a s ktorým mal Peter Koháry možnosť spolupracovať pri diplomatických rokovaníach.²⁵³ Podpora Daniela Esterházyho mala veľký vplyv na rozvoj mladého Koháryho. Vďaka nemu mohol Štefan dokončiť svoje štúdiá a následne mu poskytol perspektívne základy pre budovanie kariéry prijatím do služby na svojom dvore. Počas tohto obdobia mal Štefan príležitosť nadviazať kontakty s prominentnými známosťami vplyvného rodu Esterházyovcov.²⁵⁴ Od roku 1640 do roku 1647 slúžil na dvore zadunajského hlavného kapitána grófa Adama Batthyányho (1610 – 1659). Táto sedemročná služba bola veľmi formatívna pre mladého baróna, ktorému poskytla príležitosť rozvinúť svoj potenciál a po Batthyányho boku získal bohaté vojenské skúsenosti. Služba bola evidentne prospešná, keďže ho za jeho preukázané schopnosti mal aj samotný Batthyány v úcte.²⁵⁵

Po skončení služby bol Štefan I. Koháry v roku 1647 panovníkom Ferdinandom III. menovaný za kapitána sečianskej pevnosti. V roku 1652 mal po boku hlavného kapitána Adama Forgácha (1612 – 1681) bojovať proti Osmanom pri Veľkých Vozokanoch, nakoniec však pravdepodob-

249 V závete Barbory Balassovej sa spomínajú štyri deti (Michal, Mikuláš, Marianna a Rosina), ktoré však pochádzali z jej prvého manželstva s Jánom Joóm. MARTON, G. E. (ed.): *New Sources from the Koháry-Coburg Family's Archive*, s. 11–13.

250 Táto podmienka platila aj pre jeho dcéry. MARTON, G. E. (ed.): *New Sources from the Koháry-Coburg Family's Archive*, s. 16–26.

251 KMETY, Adrien – SZÖGL, László – VARGA, Júlia (eds.): *A Nagyszombati Egyetem bölcsész és teológus növendékei I.* Esztergom : Prímási Levéltár – ELTE Egyetemi Könyvtára és Levéltára, 2021, s. 67; ŽAŽOVÁ, Henrieta: Koháryovci a Trnavská univerzita. In: „*Za Boha, kráľa a vlast!*“ Koháryovci v uhorských dejinách. „*Istenért, királyért, hazáért!*“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában. Ed. Mária Dúrianová. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016. s. 167.

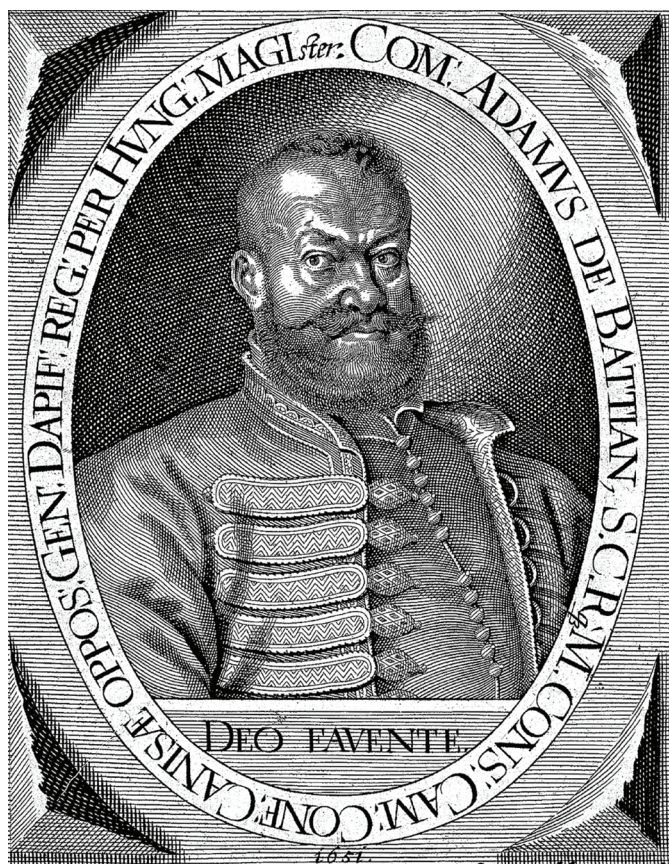
252 ŽAŽOVÁ, H.: Koháryovci a Trnavská univerzita, s. 168.

253 KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyománya, s. 30–31; BRANDL, G. et al.: *Kommunikáció és híráramlás*, s. 113, 119; DUCHOŇOVÁ, D.: *Palatín Mikuláš Esterházy*, s. 510.

254 KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyománya, s. 30–31.

255 KOLTAI, A.: *Batthyány Ádám*, s. 321.

Obr. 11. Adam Batthyány (1610 – 1659)

ne nebol prítomný, hoci jeho účasť zatiaľ nie je možné úplne vylúčiť.²⁵⁶ Táto významná udalosť končila tragickou smrťou štyroch členov rodiny Esterházyovcov, medzi nimi aj Ladislava (1626 – 1652), syna uhorského palatína Mikuláša Esterházyho, ktorý sa mal stať aj pokračovateľom rodu. Vzhľadom na to, že mal Koháry dobré vzťahy s rodinou, toto nešťastie ho mohlo hlboko zasiahnuť. Po tejto udalosti pokračoval v rozvíjaní svojej vojenskej kariéry. V roku 1657 mu bolo popri úrade sečianskeho kapitána pridelené aj velenie omnoho významnejšej filakovskej posádky. Štefanovi I. Kohárymu sa darilo zotrvať v priazni panovníka, ktorý ho v roku 1661 menoval hlavným županom Hontianskej stolice.²⁵⁷ Jeho povolanie sa mu však nakoniec predsa len stalo osudným. Ako veliteľ uhor-

256 MARTÍ, Tibor: *Gróf Esterházy László (1626 – 1652) : Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez. Dizertačná práca.* Budapest : Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2013, s. 185.

257 KOLTAI, A.: *Batthyány Ádám*, s. 321; HAJZER-MÓDLI, É.: *Szerepek és imázsépítés*, s. 66–67; KOZICZ, J.: *A török elleni harcok vitézi hagyománya*, s. 31–36; J. ÚJVÁRY, Zsuzsanna: „De valamíg ez világ fennáll, mindennek szép koronája fennáll”. A vezekényi csata és Esterházy László halála. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, roč. 119, 2006, č. 4, s. 947.

skej jazdy zahynul 19. júla 1664 v bitke proti Osmanom pri Leviciach.²⁵⁸

Judita Balassová sa manželkou Štefana I. Koháryho stala 19. januára 1648.²⁵⁹ Sobáš bol mimoriadne dôležitou udalosťou v živote ranonovovekých žien, ktorou začala nová etapa ich života. V ranonovovekej spoločnosti založenej na tradičných princípoch sa od žien očakávalo dodržiavanie rodovej hierarchie s nadradeným postavením muža. Prejavom tohto chápania rodových vzťahov bolo celoživotné podliehanie žien právnej autorite mužov.²⁶⁰ Vstup do manželstva bol symbolickým aktom, kedy zodpovednou mužskou postavou prestal byť otec (alebo jeho zástupca), a nevesta prechádzala do zákonnej „opaterý“ svojho manžela. Toto ponímanie prechodu ženy medzi rodinami sa odráža aj v listoch, v ktorých rodičia svoje vydaté dcéry už nespomínajú pod ich krstným menom alebo domácou prezývkou, ale ako „pani“ v kombinácii s priezviskom ich manžela.²⁶¹

O význame manželstva vypovedá aj zameranie celoživotnej výchovy dievčat, ktorej hlavným cieľom bola príprava na túto úlohu. Žena mala svojmu manželovi byť poslušnou, oddanou a vernou oporou a postarať sa o dostatočný počet potomkov. Podľa dobového ponímania sa hodnota vydatej ženy odvíjala práve od jej schopnosti naplniť svoju biologickú aj spoločenskú povinnosť.²⁶² Túto predstavu reflektujú aj diela uhorských mysliteľov od 17. storočia, ktorí za najdôležitejšiu úlohu ženy považovali materstvo, pričom matkám, ktoré rodili, vychovávali a vzdelávali deti, prisudzovali zodpovednosť nielen za budúcnosť rodu, ale prenesene aj za osud celej spoločnosti.²⁶³ Z tohto dôvodu bola bezdetnosť považovaná za boží trest.²⁶⁴ I keď sa ženy v patriarchálnej spoločnosti uzavretím manželstva stávali súčasťou rodiny svojich manželov, naplno prijaté boli až po narodení prvého dieťaťa, k čomu bežne dochádzalo v priebehu jedného roka.²⁶⁵

258 KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyomány, s. 33–36; KOLTAI, A.: *Batthyány Ádám*, s. 321.

259 ŠA BB, MM BB, fasc. 443, num. 76. Štefan I. Koháry na svadbu pozval aj Ladislava Esterházyho, ktorý sa však nedostavil. MARTÍ, T.: *Gróf Esterházy László (1626 – 1652)*, s. 119 pozn. 534, s. 249 pozn. 981.

260 ORGONA, Angelika: A Kornis-ház. Családfői szerepek, gondoskodás és érzelmek a 17. századi Erdélyben. In: *Anyák és apák: szülői szerepek, gondoskodás és tekintély a patriarchális családban (1500 – 1918)*. Ed. Gabriella Erdélyi. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021, s. 29; FRANCEK, J.: Manželské a jiné vibrace, s. 99.

261 LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 356; PÉTER, K.: Az asszony neve, s. 177.

262 LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 356; LENGYELOVÁ, T.: *Život na šľachtickom dvore*, s. 35–36.

263 KÉRI, Katalin: „Okos asszony nem marad gyermek nélkül” – Anyai szerep, gyermeknevelés a 17 – 19. századi Magyarországon. In: *Tanulmányok a gyermekkultúráról*. Ed. István Bús. Szekszárd: PTE IGYK – Gyermekkultúra Kutatócsoport, 2013, s. 25–53.

264 VAN DÜLMEN, R.: *Kultúra a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století) I.*, s. 198.

265 LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 356; KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost renesančního aristokrata*, s. 40.

Generosi Prudentes ac Circumspecti DD. Amici & Viri obsequantissimi
 Salutem, seruitutinis, ac obsequii paratissimam commendationem.

Luanjgi Berenc ualo sok iekkal laogassa Isten Kk, Gossa cartajual egyetemben. Ez.
 Miket Mennek, Az Anna B. Gy. Szabolc comenye es be uat sokkja Berenc jo
 akaro Vramnak es Anyamfijának, tevésekbul, ideaten el magamnak lörök
 Szoci. Tarsul, az Hódmező és Nagysos Gyarmati Balassa Judit Assone
 az Hódai Tekencses es Nagysos Gyarmati Balassa Imre
 Vram, megk. hgyon Eövedgyenek, az Nagysos Magyarbeli Böz,
 mik. Judit Assonek. Szajdon leianiat. De Szoltes Lakoz
 dalmunknak, jelenig nappat mind az ket reszrul egyenlo akarát,
 bul az jelen ualo Janvariis Szabolc Ami 16 4. 8. is napjaro ren
 delunk. Dicső Varaban megk. lenni. Kigyelemeket annak okk
 kgyere mint jo akaro Baracimoz, Bombelmoz herem. Egy hód,
 zam anni jo akarati mutatuán melo dalsok az megk. nuedet napon
 es. Sellyen vacsorán es mas nap is ebeden jelen lenni. Dicső
 kedvezem en is az en jo akaro Vram es Anyamfjai elre az
 kigyelemeket jelen telednek. Melly Gossam megk. mutacoz jo akarát,
 tusa kigyelemeknek megk. elik ony-igekedem belgahni. Datum
 in hoc Bismar. 2. Januarii Anno 16 4. 8.

Genor. Prud. ac Circumspecti DD. Viri.

Amicus & Filius obsequens
 János Szabolc

János Szabolc

Obr. 12. Pozývaci list pre predstaviteľov mesta Banská Bystrica na sobáš Judity Balassovej a Štefana I. Koháryho

Manželstvo malo evidentne značný význam pre utváranie identity žien. V dobovom ponímaní bola rola manželiek pre ženy natoľko významná, že prevyšovala dokonca aj materstvo. Očakávania mužov od svojich manželiek sa totiž oveľa viac týkali služby novej rodine než poskytovania starostlivosti o deti, o potreby ktorých sa mohol kedykoľvek postarať personál. Z tohto dôvodu bola identita žien na rozdiel od mužov silnejšie formovaná spoločenským putom, ktoré predstavovalo manželstvo, než pokrvnými väzbami vrátane materstva.²⁶⁶ To však ešte neznamená, že rola hlavy rodiny nebola dôležitá pre identitu mužov. Vzhľadom na dominantné a reprezentatívne postavenie otca a manžela v rodine, spájané s predstavou zrelej dospelosti, sa slobodní a bezdetní muži mohli cítiť ako menejcenní, rovnako ako mladší muži a muži s nižším sociálnym statusom.²⁶⁷ Manželstvo bolo z hľadiska mužov nástrojom zaistenia legitímnych potomkov, ideálne mužských, čo zabezpečovalo pokračovanie rodu.²⁶⁸ Otec svojim dedičom prenechával svoje prestížne spoločenské postavenie a majetky, ktoré dlhoročnou prácou získaval a zveľadľoval. V konečnom dôsledku boli legitímni dediči zábezpekou prežívania výsledkov jeho celoživotného úsilia. Z tohto dôvodu bolo v záujme hlavy rodiny zabezpečiť pokoj a súlad v medziludských vzťahoch. Nezhody boli podľa dobových predstáv hrozbou pre rod ako celok, keďže mohli spôsobiť jeho úpadok, zbedačenie a zánik, na rozdiel od vzájomného porozumenia, ktoré umožňovalo jeho prosperitu.²⁶⁹ Tieto nepriaznivé dôsledky nebolo múdre brať na ľahkú váhu, keďže už len samotné ochudobnenie rodiny bolo príčinou straty postavenia v radoch šľachty.²⁷⁰

Judita Balassová si svojho manžela pravdepodobne nevyberala sama. Pri voľbe budúcich životných partnerov patrilo rozhodujúce slovo rodičom (prípadne ich zástupcom). Keďže boli deti šľachty nástrojom na rozširovanie majetkového vlastníctva, zvýšenie spoločenskej prestíže a politického vplyvu rodu, pri výbere ich budúceho partnera sa prihliadalo predovšetkým na potreby rodiny. Na názor či vzájomnú náklonnosť dotknutých osôb sa ohľad zvyčajne nebral, hoci rodičia bývali niekedy voči svojim deťom aj benevolentnejší, najmä však k mladším po tom, čo prostredníctvom svojich starších detí už očakávania a plány rodiny splnili. Na druhej strane, manželstvo nemuselo byť právoplatne uznané bez rodičovského požehnania. V každom prípade sa však od detí oboch pohlaví očakávala

266 ERDÉLYI, G.: Anyaság a kora újkorban, s. 7.

267 Gabriella Erdélyi cit. Alexandru Shephard. ERDÉLYI, Gabriella: Esterházy Miklós mint családfő: utódlás és érzelmek egy 17. századi arisztokrata dinasztiában és mozaikcsaládban. In: *Történelmi Szemle*, roč. 61, 2019, č. 4, s. 661–662; VAN DÜLMEN, R.: *Kultúra a každodenný život v raném novověku (16. – 18. století) I.*, s. 198.

268 KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost renesančního aristokrata*, s. 32.

269 ERDÉLYI, G.: Esterházy Miklós mint családfő, s. 667.

270 DUCHOŇOVÁ, Diana: Šľachtic. In: *Človek raného novoveku*. Eds. Diana Duchoňová – Matej Hanula et al. Bratislava: Veda, 2020, s. 59.

poslušnosť a rešpektovanie vôle rodičov, k čomu boli od malička vychovávané.²⁷¹ V prípade Judity Balassovej mala v tejto otázke hlavné slovo jej matka Judita Bosnyáková.

Tradičný, praktický prístup k sobášeniu, pri ktorom sa prehliadala vzájomná náklonnosť medzi partnermi, spôsoboval, že mnohé manželstvá boli nešťastné, čo sa odráža aj v dobovej korešpondencii a testamentoch.²⁷² Prípadné prejavy lásky a podrobnosti manželského života však nie je ľahké prostredníctvom korešpondencie skúmať. Najviac detailov ohľadom spolunažívania manželov a ich problémov sa nachádza v súdnych spisoch, vzhľadom na čo sú prejavy nenávisťi v oveľa väčšej miere zdokumentované než vlúdne správanie. Maďarská historička Katalin Péter v tejto súvislosti zdôraznila, že prejavy nešťastia sa ľahšie pozorujú, ľahšie sa o nich píše aj hovorí a oveľa jednoduchšie sa zachytávajú v historickom bádani v porovnaní so šťastnými vzťahmi v rodine.²⁷³ Prácu bádateľa navyše sťažuje aj fakt, že samotné vyznanie nežných citov prebiehalo prevažne, ale nie výlučne, ústnou formou. Ak by však boli city predsa len vyjadrené v písomnej podobe, adresát by pravdepodobne takéto vyznanie zničil. Nie je preto možné predpokladať, že by sa v archívoch mohlo objaviť veľké množstvo ľúbostných listov či básní z tohto obdobia.²⁷⁴

Písanie ľúbostných listov sa navyše považovalo za nemorálny čin, z ktorého bolo dokonca potrebné sa vyspovedať.²⁷⁵ V tomto ohľade badať rozdiel v otvorenosti vyjadrovania citov medzi stredovýchodnou a západnou Európou, kde sa láska k žene mohla verejne demonštrovať. Na rozdiel od západoeurópskej praxe nebolo prejavovanie nežných citov bežným javom ani v českom prostredí.²⁷⁶ V Uhorsku mala dokonca aj láska medzi manželmi ostať utajovanou záležitosťou.²⁷⁷ Hoci nemali byť nežné city na prvý pohľad zjavné, v priebehu 17. storočia sa precitovanie lásky začalo tesnejšie spájať s manželským zväzkom.²⁷⁸ Príčina tohto javu tkvela v ra-

271 LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 351–352; PÉTER, K.: *Házasság a régi Magyarországon*, s. 62; DUCHOŇOVÁ, D.: *Palatín Mikuláš Esterházy*, s. 356; KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost renesančního aristokrata*, s. 32; FRANCEK, J.: *Manželské a jiné vibrace*, s. 61–71; VAN DÜLMEN, R.: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století) I.*, s. 137–143; PERES, Zsuzsanna: A magyar főnemesség házasságkötési életkora a kora újkorban. In: *Laudator temporis acti. Ünnepi tanulmányok a 65 éves Horváth Attila tiszteletére*. Eds. Attila Barna et al. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 2024, s. 548.

272 LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 352.

273 PÉTER, K.: *Magánélet a régi Magyarországon*, s. 154.

274 JANKOVICS, József – KÖSZEGHY, Péter: Szeretők és házastársak: Misszilišek a szerelemről (esettanulmányok). In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica* XXI, 2017, č. 2, s. 188; PÉTER, K.: *Házasság a régi Magyarországon*, s. 117–118.

275 JANKOVICS, J. – KÖSZEGHY, P.: Szeretők és házastársak, s. 188–190.

276 KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost renesančního aristokrata*, s. 32.

277 PÉTER, K.: *Magánélet a régi Magyarországon*, s. 42.

278 OBORNI, Teréz: „Igazi szerelmesed, Gabriel”. Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna

nonovovekom náboženskom myslení presadzovanom politickou mocou a cirkvami, ktorého výsledkom bolo tabuizovanie sexuality súčasne s postupným nárastom pohrdania telom, pocitom potreby jeho zahalovania a potláčaním akýchkoľvek zmyslových a erotických túžob. Sexualita, ako komplex lásky, erotiky, zmyselnosti a intimity, bola oficiálne tolerovaná len v rámci cirkvou požehnaného manželstva.²⁷⁹ Prejavom tohto posunu v chápaní bolo čoraz častejšie vyjadrenie citov a túžob v korešpondencii medzi manželmi. Avšak vzhľadom na „hriešnosť“ spájanú s ľúbostným obsahom je pochopiteľné, že ak sa aj v listoch nachádzali „hanebné“ emócie a túžby, vyjadrené bývali utajeným jazykom, zašifrovanými výrazmi a eufemizmami.²⁸⁰ Nevyhnutným predpokladom písania ľúbostných listov sa navyše stala znalosť písma na dostatočnej úrovni. Aby si totiž mohli ženy vymieňať dôverné a intímne myšlienky so svojimi manželmi, v prípade ktorých bolo neprípustné sprostredkovanie inou osobou, museli sa jednoducho naučiť písať. Ranonovovekých žien v prostredí Uhorska, ktoré boli takýmto spôsobom motivované k zvyšovaniu úrovne gramotnosti, nebolo málo. Medzi ne patrila aj Uršula Kanizsayová, manželka palatína Tomáša Nádasdyho.²⁸¹

K citovým prejavom v listoch je však potrebné pristupovať s opatrnosťou. V ranonovovekej korešpondencii sa medzi manželmi pri vzájomnom oslovení bežne objavovali výrazy ako „milovaný“ (*szerelmes*), „sladký“ (*édes*) a pod. Bolo by však mylné za týmito prívlastkami automaticky vidieť reálne emócie. V skutočnosti boli prejavom akejsi spoločenskej normy, ktorá určovala spôsob písania listov medzi partnermi. Takéto vyjadrenia sa bežne nachádzajú aj v listoch manželských párov, o ktorých je známe, že nemali bezproblémový vzťah. Okrem dobových manierov mohlo ísť aj o predstieranie emócií či o pokus o emočné ovplyvňovanie adresáta sledujúc vlastný prospech a cieľ.²⁸²

V súvislosti s výrazom „milovaný“ (*szerelmes*) je dôležité mať na pamäti, že išlo o bežné oslovenie medzi blízkymi osobami. Z toho vyplýva, že nemusí v každom prípade vypovedať o skutočne prežívaných citoch, vzhľadom na čo je pri výskume medziludských vzťahov mimoriadne dôležité prihliadať na ich celkový kontext.²⁸³ Ak skúmame vzťahy zo širšieho pohľadu,

története. In: *Szerelmek a magyar történelemben*. Ed. Gyöngy Kovács Kiss. Kolozsvár : Komp-Press Kiadó – Korunk, 2018, s. 43–44.

279 VANDÜLMEN, R.: *Kultura a každodenný život v raném novověku (16. – 18. století) I.*, s. 191–192.

280 JANKOVICS, J. – KÖSZEGHY, P.: Szeretők és házastársak, s. 188–190.

281 PÉTER, K.: Magánélet a régi Magyarországon, s. 107; OBORNI, T.: „Igazi szerelmesed, Gabriel”, s. 43–44.

282 LENGYELOVÁ, T.: Az írástudatlantól a főispánig, s. 146; OBORNI, T.: „Igazi szerelmesed, Gabriel”, s. 44; KOLDINSKÁ, M.: Každodennost renesančního aristokrata, s. 32.

283 JANKOVICS, J. – KÖSZEGHY, P.: Szeretők és házastársak, s. 191; PÉTER, K.: *Házasság a régi Magyarországon*, s. 24, 150.

zistíme, že existovali manželstvá, kde partneri medzi sebou skutočne prechovávali nežné city, ako napr. v prípade palatína Juraja Thurza a Alžbety Czoborovej,²⁸⁴ Mikuláša Esterházyho a Uršule Dersffyovej, Juraja Rákócziho a Zuzany Lórántffyovej²⁸⁵ či Tomáša Nádasdyho a Uršule Kanizsayovej.²⁸⁶ Z českého prostredia možno spomenúť vzťah kniežaťa Zdeňka Vojtěcha Popela a Polyxeny z Pernštejna.²⁸⁷ Existovali však aj vyslovene zlé manželské vzťahy, čo však nebolo ani dobovou spoločnosťou považované za prirodzené.²⁸⁸ Keďže sa manželstvá bežne neuzatvárali na základe vzájomných sympatií či príťažlivosti, bývali vzťahy medzi mladomanželmi obvykle spočiatku chladné. Existoval však predpoklad, že sa citové väzby medzi partnermi vyvinú počas ich spolunažívania. Vyslovene šťastné manželstvá boli preto zriedkavé, častejšie bývali vzťahy, v ktorých manželia dokázali vypestovať a udržiavať harmóniu.²⁸⁹ Tento prístup bol v súlade aj s kresťanskou ideou príkladného manželstva, ktoré bolo na rozdiel od prehnanej vášne a búrlivých emócií postavené na vzájomnej úcte a rešpekte.²⁹⁰

Judita Balassová svojho manžela vo svojich listoch oslovovala „Tvoja milosť“ (*kegyelmed*), čo bolo v súlade s dobovými zvyklosťami.²⁹¹ V období raného novoveku nebolo zvykom, aby žena svojmu manželovi tykala a vždy ho oslovovala „môj pane“ (*uram*).²⁹² Keďže sa listy Štefana I. Koháryho adresované manželke zatiaľ neobjavili, nie je známe, akým spôsobom ju oslovoval a či mal pre ňu nejakú milú prezývku. Nebolo to síce medzi pármami celkom bežné, ale pozoruhodný prípad odкрýva manželská korešpondencia palatína Tomáša Nádasdyho a Uršule Kanizsayovej, v ktorej sa nachádzajú rôzne prezývky vypovedajúce o prívetivosti ich vzťahu. Nádasdy sa navyše vo svojich listoch často podpisoval prezývkami, ktoré dostával od svojej manželky, a do konca svojho života ju oslovoval ako „moja milovaná Oršika“ (*szerelmes Orsikám*).²⁹³

284 LENGYELOVÁ, T.: *Az írástudatlantól a főispánig*, s. 146–147.

285 PÉTER, K.: *Házasság a régi Magyarországon*, s. 83, 86.

286 PÉTER, K.: *Magánélet a régi Magyarországon*, s. 107.

287 MAREK, Pavel (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna*. České Budějovice : Historický ústav Jihočeské univerzity, 2005, s. 40–43.

288 PÉTER, K.: *Házasság a régi Magyarországon*, s. 125–131.

289 DUCHOŇOVÁ, D.: *Palatín Mikuláš Esterházy*, s. 356; FRANCEK, J.: *Manželské a jiné vibrace*, s. 58.

290 KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost renesančního aristokrata*, s. 34.

291 MIKÓ, P.: *Női magyar levélstílus a 17. században*, s. 19.

292 MIKÓ, P.: *Női magyar levélstílus a 17. században*, s. 14, 19.

293 PÉTER, K.: *Magánélet a régi Magyarországon*, s. 107.

Z listov Judity Balassovej vyplýva, že v neprítomnosti svojho manžela si robila pre seba plány, o ktorých ho už následne len informovala. Nebála sa robiť kroky podľa toho, čo si zaumienila, pričom manžela len úctivo inštruovala, ako to vyplýva aj z listu z apríla 1654, ktorý písala pred pôrodom: „Ja predsa len pôjdem preč, aj Tvoju milosť prosím, aby (ste) neľutovali teraz túto námahu vykonať,²⁹⁴ [...] a viem dobre ako nerád to Tvoja milosť vykoná [...]. Ak aj na stredu alebo utorok pošle Tvoja milosť tých, čo ma budú sprevádzať, [...] aj babica tam bude, kým tam prídem. [...] Ja už len budem čakať [na odpoveď] od Tvojej milosti, budem čakať na ľudí, aj na cestu sa pripravím [...] Tvoja milosť nech opäť nezmení svoj zámer, pre Boha prosím Tvoju milosť.“²⁹⁵ Hoci išlo z jej strany o prosbu, v tejto záležitosti sa rozhodovala a riadila podľa svojich potrieb, a to napriek tomu, že si bola vedomá jeho nevôle. Svojimi formuláciami však rodovú hierarchiu vzťahu neporušovala a podľa dobových noriem sa voči svojmu manželovi situovala do podriadeného postavenia, hoci išlo skôr o inštrukcie než o očakávanie súhlasu s jej zámermi.

O necelé dva mesiace neskôr mu písala list zo Šurian, kde sa nachádzala u svojej matky.²⁹⁶ Je pravdepodobné, že aj počas pôrodu sa zdržiavala práve tu. Či sa Štefanovi nežiadalo chodiť do Šurian kvôli vzdialenosti od svojho pôsobiska,²⁹⁷ alebo za tým bol problematický vzťah so svokrou, nie je možné jednoznačne stanoviť. Napriek tomu, že Judita Balassová zrejme dokázala v závažných situáciách stáť za svojimi predsavzatiami, bolo pre ňu predsa len dôležité, aby manžel vedel o jej plánoch a vyjadril svoj súhlas. V tomto čase mala jej matka namierené do Prešporku, čo Judita vítala a mala záujem sa k nej pridať. Manžela o svojom zámere informovala, pričom ho presviedčala, že jej cieľom nebolo nakupovanie, keďže aj tak nemala k dispozícii finančné prostriedky, a navyše len zriedka chodievala von. Nezabudla si však od neho vypýtať povolenie: „ak by Tvoja milosť nedbala, išla by som s paňou jej veľkomožnosťou“. V závere listu mu potom pripomínala: „Tvoja milosť nech ma nezabudne informovať ohľadom môjho odchodu.“²⁹⁸ V bežných záležitostiach si žiadala súhlas manžela, ktorého autoritu evidentne reš-

294 Aby prišiel za ňou.

295 En ugyan csak ell fogok mennj. k[egyelme]detis kérem ne szannya ezt az alkalmatlagsagott most megh czelekedni [...] tudom ioll melli nem eörömest czeleksi megh k[egyelme]d [...]. Ha csak szerdara vagi kedre kuldys k[egyelme]d azokat, az kik kisirteni fognak, [...] az Babais ott lész adigh megh oda megiek. [...] En imar csak varni fogok k[egyelme]dtől, az embereket ell varo[m], s- az utrais ell késűlők [...]. k[egyelme]d megint megh nevaltoztassa ezt az szandékat az l[ste]nnertis kerem k[egyelme]det. ŠA BB, f. KC V., no. 15535. Judita Balassová Štefanovi I. Kohárymu, 10. 04. 1654, Čabrad'.

296 ŠA BB, f. KC V., no. 15487. Judita Balassová Štefanovi I. Kohárymu, 04. 06. 1654, Šurany.

297 Pri inej príležitosti musel Štefan I. Koháry upustiť aj od svojho naplánovaného príchodu za svojou rodinou na Čabrad' kvôli vyostreniu situácie na pohraničí. ŠABB, f. KC IV., no. 1116., Judita Balassová Štefanovi I. Kohárymu, 23. 08. 1660, Čabrad'.

298 hogj ha k[e]g[yelme]d nem bannā el mennek az aszonjnal eő Nag[yság]aval. [...] k[e]g[yelme]d tudosjcsn elmenetelem feleöl. ŠABB, f. KC V., no. 15487. Judita Balassová Štefanovi I. Kohárymu, 04. 06. 1654, Šurany.

pektovala: „[...] *konám podľa toho, ako Tvoja milosť vo svojom liste prikázala.*“²⁹⁹

Všetky zachované listy Judity Balassovej adresované manželovi boli diktované. Pochopiteľne sa v nich nenachádzajú žiadne detaily ich intímneho života, keďže boli považované za súkromnú a mimoriadne citlivú záležitosť manželov.³⁰⁰ Telesný kontakt sa však v dobovom ponímaní považoval za prirodzenú súčasť lásky.³⁰¹ Intímne chvíle nebývali v manželstvách zriedkavosťou, o čom vypovedajú najmä pôrody opakujúce sa vo viac-menej pravidelných dvojročných intervaloch. Takéto odhady sa však môžu realizovať len na základe údajov o narodení živých detí, keďže sa o potratoch v prameňoch nezmieňovali a mŕtvo narodené deti spomenuli len zriedkavo.³⁰² Preto, ak bolo obdobie medzi dvomi zaznamenanými pôrodmi dlhšie, nemuselo to automaticky značiť nehody vo vzťahu. V takýchto prípadoch mohlo ísť o problémy s plodnosťou, potrat alebo narodenie neživého dieťaťa.³⁰³ Dostupné dáta o narodení koháryovských detí naznačujú pravidelný telesný kontakt medzi rodičmi, čo sa zvyčajne vyskytovalo vo vyrovnaných manželstvách. V nešťastných vzťahoch sa naopak rodilo menej detí, ak vôbec boli nejaké.³⁰⁴ Na druhej strane však vzhľadom na rôzne okolnosti vplývajúce na plodnosť partnerov nemožno na základe takýchto informácií vyvodzovať jednoznačné závery o charaktere vzťahu medzi manželmi. Zachovaná korešpondencia medzi Juditou Balassovou a Štefanom I. Kohárom nie je dostačujúca ani na vyvodenie širších záverov týkajúcich sa manželských rolí v ich vzťahu. Isté náznaky o tom, ako svoju rolu manželky vnímala Judita Balassová, vypovedá formulka, ktorou sa so svojím manželom v listoch lúčila: „Tvojej milosti s láskou slúži“.³⁰⁵

299 [...] *az szerent czeleksze[m] az mint k[e]g[y]e[/me]d levele[b]en paranczolta.* ŠA BB, f. KC IV., no. 1116. Judita Balassová Štefanovi I. Kohárymu, 23. 08. 1660, Čabrad.

300 PÉTER, Katalin: The first ten years of life. In: *Beloved Children. History of Aristocratic Childhood in Hungary in the Early Modern Age*. Ed. Katalin Péter. Budapest – New York: Central European University Press, 2001, s. 39–40; DUCHOŇOVÁ, D.: *Palatín Mikuláš Esterházy*, s. 362.

301 PÉTER, K.: *Magánélet a régi Magyarországon*, s. 154.

302 Pre porovnanie, v listoch a denníkoch českých aristokratov zo 16. a začiatku 17. storočia sa zmienky o potratoch objavovali často. KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost renesančního aristokrata*, s. 42.

303 PÉTER, K.: The first ten years of life, s. 42–44; DUCHOŇOVÁ, D.: *Palatín Mikuláš Esterházy*, s. 358.

304 PÉTER, K.: The first ten years of life, s. 46–48.

305 ŠABB, f. KC V., no. 15535. Judita Balassová Štefanovi I. Kohárymu, 10. 04. 1654, Čabrad'; ŠA BB, f. KC V., no. 15487. Judita Balassová Štefanovi I. Kohárymu, 04. 06. 1654, Šurany; ŠA BB, f. KC IV., no. 2294. Judita Balassová Štefanovi I. Kohárymu, 05? . 08. 1660, Sečany; ŠA BB, f. KC IV., no. 1116. Judita Balassová Štefanovi I. Kohárymu, 23. 08. 1660, Čabrad'; ŠA BB, f. KC V., no. 7142. Judita Balassová Štefanovi I. Kohárymu, 24. 09. 1660, Čabrad'; ŠA BB, f. KC V., no. 15488. Judita Balassová Štefanovi I. Kohárymu, 02. 11. 1661, pevnosť Sečany?.

Obr. 13. Pečať Judity Balassovej

Napriek malému počtu dostupných prameňov a údajov vypovedajúcich o manželstve Judity Balassovej a Štefana I. Koháryho sa nezdá, žeby ich vzťah vybočoval zo štandardov stanovených svojou dobou. Nielen jej vyjadrenia, ale aj konanie a očakávania zaznamenané v korešpondencii naznačujú obojstranné dodržiavanie noriem vyplývajúcich z rodových rolí. Judita Balassová od svojho manžela z pozície autority očakávala pomoc s neposlušným služobníctvom a žiadala ho, aby pri vybavovaní svojich záležitostí bral ohľad aj na jej potreby.³⁰⁶ Podobne sa ona o svojho manžela starala aj počas jeho neprítomnosti, napr. v roku 1660 mu posielala košeľu zvanú „páncér“ (resp. „páncél“)³⁰⁷ s priáním, aby ju v šťastí nosil pri zabíjaní nepriateľov.³⁰⁸ V jej listoch nechýbajú ani vyjadrenia očakávajúce jeho návrat: „budeme sa

306 ŠABB, f. KC IV., no. 2294. Judita Balassová Štefanovi I. Kohárymu, 05?. 08. 1660, Sečany.

307 Páncéling bol druhom zdobenej vrchnej košeľe širšieho strihu s bohatou výšivkou. RADVÁNSZKY, B.: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században I.*, s. 70; PAJER, Lenka. *Odev v živote uhorského šľachtica 16. a 17. storočia. Dizertačná práca*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave – Historický ústav SAV, 2022, s. 111.

308 ŠABB, f. KC IV., no. 2294. Judita Balassová Štefanovi I. Kohárymu, 05?. 08. 1660, Sečany.

modliť za návrat Tvojej milosti“.³⁰⁹ Štefan zrejme taktiež túžil po spoločnosti svojej manželky. V septembri 1660 jej písal, že mal v pláne pricestovať do Filákov, a od svojej manželky žiadal, aby ho tam prišla čakať. Judita bola ochotná manželovej žiadosti vyhovieť, avšak rátala so svojím meškaním, keďže nechcela Čabradský hrad opustiť bez toho, aby vyriešila niekoľko svojich záležitostí, najmä v súvislosti s deťmi.³¹⁰

Tehotenstvo a pôrod

Pre rodiny aristokratov bola v ranom novoveku charakteristická mnohodednosť. Túžba mať viac detí vychádzala predovšetkým z potreby zabezpečiť budúcnosť rodiny a majetkov. Ďalší dôležitý dôvod predstavovali spoločenské väzby a prestíž, ktoré mohli rodičia vybudovať a posilniť vďaka výhodným sobášom svojich potomkov. V dobovom ponímaní sa veľká a dobre zabezpečená rodina považovala za základ, na ktorom sa budovalo dobré meno matky aj otca.³¹¹ Hoci disponovali predstavitelia šľachty prostriedkami pre lepšie materiálne zaopatrenie a zdravotnú starostlivosť, detská úmrtnosť postihovala aj ich rodiny. Len mizivá menšina aristokratických rodín dokázala vychovať všetky svoje deti do dospelosti.³¹² Tehotenstvom a pôrodmi prechádzali ženy v relatívne krátkych intervaloch, bežne v priebehu dvoch rokov. Početné, časté a náročné pôrody znamenali nepochybne veľkú záťaž na telo starších aj mladších žien.³¹³ Hoci mali šľachtické k dispozícii personál (dojky, vychovávateľov, učiteľov a pod.), ktorý im po-

309 Pravdepodobne myslela seba spolu s deťmi. k[e]g[ye]l[me]d[ne]k haza jöve teleert fogunk imadkozni [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 1116. Judita Balassová Štefanovi I. Kohárymu, 23. 08. 1660, Čabrad'.

310 ŠA BB, f. KC V., no. 7142. Judita Balassová Štefanovi I. Kohárymu, 24. 09. 1660, Čabrad'.

311 PÉTER, K.: The first ten years of life, s. 51–52.

312 Presnú hodnotu miery detskej úmrtnosti nie je možné stanoviť. Hoci sa Uhorsko v tomto období nachádzalo v odlišnej situácii než iné európske krajiny, v dôsledku ktorej tu prebiehal svojrázny spoločenský a hospodársky vývoj a proces rozvoja miest, demografické dáta týkajúce sa veku uhorskej populácie možno len približne odhadnúť najmä na základe európskych analógií. Podľa týchto údajov zomrela v Uhorsku pravdepodobne štvrtina detí ešte pred dovŕšením prvého roku života, dospelosti sa nedožila polovica mládeže. Reálna hodnota sa však mohla v značnej miere líšiť v jednotlivých prípadoch v závislosti od množstva rôznych podmienok a okolností. KÉRI, K.: Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon, s. 128; LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 356; POLLOCK, Linda A.: Training a child in the way he/she should go. Cultural transmission and child-rearing within the home in England, circa 1550 – 1800. In: *Education and Cultural Transmission : National Developments and International Trends in Europe since Early Modern Times, Paedagogica Historica*. Eds. Richard Aldrich et al. Supplementary Series, vol. II, 1996, s. 80–81; PÉTER, K.: The first ten years of life, s. 82–89; KOLDINSKÁ, M.: Každodennosť renesančného aristokrata, s. 42; PÉTER, K.: *Magánélet a régi Magyarországon*, s. 70.

313 PÉTER, K.: The first ten years of life, s. 56–57; DUCHOŇOVÁ, D.: *Palatín Mikuláš Esterházy*, s. 356.

máhal so starostlivosťou o deti, museli popri materstve naplňovať aj svoje každodenné povinnosti týkajúce sa dozoru nad chodom domácnosti a panstva, čo bolo mimoriadne potrebné v časoch neprítomnosti svojich manželov.³¹⁴ Väčšina tehotenstiev prebiehala bez závažnejších komplikácií a ženy preto mohli ostať aktívne počas jeho celého trvania.³¹⁵ Keďže bola opatera detí primárne úlohou matiek, ani v prostredí najvyšších kruhov sa nepredpokladalo, žeby ju úplne prenechávali personálu. Deti však neboli zodpovednosťou výlučne svojich matiek. Aj od zaneprázdnených otcov sa očakávalo, že sa budú podieľať na starostlivosti o nich.³¹⁶

Narodenie detí znamenalo naplnenie manželstva. I keď sa v rodinách tešili z narodenia detí oboch pohlaví, chlapci boli predsa len preferovaní.³¹⁷ Pozoruhodným javom v mnohodesných rodinách bol zvyčajne značný nepomer medzi synmi a dcérami. Zo šiestich živo narodených detí Zuzany Lóránffyovej a Juraja I. Rákócziho boli všetky chlapcami, aj keď sa dospeleho veku dožili len dvaja z nich.³¹⁸ V rodinách však oveľa častejšie bývali zastúpené deti oboch pohlaví.³¹⁹ Napr. palatín Pavol Esterházy mal so svojimi dvomi manželkami šesťsynov a len osem dcér.³²⁰ Naopak, v rodine Juraja Thurza prevládali dievčatá. So svojou druhou manželkou Alžbetou Czoborovou vychovali sedem dcér, z mužských potomkov prežil len vytúžený dedič Imrich.³²¹

V prípade Judity Balassovej možno konštatovať, že sa jej podarilo úspešne naplniť svoju povinnosť zabezpečiť potomkov pre svoju rodinu. V období od roku 1649 do roku 1659 svojmu manželovi porodila popri jedinej dcére piatich chlapcov v relatívne pravidelných intervaloch. Tým sa však séria jej tehotenstiev nekončila. Jej manžel Štefan I. Koháry zomrel až v roku 1664, vzhľadom na čo môžeme predpokladať, že v posledných rokoch manželstva nastal nejaký problém. Istý náznak nachádzame v liste od jej matky z decembra 1662, v ktorom jej vyjadrila svoju radosť z toho, že vstala z detskej postielky,³²² čiže sa jej ukončilo obdobie šestonedelia. Judita teda pred krátkym časom porodila dieťa, avšak vzhľadom na absenciu neskorších záznamov sa buď muselo narodiť mŕtve, alebo žilo len veľmi krátko.

314 LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 356–357.

315 PÉTER, K.: The first ten years of life, s. 53.

316 PÉTER, K.: The first ten years of life, s. 64–70.

317 PÉTER, K.: The first ten years of life, s. 58–59; VAN DÜLMEN, R.: *Kultúra a každodenný život v raném novověku (16. – 18. století) I.*, s. 84.

318 PÉTER, K.: *Magánélet a régi Magyarországon*, s. 70.

319 PÉTER, K.: The first ten years of life, s. 60.

320 PÉTER, K.: The first ten years of life, s. 59–60.

321 LENGYELOVÁ, T.: Az írástudatlantól a főispánig, s. 142.

322 ŠABB, f. KC IV., no. 1018. Judita Bosnyáková Judite Balassovej, 09. 12. 1662, Udiča.

Právo na výber mena prislúchalo tradične otcovi, a to najmä v prípade synov. Pre dcéry bolo prípustné nechať voľbu mena na matku. Poradie krstných mien potomkov záviselo od rodinných tradícií, náboženských požiadaviek, spoločenských zvyklostí, a najmä v prípade aristokracie aj politicko-hospodárskeho kalkulovania. V prostredí katolíckych rodín boli podporované mená svätcov. Z úcty sa volili aj mená predkov, ale výber mien detí mohol podliehať aj aktuálnej móde.³²³ V rodinnom prostredí Judity Balassovej sa uprednostňovali najmä mená predkov; opakovane sa vyskytovali mená ako Štefan, Judita a Imrich (aj v ženskej podobe ako Emerencia).

Napriek nebezpečenstvu, ktoré tehotenstvo a pôrod predstavovali, sa rodenie potomstva považovalo za dôležité a na neplodnosť sa hľadalo ako na veľké nešťastie. Navyše ak sa manželskému páru po rokoch čakania predsa len narodil vytúžený dedič, mohlo sa medzi dieťaťom a rodičmi vytvoriť neobyčajne silné citové puto.³²⁴ V otázkach ženského zdravia zohrávali matky, príbuzné a iné ženy z kruhu známych dôležitú úlohu pri odovzdávaní svojich poznatkov. Eva Poppelová Lobkowitzová, známa svojím záujmom a širokými znalosťami v oblasti liečenia, dokonca odporúčala nevyhľadávať pomoc doktorov pri ženských problémoch, pretože sa podľa nej nevyznali v tejto záležitosti natoľko ako samotné ženy.³²⁵

Pôrod bol taktiež predovšetkým záležitosťou žien.³²⁶ Keďže boli riziká spojené s tehotenstvom všeobecne známe, na pôrod sa snažili starostlivo vopred pripraviť, pričom však ráтали aj s možnosťou úmrtia ženy alebo plodu. Z hľadiska života rodiny išlo o mimoriadne dôležitú udalosť, pri ktorej podľa svojich možností vypomáhali aj príbuzní. Násť lekára alebo babicu však bolo zvyčajne úlohou manžela. Pri pôrode bývala bežne prítomná aj matka rodičky spolu s ďalšími skúsenými ženami. Zvyčajne bol nablízku aj manžel, aby svojej rodiacej partnerke poskytol pocit istoty. Ak bol muž z nejakého dôvodu neprítomný, o priebehu pôrodu ho dodatočne informovali listom.³²⁷

323 KRÁSZ, Lilla: *Születés és anyaság a régi Magyarországon: 16. század – 20. század eleje*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2023, s. 273–275; KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost renesančního aristokrata*, s. 45.

324 MAREK, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 43–45.

325 KÉRI, K.: *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*, s. 217–218; BALOGH, József – TÓTH, László (eds.): *Magyar leveleskönyv I.* Budapest: Corvina, 2001, s. 242–243.

326 VANDÜLMEN, R.: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století) I.*, s. 85–86.

327 PÉTER, K.: *The first ten years of life*, s. 54–58; KRÁSZ, L.: *Születés és anyaság a régi Magyarországon*, s. 123–127; BALOGH, Zsuzsanna: *Az el nem felejtett gyermekek. Születés, halálózás és gondoskodás egy XVII. századi erdélyi nemesi família levelezésében*. In: *Fons*, roč. XXVIII., 2021, č.1, s. 17–19; FRANCEK, J.: *Manželské a jiné vibrace*, s. 9, 101–102.

Vysoká miera úmrtnosti postihovala aj dospelú populáciu. Veľkému riziku boli vystavené nielen dojčatá a malé deti, ale aj tehotné a rodiace ženy. O zdravotných pomeroch tejto doby svedčí aj fakt, že sú známe prípady žien, ktoré v čase, keď čakali svoje deti, napísali závet zo strachu, že pôrod neprežijú.³²⁸ Nebezpečenstvo spojené s privádzaním detí na svet vplývalo aj na bežný život rodín. Stávalo sa, že matky očakávali príchod svojho dieťaťa už ako vdovy, mnoho žien neprežilo pôrody, nemálo sirôt nestihlo spoznať svojich biologických rodičov. Z tohto dôvodu nebolo prežitie nukleárnej rodiny zaručené. Naopak, rodiny pozostávajúce z nevlastných rodičov a súrodencov tvorili bežnú súčasť života spoločnosti.³²⁹

328 KÉRI, K.: *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*, s. 217.

329 PÉTER, K.: *Magánélet a régi Magyarországon*, s. 60–61; PÉTER, K.: *The first ten years of life*, s. 44–45.

Vdovstvo

Po smrti manžela v roku 1664 ostala Judita Balassová do konca svojho života vdovou. Vdovstvo ženám prinášalo možnosť disponovať právomocami, ktoré pôvodne prislúchali manželovi. Vo všeobecnom ponímaní bola úlohou žien starostlivosť o domácnosť, rodinu a deti. Uhorské šľachtické boli okolnosťami nútené podieľať sa aj na správe rodových majetkov, keďže sa muži kvôli vojensko-politickej situácii často zdržiavali mimo domova. Tieto činnosti zahŕňali hospodárenie, ochranu majetku či starostlivosť o poddaných. Manželky zastupujúce svojich mužov skôr len dozerali na chod a činnosť úradníkov a zamestnancov. Avšak v prípade vdov, ktoré sa už opätovne nevydávali, sa vyžadovala väčšia iniciatíva, keďže prosperita panstiev závisela vo veľkej miere od ich schopností panstvo riadiť a od rešpektu zo strany personálu. V praxi sa to prejavilo väčšou slobodou pri konaní a rozhodovaní v záležitostiach týkajúcich sa samotných vdov a ich detí. Ak mali neplnoleté deti, mohli sa stať ich zákonnými zástupkyňami a spolu s určenými poručníkmi spravovať majetky.³³⁰

Postavenie vdov v ranonovovekej spoločnosti však bolo mimoriadne rozporuplné. K tejto kategórii ženskej existencie bola prítomná široká škála názorov od rešpektu po posmech a zavrhovanie. Na jednej strane boli chránené kresťanskou morálkou a právnymi ustanoveniami, užívali si väčšiu slobodu a silnejšie postavenie v rodine. Na druhej strane ich popri ohováraní a zosmiešňovaní nezriedka postihovali aj majetkové spory.³³¹

Prvoradou úlohou vdov bolo zabezpečiť rodové majetky, aby ich mohli v pravú chvíľu prevziať právoplatní dediči. Podľa uhorských zvyklostí mohla vdova v plnej miere disponovať manželovým majetkom za predpokladu, že naďalej „nosila jeho meno“ a znovu sa nevydala.³³² Nebolo neobvyklé, aby v Uhorsku, podobne ako v iných oblastiach ranonovovekej Európy, boli

330 LENGYELOVÁ, T.: Panstvo v rukách ženy, s. 87–103; VÁRKONYI, G.: Hospodárenie – netradičná úloha aristokratických žien, s. 177–183; LENGYELOVÁ, T.: Život na šľachtickom dvore, s. 23–36; LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 342–371.

331 KRÁL, P.: Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku, s. 142–151.

332 LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 360–362.

ovdovené ženy zbavené opatrovníckych práv nad svojimi maloletými deťmi a ich majetkom práve v dôsledku opätovného sobáša. Navyše matkám, ktoré sa rozhodli znovu vydať, hrozila aj stigmatizácia v spoločnosti. Dobové chápanie totiž považovalo za „dobré matky“ ženy, ktoré ako vdovy zostali s deťmi v dome svojho zosnulého manžela a zabezpečili im dedičstvo, čím napĺňali primárnu povinnosť v systéme dedenia cez mužskú líniu. Naopak matky, ktoré sa znovu vydali, tento systém narušili tým, že odsunuli záujmy svojich detí do úzadia a navyše ich zaviazali vyplatiť jej veno a obvenenie.³³³ Označenie „krutá matka“ teda nebolo primárne určené pre citové zanedbávanie, ale pre spôsobenie materiálnych škôd.³³⁴ Jedným zo závažných dôvodov, pre ktoré sa Judita Balassová mohla rozhodnúť znovu sa nevydávať, mohol byť popri povinnosti aj osobný záujem postarať sa o rodové koháryovské majetky a zabezpečiť ich pre svojich potomkov.

Na rozhodnutie uzavrieť opätovný sobáš vplýval aj vek detí. Ak mala vdova plnoleté deti, zvyčajne sa osamostatnila a zriadila si svoj nový domov na niektorom z rodinných sídiel. Muži sa zvyčajne vo svojich testamentoch ešte počas života postarali, aby aj v prípade konfliktu medzi vdovou a dedičmi mala jeho pozostalá manželka zabezpečený pohodlný život na primeranej úrovni.³³⁵ Judita Balassová bola síce mladá (približne na začiatku svojich tridsiatych rokov), v jej zachovanej korešpondencii však nie sú badateľné náznaky, žeby uvažovala nad opätovným vydajom, a to napriek tomu, že sa vdovy (aj vdovci) pod štyridsať rokov zvyčajne sobášili znova.³³⁶ Judita sa tešila pomoci zo strany manželovej rodiny, ktorú zrejme nechcela stratiť. Navyše existovala hrozba, že by bola nútená vzdať sa svojich detí, ako sa to nezriedka stávalo matkám, ktoré sa znovu vydali. Na pozadí tejto praxe nebol zámer poškodiť vdovu, ale jej primárnym cieľom bola ochrana polosirôt pred vplyvom nevlastného otca a snaha zaistiť, aby otcovské majetky neprešli do rúk inej rodiny.³³⁷ Sobášenie vdov však bolo skôr výsledkom vyjednávacieho procesu, ktorý v oveľa väčšej miere závisel od mocenských vzťahov medzi jednotlivcami a rodinami než od staticky daných noriem alebo rodinných štruktúr.³³⁸ Právny status vdovy navyše umožňoval ženám samostatne sa rozhodovať o ďalšom manželstve, ku ktorému už nebol po-

333 Obvenenie alebo venné (*dos*, *dotalitium*, maď. *hitbér*) bol inštitút zabezpečujúci majetok manželke – vdove z majetku manžela. LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Žena v stredovekom a novovekom Uhorsku*, s. 117–141.

334 ERDÉLYI, G.: Esterházy Miklós mint családfő, s. 663–664; LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: Dlhá cesta k právnej emancipácii ženy, s. 613–616.

335 LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 362–363.

336 ERDÉLYI, G.: A család és a nő mint történeti probléma, s. 1004.

337 HORN, Ildikó: Orphans of noble birth. In: *Beloved Children. History of Aristocratic Childhood in Hungary in the Early Modern Age*. Ed. Katalin Péter. Budapest – New York : Central European University Press, 2001, s. 118, 124–125; ERDÉLYI, G.: Esterházy Miklós mint családfő, s. 663–664.

338 ERDÉLYI, G.: Negotiating Widowhood and Female Agency, s. 620.

trebný súhlas ani pôvodnej, ani manželovej rodiny.³³⁹ V situácii, v ktorej sa Judita Balassová nachádzala, by bolo z pohľadu rodiny výhodné vydať sa za príbuzného svojho nebohého manžela. O takýto zväzok však buď záujem vôbec nemala, alebo nevedela nájsť vhodného ženícha, s ktorým by súhlasili príbuzní jej zosnulého manžela a pri ktorom by nehrozilo, že by si mohol nárokovať majetky právoplatných koháryovských dedičov.

Na druhej strane, uzavrieť nové manželstvo nemuselo byť vyslovene zlým krokom. Pre ženy pramenilo takéto rozhodnutie predovšetkým z potreby ochrany detí, majetku a vlastnej osoby pred útokmi, ktorým museli vdovy nezriedka čeliť po úmrtí manžela.³⁴⁰ Práve podpora nového manžela a jeho rodiny predstavovala pre ženy veľkú výhodu. Ovdovení muži sa tak tiež bežne ženili znova. Navyše, ak ostali bezdetnými vdovcami, podobne ako Štefan I. Koháry, zvyčajne vyhľadávali mladšie nevesty, s ktorými mali väčšiu šancu splodiť potomkov.³⁴¹ V prípade oboch pohlaví sa však opätovne sobášili skôr vdovy a vdovci v mladšom veku, najmä ak mali ešte menšie deti, ktoré si vyžadovali starostlivosť aj druhého rodiča. Avšak pohnútky stojace na pozadí rozhodovania o ďalšom manželstve už bývali odlišné než pri prvom sobáši. Popri potrebách rodiny, ako bolo materiálne a finančné zabezpečenie či pomoc s výchovou detí, zohrávali dôležitú úlohu aj fyzické a emočné potreby, najmä podpora pri vyrovnaní sa so smútkom a osamelosťou.³⁴² Osobné nároky kladené na nový vzťah sa zvyčajne prejavili aj v rodinnom živote. Výskumy nevlastných, mozaikových rodín preukázali, že ľudia vstupujúci do druhého či tretieho manželstva sa vedome snažili byť lepšími manželmi a rodičmi než v predošlých vzťahoch.³⁴³

Do druhého manželstva vstupovali muži častejšie než ženy, a to napriek tomu, že boli mnohokrát ešte mladé alebo v strednom veku. Z tohto dôvodu boli vdovci v spoločnosti zastúpení v menšom počte než vdovy. Navyše mužom vdovecký stav neprinášal rozšírenie ich slobôd a kompetencií, keďže nimi disponovali už od dospelosti.³⁴⁴ Ak by sa mladá vdova predsa len rozhodla vydať sa z lásky, vystavovala sa riziku ohovárania zo sexuálnej

339 PERES, Zsuzsanna: Az özvegyek jogai a koraújkori Magyar Királyságban. In: *Társadalom és jog a középkor és kora újkori Magyarországon. Jogtörténeti Tanulmányok. Miskolci Tanulmányok* 2. Eds. Gábor Nagy et al. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó, 2021, s. 101–110.

340 LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 362.

341 PERES, Z.: A magyar főnemesség házasságkötési életkora, s. 550–551.

342 LANZA, Janine M.: *From Wives to Widows in Early Modern Paris: Gender, Economy, and Law*. Aldershot – Burlington: Ashgate, 2007, s. 253; LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 362.

343 PÉTER, K.: *Házasság a régi Magyarországon*, s. 50.

344 MIHALIK, Béla Vilmos: Kodok Klára. Az özvegyasszonyi önállóság cselei és korlátai. In: *Özvegyek és árvák 1550 – 1940*. Ed. Gabriella Erdélyi. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020, s. 198; FRANCEK, J.: *Manželské a jiné vibrace*, s. 19.

nezdržanlivosti.³⁴⁵ Práve preto mohla v tomto období existovať skupina žien pochádzajúca z elitných kruhov, ktorá bola schopná prežiť bez manžela vďaka stabilnej finančnej situácii, silnej vôli, spoločenskej prestíži, politickým väzbám a vplyvným príbuzným. Tieto ženy neboli životnou situáciou nútené hľadať podporu a istotu v osobe nového manžela, hoci bol o ne istotne záujem. Učinili tak na základe vlastného rozhodnutia a možnosti, ktorú im ich privilegované postavenie poskytovalo. Ženy, ktoré ostali vdovami, požívali vo všeobecnosti úctu.³⁴⁶ Už neboli limitované úlohou manželky. Voči svojim deťom mohli vystupovať aj z pozície hlavy rodiny a vďaka tomu sa mohli s väčšou samostatnosťou realizovať v úlohe matky pri zastupovaní záujmov svojej rodiny.³⁴⁷ Výhody, ktoré pre šľachtické so stabilným postavením prinieslo vdovstvo, mohli v nemalej miere prispieť k rozhodnutiu Judity Balassovej zotrvať v tomto stave.

Vzťahy s deťmi

Ženy v ranom novoveku robili všetko pre zabezpečenie blaha a pohodlia svojich detí a rodín.³⁴⁸ Podľa spoločenských konvencií však ani láska k deťom nemala byť otvorene prejavovaná na verejnosti a mala ostať medzi rodičmi. Sú však zaznamenané prípady, kedy sa táto zásada porušovala.³⁴⁹ V ranonovovekých rodinách boli deti od malička vedené k poslušnosti a k rešpektovaniu autority svojich rodičov, pod vedením ktorých ostávali až do dospelosti.³⁵⁰ Úcta voči rodičom a starým rodičom však pretrvávala aj po založení vlastných rodín (domácností) či ekonomickom osamostatnení sa. Táto hierarchia rodinných vzťahov sa prejavovala aj v korešpondencii. Matky svojim deťom (aj vnúčatám) za bežných okolností tykali, kým nižšie postavení príbuzní spravidla oslovovali hlavu rodiny, nadriadených mužov aj ženy „Tvoja veľkomožnosť“ (*Nagyságod*).³⁵¹ Tento spôsob osločovania nachádzame aj v korešpondencii Judity Balassovej s jej deťmi.

345 FRANCEK, J.: *Manželské a jiné vibrace*, s. 135.

346 HORN, I.: *Orphans of noble birth*, s. 124–125.

347 ERDÉLYI, G.: *Anyaság a kora újkorban*, s. 33.

348 KÉRI, K.: *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*, s. 217.

349 PÉTER, K.: *Magánélet a régi Magyarországon*, s. 42.

350 POLLOCK, L. A.: *Training a child in the way he/she should go*, s. 83–93.

351 Okrem toho bola „Tvoja veľkomožnosť“ vo všeobecnosti aj oslovením príslušníka aristokracie. MIKÓ, P.: *Női magyar levélstílus a 17. században*, s. 18–20.

Prvé dieťa sa v manželstve zvyčajne narodilo pomerne skoro.³⁵² Takým prípadom bol aj Štefan II. Koháry (1649 – 1731), ktorý sa narodil rok po sobáší svojich rodičov. So svojím najstarším synom mávali rodičia zvyčajne osobitý vzťah vzhľadom na to, že sa mal stať budúcou hlavou rodiny. Tento odlišný postoj sa obvykle prejavil aj vo výchove. Od útleho detstva bývali najstarší synovia vedení k tomu, aby boli jedného dňa schopní vo svojej zodpovednej rodinnej pozícii obstať. Medzi ich povinnosti spadalo riadenie domácnosti, organizovanie chodu panstiev, nájdenie vhodnej manželky a starostlivosť o svojich súrodencov. Na verejnosti sa mali prezentovať dôstojne a správať sa primerane svojmu postaveniu. Na druhej strane však bývali nároky kladené na najstarších synov spravidla väčšie než na ich bratov. Mladších súrodencov naopak od malička učili rešpektovať autoritu najstaršieho brata. Vychovávali ich ku skromnosti a pokore, aby sa z nich v dospelosti nestali konfliktní a neprívetiví ľudia. Okrem toho ich viedli k samostatnosti, aby neboli príťažou, ale snažili sa obstať v živote z vlastných síl.³⁵³ Listy medzi Juditou Balassovou a Štefanom II. Kohárom tvoria najväčšiu časť jej zachovanej korešpondencie, vzhľadom na čo je táto skupina najlepšie využiteľná pre výskum vzťahu matky a najstaršieho syna. Kvôli nízkemu počtu listov s ostatnými synmi nie je zatiaľ možné porovnať, či sa jej vzťah a očakávania voči nim zásadným spôsobom líšili.

Štefan II. Koháry

Štefan II. Koháry nasledoval príklad svojho otca a absolvoval jezuitské vzdelávanie v Trnave.³⁵⁴ Na štúdium vo Viedni nastupoval približne v čase, kedy jeho otec tragicky zahynul.³⁵⁵ Táto udalosť v značnej miere ovplyvnila rodinu. Judita Balassová sa nevyhla neprijemnému osudu vdov, ktoré po strate manžela čelili rôznym nárokom sledujúcich možnosť obohatenia sa.³⁵⁶ V tejto náročnej situácii bola nútená obstať a zdedený majetok ochrániť, pričom bolo potrebné presadiť, aby mohol jej najstarší syn reálne zaujať kapitánsky úrad po svojom otcovi, čo bolo Štefanovi I. Kohárymu prisľúbené panovníkom ešte za jeho života.³⁵⁷ Filakovo bolo v tom čase významnou strategickou pevnosťou protitureckej obrany, ktorého kapitánstvo bolo žiadanou funkciou. Z tohto dôvodu mu-

352 PÉTER, K.: The first ten years of life, s. 43.

353 POLLOCK, L. A.: Training a child in the way he/she should go, s. 96–98.

354 ŽAŽOVÁ, H.: Koháryovci a Trnavská univerzita, s. 168.

355 HAJZER-MÓDLI, É.: Szerepek és imázsépítés..., s. 46.

356 LENGYELOVÁ, T.: „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť“, s. 12–13; LENGYELOVÁ, T.: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti, s. 360–363.

357 ŠABB, f. KC IV., no. 7674, doklad potvrdzujúci vymenovanie Štefana I. Koháryho za filakovského hlavného kapitána, 1676, Prešporok.

Obr. 14. Štefan II. Koháry (1649 – 1731)

sela barónka spolu s tútorom detí Tomášom Baranyaym vynaložiť nemalé úsilie, aby sa mohli dedičné nároky jej syna uplatniť. Štefan II. Koháry však bol v čase úmrtia svojho otca len 15-ročný. Jeho prvotným úmyslom bolo dokončiť svoje štúdium. V takýchto prípadoch bolo zvykom menovať do funkcie dočasného náhradníka, ktorým sa stal Pavol Bélteky.³⁵⁸ Toto prechodné riešenie však vytúženú stabilitu rodine neprinieslo. Štefan sa navyše z Viedne domov neponáhlal, svoje štúdium predlžoval, čo napätú situáciu len zhoršovalo.

Napriek tomu, že zabezpečenie vzdelávania patrilo k povinnostiam matky, v očiach Judity Balassovej prevažovali záujmy rodiny nad synovými zámermi venovať sa štúdiu. Už krátko pred nečakaným úmrtím svojho manžela písala synovi do Viedne: „[...] už si študoval dosť, bodaj by si už zanechal školu, lepšie [by bolo], keby si sa oženil, [...]“.³⁵⁹ Po manželovej náhlej

358 HAJZER-MÓDLI, É.: Szerepek és imázsépítés..., s. 69.

359 [...] *már eleget tanultal, bár el had imarr az az Iskolát, job ha megh hazassodol, [...]* ŠA BB, f. KC V., no. 15486. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 17. 07. 1664, Čabrad.

smrti sa však situácia zmenila. Prioritou sa stalo, aby sa Štefan čo najskôr z Viedne vrátil a prevzal po otcovi kapitánstvo.

Napriek naliehavosti situácie prejavovala barónka voči synovmu záujmu o štúdium spočiatku pochopenie. Stavala sa pritom do pozície schopného rodiča, ktorý pre svoje dieťa dokáže zabezpečiť všetko potrebné, aby sa mohlo s pokojným svedomím venovať svojim činnostiam: „*Aj voľaktorý deň som písala, môj sladký syn, nežiaľ, pretože ja sa tu o všetko postarám, [...]*“.³⁶⁰ Na druhej strane však z obsahu študentskej korešpondencie Štefana II. Koháryho vyplýva, že sa otázkou fil'akovského kapitánstva nezaoberal.³⁶¹ V tomto čase bol snáď ešte príliš mladý a neskúsený na to, aby si naplno uvedomoval závažnosť situácie a možné dôsledky do budúcnosti pre celú jeho rodinu. Neskôr však matka pod narastajúcim tlakom z neistoty a strachu, že by rodina mohla prísť nielen o kapitánsku funkciu, ale aj o majetok, prejavovala voči synovi menej zhovievavosti a trpezlivosti a naznačovala mu, že by uvítala jeho návrat domov.³⁶² Už v roku 1665 adresovala listy Štefanovi ako „fil'akovskému hlavnému kapitánovi“,³⁶³ čím mu chcela pravdepodobne pripomínať požadovanú povinnosť voči rodine.³⁶⁴

V tomto období sa však Štefan II. Koháry nezaoberal svojou budúcou vojenskou kariérou, radšej svoju pozornosť venoval študijným povinnostiam.³⁶⁵ Bežne sa stávalo, že si mládež študujúca mimo domu pýtala peniaze či rôzne iné dary od svojich rodičov alebo tútorov. Takéto prosby sa nachádzajú aj v listoch Štefana adresovaných jeho matke, dokonca aj starej matke Judite Bosnyákovej.³⁶⁶ Štefan, ktorý však neštudoval vo Viedni sám, ale spolu so svojimi dvomi mladšími bratmi Imrichom a Farkašom, o svojich výdavkov matke v roku 1666 referoval: „*Tvoja veľkomožnosť nech sa nečuduje, že si od Vás pýtam [peniaze], pretože veru viete, že sme traja, a drobné každodenné potreby stoja veľa.*“³⁶⁷

360 *A minapibanis jrtam vala ides fiam, semitse busul, mert én iten mindenekre gondot vi-selek, [...]* ŠABB, f. KC IV., no. 1422. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 06. 1665, Čabrad'.

361 HAJZER-MÓDLI, É.: *Szerepek és imázsépítés*, s. 47.

362 HAJZER-MÓDLI, É.: *Szerepek és imázsépítés*, s. 47–48.

363 ŠABB, f. KC IV., no. 1422. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 06. 1665, Čabrad'.

364 HAJZER-MÓDLI, É.: *Szerepek és imázsépítés*, s. 47.

365 HAJZER-MÓDLI, É.: *Szerepek és imázsépítés*, s. 47–48.

366 ŠABB, f. KC I., no. 963. Štefan II. Koháry Judite Bosnyákovej, 07. 05. 1666, Viedeň.

367 *N[agysá]god azért azon ne csudalkozzék, ha én kérek N[agysá]godtúl mert bizony tudgya N[agysá]god hogy hármán vagiunk, s az arolekos mindennapi szűkség sokra mégien.* ŠA BB, f. KC IV., no. 1032. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 20. 08. 1666, Viedeň, list zverejnil Kálmán Thaly: THALY, K. (ed.): *Koháry István tanuló-kori leveleiből*, s. 389–390, list č. V.

Obr. 15. Viedeň v 17. storočí

Korešpondencia zo študentských čias prezrádza viac aj o tom, čo všetko bolo potrebné pre študujúcich potomkov zaobstarať. Náklady zahŕňali ubytovanie, výplatu gazdinej, služobníctva aj učiteľa,³⁶⁸ oblečenie a jeho opravu, lieky, knihy a iné školské výdavky.³⁶⁹ Na tieto a „ďalšie neúnavné potreby“, ktoré Štefan II. Koháry vybavoval aj za svojich dvoch mladších bratov, žiadal svoju matku, aby mu poslala peniaze, keďže nemohla „nikdy voči nemu lepšie preukázať svoju materskú dobroprajnosť“.³⁷⁰ Keď však Judita Balassová nereagovala na jeho opätovné požiadavky, apeloval na ňu, aby prihliadala na ich strádajúci stav, o ktorom ju informoval vo svojich listoch, a preukázala voči nim „materinskú milosť“ tým, že pri prvej príležitosti pošle to, o čo ju prosil.³⁷¹ Vyjadrenia Štefana naznačujú, že materinskú starostlivosť vnímal predovšetkým v súvislosti s uspokojovaním svojich potrieb a túžob. Jeho predstava „dobroprajnej, milostivej“ matky sa zakladala na naplňaní

368 ŠABB, f. KC IV., no. 1030. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 11. 01. 1666, Viedeň; THALY, K. (ed.): Koháry István tanuló-kori leveleiből, s. 388–389, list č. IV.

369 ŠABB, f. KC I., no. 965. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 04. 02. 1667, Viedeň.

370 [...] több más féle untalan szükségimis léven azért, Na[gysá]godat alazatossan kérem méltostassék vagy kétt szas forintot küldeny, mert Na[gysá]god soha jobkor maga anniy jo-akarattiat hozzam meg nem mutathattia [...] ŠABB, f. KC I., no. 965. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 04. 02. 1667, Viedeň.

371 [...] mutassa hozzánk valo anniy kegielmit s miket kértem, N[agysá]g[o]dat kérem külgie meg nékem Nag[ysá]god, azokat első alkalamtossagal. ŠABB, f. KC I., no. 962. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 26. 12. 1666, Viedeň.

požiadaviek dieťaťa, čo sa na diaľku realizovalo prostredníctvom posielania rozličných predmetov a poskytovania finančných prostriedkov.

Štefanova korešpondencia z čias pobytu vo Viedni prezrádza, že svojmu štúdiu venoval veľkú pozornosť a patril medzi najlepších študentov. Absolvoval dve dišputácie, prvú v roku 1666 a druhú v roku 1667. Nie je jednoznačné, či len pokračoval v štúdiu filozofie, alebo sa vzdelával aj v oblasti teológie, ktorá predstavovala nadstavbu pre tých, ktorí už filozofiu úspešne ukončili.³⁷² V zodpovedaní tejto otázky nám nepomôžu ani záznamy matrik viedenských vzdelávacích inštitúcií, v ktorých sa mená Koháryovcov študujúcich v 17. storočí neobjavujú.³⁷³ Získať vzdelanie pritom nemuselo byť jediným motívom Štefanovej usilovnosti. Viedeň bola centrom habsburskej monarchie, kde sa zdržiavala spoločenská elita a rozhodovalo sa o najdôležitejších záležitostiach. Pobyt vo Viedni poskytoval vhodnú príležitosť na sebareprezentáciu, budovanie reputácie a nadväzovanie užitočných kontaktov. Súčasne so Štefanom študovali vo Viedni aj predstavitelia významných uhorských rodov ako Erdődyovci alebo Csákyovci.³⁷⁴ Mladý barón si evidentne veľmi dobre uvedomoval, že na to, aby sa mohol presadiť, musel sa v tomto prostredí primerane prezentovať v súlade s požiadavkami viedenskej dvorskej spoločnosti. Vypovedá o tom jeho vyjadrenie v liste svojej matke z roku 1666: „Okrem iného som Vás prosil, aby ste do mojej dišputácie dali vyrobiť pekné a čestné rúcho, aby som sa ako pred panovníkom, tak aj pred viacerými tunajšími veľkými grófmi a kniežatami mohol čestne objaviť, a sebe česť [...] chcejúc získať, aby som neupadol do hanby.“³⁷⁵ Štefanovi sa zrejme úspešne podarilo viedenskú elitu zaujať. Jeho najvplyvnejším podporovateľom sa stal samotný cisár Leopold I., ktorý v októbri toho istého roku napísal palatínovi Františkovi Wesselényimu list, aby zabezpečil práva vdovy Judity Balassovej a jej potomkov.³⁷⁶

Obava Štefana II. Koháryho zo znemožnenia sa nebola neopodstatnená. V tejto záležitosti poskytujú listy aj pohľad tretej osoby, ktorý vyzrádza pochybenia Judity Balassovej v starostlivosti o svojich študujúcich synov. Necelý rok pred Štefanovým vyššie uvedeným listom napísal Judite Balassovej jej švager a tuteur detí Tomáš Baranyay, ktorý okrem iného dohliadal na ich vzdelávanie a napomáhal v ich kariérnom vzostupe: „[...] aj teraz mali [deti]

372 HAJZER-MÓDLI, É.: Szerepek és imázsépítés, s. 37–43; ILLÉSSY, János: Gróf Koháry István élete és munkái. Irodalomtörténeti tanulmány. Karczag : Sződi S. Könyvnyomdája, 1885, s. 7.

373 KISSNÉ BOGNÁR, K. (ed.): Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526 – 1789.

374 HAJZER-MÓDLI, É.: Szerepek és imázsépítés, s. 60–61.

375 Az többi között pedig kértem volt N[agysá]g[o]dat, hogy az disputatómkorra N[agysá]g[o]d csináltasson szép és böcsületes köntöst, hogy mint ő Fölsége s-mind több itt lévő nagy grófok s-hercezek előtt böcsülettel comparealhassak, s-magamnak böcsületet [...] akarván nierny ne essek gyalázatba. ŠA BB, f. KC IV., no. 1028. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 05. 01. 1666, Viedeň; THALY, K. (ed.): Koháry István tanuló-kori leveleiből, s. 386–387, list č. III.

376 HAJZER-MÓDLI, É.: Szerepek és imázsépítés, s. 59.

Obr. 16. Cisár Leopold I. (1640 – 1705)

ísť pred cisára, ale pán Zichy³⁷⁷ vidíac, že majú zošúchané rúcha, musel od toho upustiť.³⁷⁸ Baranyay ju zároveň upozornil, aby si na to dávala väčší pozor. K zásadnému zlepšeniu zrejme nedošlo, keďže jej neskôr vyčítal, že jej deti boli vo Viedni smutné a takmer nahé, a bolo na posmech, akým spôsobom sa o ne starala.³⁷⁹ Príčinou jeho nespokojnosti však v tomto prípade nemuselo byť len to, že ako zástupca otca nepovažoval starostlivosť z matkinej strany za dostatočnú. V tom čase sa vo Viedni zdržiavali už len mladší Koháryovci a Baranyay pravdepodobne očakával, že mu s nimi ubudnú starosti, pretože im už mohol pomáhať aj Štefan ako kapitán a hlava rodiny. Navyše mu mohla rodina splácať aj peniaze, ktorými im vypomáhal v predchádzajúcom neľahkom období. Avšak na jeho veľké sklamanie sa tak zrejme nedialo.³⁸⁰

377 Štefan Zichy (1616 – 1693) bol zaťom Tomáša Baranyayho a príbuzným Koháryovcov, v tom čase pôsobil v Uhorskej komore v Prešporoku.

378 [...] mostis Czesar urunk eő fölsége elejben köllöt volna menni, de Zichi uram látvan, hogi kopot az köntösök el kelet mulni, k[egyelme]dnek nagjod gondianak kell ra lenni [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 1080. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 08. 04. 1665, Prešporok.

379 ŠA BB, f. KC IV., no. 1039. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 24. 07. 1668, Voderady.

380 HAJZER-MÓDLI, É.: Szerepek és imázsképzés, s. 73–74.

Barónka sa vo svojej reakcii ohradila voči tútorovým námietkam, i keď pripustila, že rodinnú dlžobu bolo potrebné zaplatiť. Jeho kritiku však odbila; ak sa Baranyaymu niečo nepozdávalo, mal v tom sám zabezpečiť nápravu. Pochybenie vo svojom konaní si nepriznávala a podľa svojich slov sa starala „nad svoje sily“. Poukazovala pritom na veľkú záťaž pod bremenom povinností, s čím by naopak uvítala väčšiu pomoc: „*S dostatočnou biedou žijem svoj svet, usilujúc sa o prospech svojich detí: nie som proti [tomu], [aby] sa ktokoľvek [iný] postaral o majetok a deti, musím sa uspokojiť s časťou pripadajúcou na mňa.*“³⁸¹

Korešpondencia Judity Balassovej nereflektuje obraz matky, ktorá by sa ku svojim deťom správala vedomo nedbanlivo. V júni 1666 napísala synovi Štefanovi: „*Aj vol'aktorý deň som poslala list, biele oblečenie a niekoľko peňazí [...] vzhľadom na viedenské potreby nie veľa, ale konaj tak, aby si s tým nateraz vystačil, teraz nemôžem poslať nič, ale informuj ma o Tvojom zdraví a o tom, čo budeš nevyhnutne potrebovať, po sviatkoch [...] pošlem.*“³⁸² Potrebné veci pre svoje deti zaobstarať dokázala, čo však ešte nemuselo spĺňať predstavy iných ľudí, vrátane tútora. Študentská korešpondencia jej synov prezrádza, že počas svojho pobytu vo Viedni držali aj kone, pre ktoré bolo potrebné zadovážiť aj obrok a seno.³⁸³ Barónka pre svojho najstaršieho syna dokonca aj sama kúpila koňa, ktorého však Tomáš Baranyay nepovažoval z hľadiska reprezentatívnosti za vyhovujúceho. Kôň mal byť preto ponechaný doma, pretože sa na viedenský dvor podľa neho žiadalo statnejšie zviera.³⁸⁴ Vzhľadom na to, že sa mal mladý Koháry už v tom roku objavovať na dvore a reprezentovať seba aj svoju rodinu, mal Baranyay v úmysle kúpiť pre neho vhodnejšieho koňa od Turkov v hodnote aspoň sto toliarov, pretože ten, ktorého poslala Judita, nemal podľa neho hodnotu ani 15 toliarov.³⁸⁵

Napriek jej pochybeniam nie je pravdepodobné, že by mala Judita Balassová nečestné zámery a chcela svojho syna úmyselne spoločensky poškodiť alebo obmedziť. V ranonovovekom ponímaní predstavovala rodina kolektívnu jednotku,³⁸⁶ v ktorej bolo dieťa jej súčasťou aj reprezentantom pred verejnosťou. Negatívne dopady by sa preto vzťahovali nielen na Štefana, ale aj na zvyšok rodiny, vrátane samotnej Judity. V skutočnosti mohlo ísť

381 *Elégnyomorussághal élem vilagomot, gyermekim javára igyekezzén: nem tarok ellent benne, viselleyen akarki gondot az jászághra, és gyermekekre, meg keöl elégednem maghamra esendeő részemmel.* MNL OL, P 707, XXXII., no. 54. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 04. 09. 1668, Čabrad'.

382 *Ez minapis küldöttem levelett, fejr ruhat, es eginehani penszt [...] az Beczi szükseghez kepest nem sok de most az mit be ersz vele ugi czelekegiel, most semitt nem küldhetek, hanem tudossicz egesseghed feleöl, es mire legien el mulhatatlan szükseghed, az Űnepek utan [...] küldök [...]* ŠA BB, f. KC IV., no. 1424. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 11. 06. 1666, Čabrad'.

383 HAJZER-MÓDLI, É.: *Szerepek és imázsépítés*, s. 73–74.

384 ŠA BB, f. KC IV., no. 1025. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 01. 05. 1665, Prešporok.

385 ŠA BB, f. KC IV., no. 1026. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 10. 08. 1665, Prešporok.

386 ERDÉLYI, G.: *Anyaság a kora újkorban*, s. 9.

skôr o to, že situáciu nepoznala natolko dôverne ako Baranyay, a nemohla preto dôkladne posúdiť, aké kone sa hodili do elitnej spoločnosti vo Viedni. Inou možnosťou mohla byť finančná núdza, ktorá v období krátko po smrti jej manžela rodinu postihovala, čomu nasvedčujú aj dlžoby. Z tohto dôvodu nemusela považovať za dôležité nadmieru investovať do reprezentatívnosti.

Obdobie bezprostredne po ovdovení bolo mimoriadne náročnou fázou v živote Judity Balassovej. Nečakane sa ocitla v situácii, keď smrťou manžela prišla o životnú stabilitu a bola nútená čeliť mnohým problémom, pričom sa nevyhla ani okrádaniu a vydieraniu. Navyše bolo nevyhnutné, aby ochránila majetok v čase, kedy neustále hrozilo, že rodina o všetko príde.³⁸⁷ Popri tom všetkom bolo dôležité, aby v dostatočnej miere zabezpečila všetko potrebné pre svoje deti. Tento nápor sa snažila podľa svojich možností ustáť, pričom nedostatky a pochybenia mohli byť spôsobené tým, že jej neostávalo na zaobstaranie všetkých potrieb toľko síl a prostriedkov akoby bolo vhodné. Zlepšenie stavu a väčšiu stabilitu očakávala od návratu svojho najstaršieho syna z Viedne a od jeho nástupu do prisľúbenej funkcie hlavného kapitána Fil'akova.

Od leta 1667 pôsobil Štefan II. Koháry ako veliteľ posádky vo fil'akovskej pevnosti. Jeho očakávaný nástup mohol síce priniesť väčšiu stabilitu pre rodinu, nie však menej starostí pre jeho matku. Judita Balassová svojho syna podporovala a snažila sa uľahčovať jeho činnosť tým, že sa o mnoho vecí sama postarala. Výhodou novej situácie bolo aj to, že sa Štefan nachádzal vo väčšej blízkosti k rodovým majetkom. Popri tom, že mu matka naďalej zaopatrovala oblečenie, posielala potraviny a starala sa o každodenný chod panstiev, preposielala aj jeho korešpondenciu a usilovala sa čo najlepšie naplniť jeho potreby: „Z Tvojho listu som sa dozvedela o Tvojom želaní o Tvojich potrebných veciach. Pokiaľ to bude možné a pokiaľ sa mi bude dať, budem sa snažiť, aby si v tom, čo si písal, nemal pochybenie.“³⁸⁸ Popri všetkých svojich povinnostiach sa naďalej musela postarať aj o svojich ostatných potomkov, čo podľa jej korešpondencie prežívala pri všetkých svojich starostiach ako nadmernú záťaž.³⁸⁹

Vzhľadom na svoje povinnosti očakávala Judita Balassová v dôležitých záležitostiach týkajúcich sa majetkov pomoc od najstaršieho syna ako novej hlavy rodiny. Štefan však spočiatku uprednostňoval kapitánske povinnosti pred potrebami rodiny, čo mu matka zazlievala. V čase nástupu do funkcie mal len 18 rokov, vzhľadom na čo bolo žiaduce, aby sa v prvých rokoch vojenskej služby naplno sústredil na svoju hodnosť a preukázal svoju

387 HAJZER-MÓDLI, É.: Szerepek és imázsépítés, s. 55.

388 Leveledből értem szűkséges dolgaidról valo kivansagodat. En á menjire lehet s rea érkezem azon leszek hogy azokban az kiről irtal megh ne fogyatkozol. ŠA BB, f. KC IV., no. 1558. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 09. 1677, Sitno.

389 ŠA BB, f. KC IV., no. 2299. Judita Balassová Judite Bosnyákovej, 05. 09. 1672, Čabrad'.

Obr. 17. Filáček v 17. storočí

kompetentnosť. Bolo to obzvlášť dôležité, pretože sa ako neskúsený mladík dostal do velenia pevnosti s mimoriadnym strategickým významom, ktorá bola kľúčová z hľadiska bezpečnosti banských miest. Je preto pochopiteľné, že na jeho vymenovanie nereagovali všetci súhlasne a s pochopením. Štefan sa preto potreboval učiť, nabráť skúsenosti a vybojovať si rešpekt, pre čo však jeho matka nemusela mať úplné pochopenie.³⁹⁰ Na druhej strane mu jeho vojenská služba poskytovala vhodnú príležitosť nadväzovať kontakty s vysokopostavenými vojenskými a cirkevnými hodnosťarmi. Túto výhodu si uvedomovala aj Judita Balassová; v prípadoch, keď sa rodine zišla pomoc alebo rada, vyzývala svojho syna, aby sa na tieto osoby obrátil.³⁹¹ Štefan sa už ako dospelý stal mužskou hlavou rodiny. Jeho pozícia vzbudzovala v patriarchálnej spoločnosti rešpekt a pre príslušníkov jeho rodiny to predstavovalo výhodu, o ktorú sa mohli opierať pri presadzovaní svojich záujmov. Z tohto pohľadu je pochopiteľné aj konanie jeho matky, ktorá sa prostredníctvom syna snažila realizovať svoje plány. V ponímaní ranonovovekej spoločnosti totiž predstavovala materská autorita prijateľný

390 HAJZER-MÓDLI, É.: *Szerepek és imázsépítés*, s. 62, 71–73.

391 Napr. Štefana nabádala, aby požiadal generála, aby zakročil proti krupinským vojakom, ktorí obťažovali ich poddaných: ŠA BB, f. KC IV., no. 1457. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 30. 04. 1670, Čabrad; aby sa porozprával s arcibiskupom „o svojich veciach“: ŠA BB, f. KC IV., no. 1444. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 08. 10. 1669, Čabrad; alebo aby požiadal osobu znalú práva o radu: ŠA BB, f. KC IV., no. 1447. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 01. 1670, Čabrad.

spôsob, akým bolo možné ospravedlniť zásah ženy do vonkajšieho sveta mimo domácnosť.³⁹²

Už od počiatku ovdovenia vynakladala Judita Balassová veľké úsilie, aby zabezpečila rodové majetky pre svoje polosiroty. Syna Štefana taktiež navádzala, aby v jej snahách pokračoval. Hoci v ich vzájomnej korešpondencii hodnotila majetky aj možnosti ich nadobudnutia, rozhodujúce slovo predsa len prenechávala synovi.³⁹³ Zveľaďovanie majetkov bolo totiž podľa dobového ponímania súčasťou povinností muža.³⁹⁴ Postupom času, možno aj v dôsledku nabádania zo strany matky, venoval už Štefan otázke majetkov viac pozornosti. Za svoje úspechy vďačil predovšetkým lojálnemu postoju a službe panovníkovi. Jeho zámerom však nemuselo byť len rozširovanie rodinného vlastníctva, ale aj zabezpečenie väčšej stability pre rodinu, čím zmierňoval aj obavy svojej matky o ich budúcnosť.³⁹⁵

V ranonovovekej spoločnosti sa zo strany detí požadovala poslušnosť a úcta voči rodičom.³⁹⁶ Toto očakávanie sa netýkalo len maloletých, ale pretrvávalo aj do dospelosti. Pre rodičov bolo preto dôležité, aby si výchovou zabezpečili moc nad svojimi deťmi aj počas ich dospievania a dospelosti, aby mladí ľudia nespôsobovali rodine problémy.³⁹⁷ Odchodom synov na študijné pobyty strácali matky možnosť vykonávať nad nimi priamu kontrolu. Na presadenie svojej vôle na diaľku existovalo niekoľko metód, ako napríklad inštrukcie pre vychovávateľa či pravidelná korešpondenčná komunikácia.³⁹⁸ Reakciou na nevhodné správanie dieťaťa bolo napomenutie. Usmerňovať konanie detí sa považovalo za prejav rodičovskej lásky a starostlivosti, keďže sa láska vo všeobecnosti nechápala v rovine citov, ale bola realizovaná vzájomným plnením úloh vyplývajúcich z rodinných rolí.³⁹⁹ Historička Gabriella Erdélyi v tejto súvislosti poukázala aj na rozdiel medzi rodičmi v spôsobe, akým dávali svoje očakávania a želania deťom na vedomie. Kým otcovia vystupovali z pozície autority a svoje požiadavky formulovali zvyčajne priamo, matky na presadenie svojej vôle využívali emócie.⁴⁰⁰

392 CRAWFORD, Patricia: The construction and experience of maternity in seventeenth-century England. In: *Women as Mothers in Pre-Industrial England : Essays in Memory of Dorothy McLaren*. Ed. Valerie Fildes. New York – Abingdon : Routledge, 2013, s. 29.

393 ŠA BB, f. KC IV., no. 1589. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 01. 09. 1679, Sitno.

394 VÁRKONYI, G.: Hospodárenie – netradičná úloha, s. 179; LENGYELOVÁ, T.: *Život na šľachtickom dvore*, s. 24–27.

395 SZIRÁCSIK, É.: Koháry II. István, a birtokgyarapító katona, s. 244–245.

396 ERDÉLYI, G.: Anyaság a kora újkorban, s. 9; CANNON, M.: Conceptualising Childhood, s. 323–325.

397 POLLOCK, L. A.: Training a child in the way he/she should go, s. 85.

398 KUBEŠ, Jiří: Tři pohledy na kavalírskou cestu Franze Julia hraběte Verduga v letech 1681 – 1683. In: *Folia Historica Bohemica* 25, 2010, č. 2, s. 40–41.

399 ERDÉLYI, G.: Anyaság a kora újkorban, s. 25; POLLOCK, L.: Little Commonwealths I, s. 75.

400 ERDÉLYI, G.: Anyaság a kora újkorban, s. 19, 25.

Tento princíp sa prejavuje aj v listoch Judity Balassovej, ktorá svojmu synovi v reakcii na jeho rozhodnutie neriadiť sa jej odporúčaniami napísala: „[...] radšej staviaš na slove iného človeka, ktorý sa svojou peknou rečou usiluje o Tvoju škodu, než na vôli a liste Tvojej matky, ktorá vo dne, v noci nad tým rozmýšľa, [aby Ťa] od budúceho žiaľu a škody zachovala a ochránila.“⁴⁰¹ Vlastnú nespokojnosť tu vyjadrila veľmi otvorene. Svojimi formuláciami sa stavala do pozície sklamanej a obetavej matky, ktorá sa neustále usilovala o dobro a blaho svojho dieťaťa, a ktorá poznala, čo je potrebné alebo správne vykonať, avšak jej dieťa ju napriek tomu nebolo ochotné poslúchnuť, čím si spôsobovalo ťažkosti. V Štefanovi tým zrejme chcela vyvolať pocit viny a zabrániť, aby sa takéto potenciálne „sebapoškodzujúce“ konanie v budúcnosti opakovalo.

Ich vzájomná korešpondencia však vypovedá o tom, že Štefan nebol vždy schopný naplňovať matkine požiadavky. V decembri 1670 jej mal nájsť kňaza, ktorý by strávil celé sviatky na Čabradi.⁴⁰² V tejto úlohe však neuspel, v dôsledku čoho mu dala Judita jednoznačne najavo svoju nespokojnosť: „Ja tu ako vidím sväté vianočné sviatky musím stráviť bez kňaza, nebudem ani vedieť, či budú vianočné dni alebo nie [...] ja sa predsa len o Teba starám, ale Ty o mňa nemáš žiadnu starosť, pretože ak by si mal, nenechal by si ma bez kňaza počas takto veľkých sviatkov.“⁴⁰³ Barónka v tomto vyjadrení argumentovala starostlivosťou o svojho syna a naznačovala jej nedostatočné opätovanie z jeho strany. V 17. storočí bol pre vzťah medzi rodičmi a deťmi charakteristický princíp vzájomnej starostlivosti.⁴⁰⁴ Judita sa vo svojom liste nepochybne pokúšala vyvolať u Štefana pocit viny v spojitosti s nedostatočným plnením svojej povinnosti postarať sa o matkine potreby.

Neposlúchanie rodičov však mohlo mať aj vážnejšie dôsledky. V reakcii na nedodržanie tohto kritéria varovala Judita Balassová svojho syna: „[...] tak ma znechutíš od seba, že to môžeš v budúcnosti oľutovať.“⁴⁰⁵ V tomto výroku je zrejmy pokus o psychologické vydieranie. Vyhrážku odňatia pomoci a starostlivosti možno považovať za formu manipulácie, keďže by to vo svojej podstate znamenalo odopretie rodičovskej lásky. Podobnú stratégiu využila aj Katarína Várdaiová (1571 – 1630) voči svojej dcére Kristíne Nyáryovej (1604 – 1641). Z obavy, že Kristína konvertuje, sa v nej postupne snažila

401 [...] *inkáb éppitesz más ember szaván, á ki szép beszidível károdra igyekezik, mint édes anyád akarattján, s irássán, á ki éjel nappal azon gondolkodik, jeővendeő bűtűl s kárvalástól meg ójon, s megh óltalmaz.* ŠABB, f. KC V., no. 15490. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 06. 07. 1668, Čabrad'.

402 ŠABB, f. KC IV., no. 2319. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 19. 12. 1670, Čabrad'.

403 *En itten a mint latom szentséges karacsoni ünepeket pap nélkül keől el mulatnom, azt sem tudni fogok ha leszneke karacsoni napok vagy sem. [...] én mégis gondot reád viselek, de ream tőled semmi gondod nintsen, mert ha volna pap nélkül ilyen nagy ünepekben nem hadnad;* ŠABB, f. KC IV., no. 2323. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 21. 12. 1670, Čabrad'.

404 ERDÉLYI, G.: Anyaság a kora újkorban, s. 9.

405 [...] *s ugy kedvetlenitesz el magadtólis, hogy jeővendeőbenis megh bánhatod.* ŠABB, f. KC V., no. 15490. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 06. 07. 1668, Čabrad'.

vyvolať pocity strachu, závesti a viny.⁴⁰⁶ Hoci mala byť podľa dobovej mienky materinská (a rodičovská) láska bezpodmienečná, v praktickom živote bola starostlivosť viazaná na splňanie požiadaviek. Potvrdzujú to aj zachované testamenty, ktoré zachytávajú podmienky rodičov pre odovzdanie dedičstva. Ich očakávania sa mohli vzťahovať na rôzne sféry života detí, či už na manželstvo, kariéru alebo vierovyznanie. Ich spoločným motívom bolo vyhovieť vôli rodiča, v opačnom prípade hrozilo vydedenie.⁴⁰⁷

V súlade s dobovými zvyklosťami svoje stanovisko a požiadavky voči najstaršiemu synovi, ktorý sa mal stať výlučným dedičom, zakotvila vo svojom teste amente aj Judita Balassová: „Všetko budúce nadobudnuté som dala a dávam, zaväzovala som a zaväzujem mocou tejto písomnosti, a odovzdala som do rúk aj odovzdávam spomínanému synovi Štefanovi Kohárymu, prechovávajúc aj naďalej dobrú nádej o jeho poslušnom synovskom vystupovaní, tak aby s tým následne mohol zaobchádzať ako s jeho vlastným a nadobudnutým, a slobodne s tým mohol disponovať. [...] Ak by totiž spomenutý syn, zabudnúť na moju písomne vyjadrenú dobroprajnosť prislúchajúcu matkám (čo by som si nemyslela), v budúcnosti by mi zámerne v niečom ublížil, nech môj dar pochádzajúci z materinskej dobroprajnosti ihneď zanikne, a nech sa zruší ako keby ani nič nebolo.“⁴⁰⁸ Barónka už v tomto období evidentne nepochybovala o synovej ochote vyhovieť jej požiadavkám. Napriek svojej istote však testament preventívne naformulovala tak, aby odovzdaním svojho bližšie nedefinovaného majetku neprišla úplne aj o svoje právomoci. Výraz „zámerne v niečom ublížiť“ je dostatočne nejednoznačný na to, aby ho bolo možné chápať a uplatňovať rôznymi spôsobmi. Navyše mohlo z jej strany ísť o strategický nástroj, ktorý si chcela ponechať vo svojich rukách a využiť v neželanej situácii, ak by Štefan opäť v niečom konal proti jej vôli, a nátlakom ho mohla prinútiť k poslušnosti.

O postoji Judity Balassovej k synovi Štefanovi tiež vypovedá jej snaha úzkostlivo naňho dohliadať aj v prípade fyzickej neprítomnosti. Narazila tým však na nesúhlas tútora Tomáša Baranyayho, ktorý v roku 1668 varoval Štefana, že ho matka sledovala cez jemu dôverné osoby a služobníctvo.⁴⁰⁹ Táto forma kontroly však nemusela byť len prejavom jej starostí o mladého a neskúseného syna, ale aj nedôvery v jeho schopnosti a pripravenosti robiť samostatné rozhodnutia v rodinných záležitostiach. Keďže jej strach zo

406 ERDÉLYI, G.: Anyaság a kora újkorban, s. 30–31.

407 ERDÉLYI, G.: Anyaság a kora újkorban, s. 27.

408 Leendeő mindennémeő keresménjemet adtam s adom, obligaltam s obligalom, ezen levelmemnek íréjével, és kezéhez bocsatottam s bocsatomis, említet Kohary Istvan fiamnak, lévén tovabais, engedelmes fiai maga viseléserűl jó remenséghben, ugy hogy, mint maga saját-jával, és acquisitumával, ezután élhessen, és szabadon disponalhasson. [...] Hogy ha tudni illik megh nevezet fiam, elfeletkeztvén meghirt annyaj magához valo jó akaratomrűl (:kit nem vélnek:) engemet jeövendéőben szant szandékkal valamiben megkeserítene, ezirant valo annyaj jó akaratombul szarmazot adomanjom, azonnal fűstbe mennyen, és mintha nemis lett volna semmisé legyen. ŠABB, f. KC V., no. 5054. Testament Judity Balassovej, 08. 05. 1682, Sitno. Odpis.

409 HAJZER-MÓDLI, É.: Szerepek és imázssépítés, s. 71.

straty majetku a postavenia rodiny pretrvával aj po synovom návrate zo štúdií, jej primárnym zámerom mohla byť ochrana rodinného dedičstva. Na to, aby mohla v prípade potreby zakročiť, bolo nevyhnutné, aby bola dôkladne informovaná. Jej vyjadrenia v listoch odrážajú jej orientáciu na rodinu, ktorej prejavom bolo očakávanie pomoci a súdržnosti medzi jej príslušníkmi, napr.: „[...] *treba konať dobrému synovi, aby bol v takej [chvíli] svojej [starej] matke na pomoc, [...] pretože aj ty z toho budeš mať lepší úžitok [...]*“, ⁴¹⁰ alebo „*Nech Ťa Boh požehná za to, že si sa ponúkol slúžiť ako budeš môcť vo veci mníchov pri panej [...]*“. ⁴¹¹ Aby svojho syna naviedla konať tak, ako ona považovala za adekvátne, využívala aj metódy vyvolávajúce pozitívne emócie, napr. pochvalu. Sformulovaním toho, čo sa „dobrému synovi“ patrilo konať, vyjadrila očakávania, ktoré mal Štefan vo svojej pozícii ako syn (a vnuk) v rodine naplňovať. Pochvala vychádzala z toho, že dokázal (alebo bol ochotný) splniť svoje povinnosti voči rodine vyplývajúce z jeho roly. Tieto prípady pritom vypovedajú aj o tom, že presvedčovacie metódy Judity Balassovej sa nezakladali len na zdôrazňovaní osobnej škody, ale aj na naznačovaní možného zisku. Rodinná súdržnosť preto nepredstavovala čisto emočnú a morálnu hodnotu, ale bola v istom zmysle aj investíciou, ktorá mohla potenciálne priniesť odmenu v budúcnosti.

Napriek všetkému vynaloženému úsiliu Judity Balassovej presadiť svoju vôľu sa Štefan nie vždy riadil jej požiadavkami. Jednou z najmarkantnejších záležitostí, v ktorej sa celý život nedokázal s matkou zhodnúť, bola otázka ženby. V ranom novoveku existovali len dve kategórie ľudí, ktorí sa dobrovoľne nesobášili, a to katolícke duchovenstvo a vojaci. V prípade výkonu vojenskej služby však bývalo toto obdobie len dočasným. ⁴¹² Približne od polovice 70. rokov 17. storočia začala Judita Balassová opäť naliehať na Štefana so svojou požiadavkou, aby sa oženil. Jej argumentom bolo, že by tým získal pre seba osobu, ktorá by mu mohla pomáhať v „podrobnej“ starostlivosti. ⁴¹³ Uzavretím manželstva by Štefanova manželka na seba prebrala povinnosť postarať sa o jeho každodenné potreby, čo mohla Judita vnímať ako náhradu materinskej starostlivosti. Tým by jej mohli starosti v značnej miere ubudnúť. Aj Štefanove úspechy v získavaní a spravovaní majetku hodnotila z tohto pohľadu pozitívne: „[...] *k dobrému gazdovi už len dobrú gazdinú treba*“. ⁴¹⁴ V inom prípade podotkla, že nemal syna ani dcéru,

410 [...] *ugyanis azt keöl cselekedni a jo funak, hogy ollyankor maga annyának legyen segitseggel, [...] mert nekedis job haszna leszen* [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 1518. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 04. 08. 1674, Čabrad.

411 Išlo pravdepodobne o súdny spor Judity Bosnyákovej (1611 – 1680), matky Judity Balassovej: *Az Isten megh aldigyon érte, hogy ajanlod arra magadot szolgálai foghsz a mint lehet az baratok dolgaban az asszonj mellet.* ŠA BB, f. KC IV., no. 2314. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 05. 12. 1677, Sitno.

412 PÉTER, K.: *Házasság a régi Magyarországon*, s. 55–56.

413 ŠA BB, f. KC IV., no. 1552. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 07. 1677, Sitno.

414 [...] *cak az io gazda mele io gazdasoni kel* ŠA BB, f. KC IV., no. 1586. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 16. 07. 1679, Sitno.

ktorí by po ňom dedili.⁴¹⁵ Napriek tomu, že mu svoje želanie pripomínala často, neukotvila ho vo svojom závete ako podmienku. Zatiaľ nie je možné jednoznačne vysvetliť, čo ju mohlo viesť k tomuto postoju. Je možné, že sa Štefana radšej pokúšala naviesť a presvedčiť argumentmi, ale svoju vôľu si netrúfala vynucovať až natoľko drastickým a nemilosrdným spôsobom, akým bolo zbavenie dedičstva. V závete však zabezpečila návrat majetku do jej vlastných rúk v prípade, ak by Štefan zomrel bez potomkov skôr než ona.⁴¹⁶ Judita napokon svojho syna neprežila a Štefan vo svojom presvedčení neoženil sa zotrval celý život, čo sa v prominentných kruhoch stávalo len zriedka.⁴¹⁷

Ako už bolo spomenuté, rodičovská láska bola v ponímaní ranonovovekých ľudí vyjadrovaná starostlivosťou.⁴¹⁸ Popri tom, že sa Judita Balassová usilovala dôkladne starať o bežné synove potreby aj v dospelosti, ich korešpondenčná komunikácia vypovedá o jej citoch, ktoré sa prejavovali predovšetkým v obavách o jeho zdravie. V listoch sa ho naň často spytovala na a naliehala, aby si na seba dával pozor.⁴¹⁹ V roku 1678 mu napísala: „*Ja som z božej vôle v zdraví, ale za Teba mi dosť bije srdce.*“⁴²⁰ Využívanie telesných metafor odkazujúcich na vlastnú fyzickosť mohlo mať cieľ zvýšiť autentickejšť písomnej výpovede prostredníctvom „oživenia“ neprítomnej osoby. Podobné rétorické prostriedky využívala aj Katarína Várdaiová, ktorá sa odkazmi na srdce a oči snažila presvedčiť svoju dcéru o úprimnosti svojich citov a skutočnosti bolesti, ktorú pre neprítomnosť svojich blízkych pociťovala.⁴²¹

Pocity strachu Judity Balassovej o zdravie syna však pôsobia úprimne. Štefan II. Koháry bol počas pôsobenia na pohraničí vystavovaný neustálemu ohrozeniu, vzhľadom na čo mohli byť emócie jeho matky vystupňované aj neustálou obavou, aby sa tragický osud jej manžela nezopakoval. Štefan II. Koháry však matku v tejto záležitosti neposlúchal. Darmo sa mu snažila

415 ŠA BB, f. KC IV., no. 1646. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 19. 03. 1682, Sitno.

416 ŠA BB, f. KC V., no. 5054. Testament Judity Balassovej, 08. 05. 1682, Sitno. Odpis.

417 PERES, Z.: A magyar főnemesség házasságkötési életkora, s. 550–551.

418 WIESNER, Merry E.: *Women and Gender in Early Modern Europe*. Cambridge : Cambridge University Press, 2000, s. 88–89; POLLOCK, Linda: Childhood, parents and the family: 1500 – 1900. In: *The Routledge Handbook of Global Child Welfare*. Eds. Pat Dolan – Nick Frost. Abingdon – New York : Routledge, 2017, s. 5; ERDÉLYI, G.: Anyaság a kora újkorban, s. 25.

419 Napr. ŠA BB, f. KC IV., no. 1447. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 01. 1670, Čabrad'; ŠA BB, f. KC IV., no. 2317. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 12. 1673, Čabrad'; ŠA BB, f. KC IV., no. 1515. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 05. 07. 1674, Čabrad'; ŠA BB, f. KC IV., no. 1543. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 06. 11. 1676, Galanta.

420 *En Istennek akarattjaból egesseghben vagyok, de értem elégé dobod szivem.* ŠA BB, f. KC IV., no. 1567. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 28. 06. 1678, Sitno.

421 Vyjadrenia Kataríny Várdaiovej: „zo srdca by som chcela, aby som mohla častejšie o vás počuť [správy]“, „Ak mi napíšeš, prijmem to veľmi milo, ako od mojej milovanej dcéry, pretože len vy ste svet mojich očí.“ ERDÉLYI, G.: Anyaság a kora újkorban, s. 12.

dohovárať a posilať rozličné medikamenty, Štefan ich nerád užíval.⁴²² Keď však liečivo predsa len potreboval, obracal sa práve na svoju matku.⁴²³

Štefanovo správanie však nemuselo byť poháňané potrebou „rebelovať“ proti svojej matke. Skôr za tým mohla byť potreba vymedziť si v živote kúsok priestoru pre seba samého. Štefan rád trávil čas zábavou v spoločnosti svojich vojakov aj známych. Keďže sa od mladosti musel riadiť striktnými pravidlami jezuitov, pričom ho ako najstaršieho syna celý život sprevádzali očakávania a povinnosti, je pochopiteľné, že sa mladý šľachtic nezdráhal vychutnávať si pôžitky, ktoré mu životný štýl vo vojsku poskytoval. Pri činnostiach, ktoré mu matka vytýkala (večierky, popíjanie, jazdenie na koni, poľovačka, sánkovanie a pod.), mohol na chvíľu zabudnúť na problémy, cítiť sa slobodný a oddýchnuť si od každodenných strastí a stresu vyplývajúcich z funkcie kapitána významnej pohraničnej pevnosti a zodpovednej pozície v rodine.⁴²⁴

Odňatie podpory zo strany matky (aj otca) skutočne nebolo len prázdnu vyhrážkou. Štefan vo svojom neúplne datovanom liste, ktorý podľa kontextu písal ešte ako študent z Viedne, spomínal peniaze, ktoré od matky žiadal, avšak mu ich nedodala. Pozoruhodný je však spôsob, akým túto záležitosť matke pripomínal: „[...] ja sa veru nie s malým zármutkom obávam, domnievajú sa, že Tvoja veľkomožnosť moju pokornú prosbu práve odvrhla a milostivými ušami moje prosíkanie si ani nechce vypočuť. [...] inak by som veru neveril, že [by] som [bol] tak odvrhnutým synom Tvojej veľkomožnosti, ktorý padajúc k nohám Tvojej veľkomožnosti by nemohol prosíkaním získať stodvadsať zlatých, hoci poznám [pamätám si] také časy, kedy aj Tvoja veľkomožnosť ponúkla viac, len nech sa správam dobre, [...]“⁴²⁵ Štefan v prosbách taktiež využil výrazy poukazujúce na fyzickosť (uši, padanie k nohám), čím mohol chcieť vyvolať „živú“ predstavu zúfalstva a zármutku, aby na matku emočne zapôsobil a presvedčil ju vyhovieť jeho žiadosti. Pritom aj priamo prezradil, že poskytovanie finančnej pomoci bolo podmienené slušným správaním.

Štefan však musel skutočne prežívať pocity zúfalstva a napätia, ktoré mu spôsobovalo ignorovanie jeho prosieb. Neuvedenie roku pri datovaní, čo bolo pre neho netypické, mohlo byť zapríčinené roztržitým rozpoložením pri písaní vopred nekoncepovaného, autentického listu, o čom svedčia

422 ŠA BB, f. KC IV., no. 2321. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 07. 10. 1678, Sitno.

423 ŠA BB, f. KC IV., no. 1555. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 25. 08. 1677, Sitno.

424 HAJZER-MÓDLI, É.: Szerepek és imázsépítés, s. 79.

425 [...] én bizony ne[m] kicziny banatban aggódom, vélven hogy Nag[yság]od az én alazatos kérésemet eppen meg vetette, s- kegies főleivel az én esedezesimet meg sem akaria hallaný. [...] egiebarant nem hinnem bizony, hogy Nag[yság]odnak oly elvetett fia vagiok, ki Nag[yság]od labaihoz borulvan esedezesemmel száz húsz araniat nem nyerhetnék, hollott tudok oly údótt, melyben többre is aianlotta Nag[yság]od magátt, csak én maga[m] io viseliem, [...] MNL OL, P 707, XXXII., no. 28. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 10. 09. bez uvedenia roku (podľa kontextu medzi 1664 – 1666), Viedeň.

aj škrtance v texte. V tomto liste popísal aj emócie, ktoré mu požadovaná odpoveď matky mala priniesť, pričom na ich znázornenie využil opäť prvok telesnosti: „[...] *prosím pošlite svoj list, aby sa predsa len rozveselilo moje srdce, a prostredníctvom milosti Tvojej veľkomožnosti nech mám radosť, pretože inak veru budem ako ubitý na smrť a obávam sa o seba, aby som neochorel kvôli veľkej melanchólii.*“⁴²⁶ Tu je evidentný pokus o vyvolanie súcitu kvôli „hrozbe“ zhoršenia jeho zdravotného stavu, čím poukazoval na povinnosť matiek urobiť maximum pre zdravie svojich detí, o čo ona popri tom aj prejavovala skutočný záujem. Kalkulovať pritom mohol aj svojou pozíciou najstaršieho syna a dediča kapitánskeho úradu po otcovi, ktorý mal zaujať po dokončení štúdia. V prenesenom význame tak bolo záujmom celej rodiny, aby bol zdravý a mohol pokojne doštudovať. V tejto súvislosti sa v Štefanovej korešpondencii nachádzajú aj iné výroky, ktorými sa pokúšal svoju matku ovplyvňovať. Je preto zrejme, že mladý barón veľmi dobre poznal jej priority a neváhal ich využiť vo svoj prospech: „*nech Tvoja veľkomožnosť pošle peniaze [...], aby som mohol ísť domov o to skôr na službu Tvojej veľkomožnosti.*“⁴²⁷

Vzhľadom na korešpondenčnú komunikáciu medzi Juditou Balassovou a Štefanom II. Kohárom možno usúdiť, že nielen obsah, ale aj spôsoby vyjadrovania a podoby sebareprezentácie boli prispôsobené osobe adresáta aj vzťahu medzi korešpondentmi. Tento princíp je zjavný aj v prípade Kristíny Nyáryovej, ktorá vo svojich listoch nadmerne vyžívala stereotypnú formu sebareprezentácie ako zraniteľnej vdovy. Príčinou mohla byť nízka úroveň dôvery v jej vznetlivú matku Katarínu Várdaiovú, ktorá pre svoju narcistickú osobnosť nebola schopná poskytnúť dcéram bezpodmienečnú lásku a požadovanú podporu.⁴²⁸ Štefan II. Kohár sa v listoch v súlade s očakávaniami doby staval voči svojej matke do podriadeného postavenia. Listy ukončoval rôznymi verziami frázy „Tvojej veľkomožnosti pokorne slúžiaci poslušný syn“,⁴²⁹ čo naznačuje, do akej pozície sa pred svojou matkou štylizoval. Neprekvapuje preto, že tieto vlastnosti v úplnosti korešpondovali aj s predstavami a očakávaniami jeho matky.

426 [...] *kérem külgie fel levelét, hogy mégis vidamugié meg szive[m] és az Nag[yság]od kegielme altal giűiön meg örömmöm mert maskeppen bizony mint az agion vert lészek és magamotis féltem hogy még egy betekségben ne[m] esek az nagy melancholia mia.* MNL OL, P 707, XXXII., no. 28. Štefan II. Kohár Judite Balassovej, 10. 09. bez uvedenia roku (podľa kontextu medzi 1664 – 1666), Viedeň.

427 [...] *azért Nag[yság]od [...] külgie az pénszt [...] hogy annal hamaréb mehessek ezutan oda haza, az Nag[yság]od szolgalttara.* ŠA BB, f. KC IV., no. 1032. Štefan II. Kohár Judite Balassovej, 20. 08. 1666, Viedeň, list zverejnil Kálmán Thaly: THALY, K. (ed.): Kohár István tanuló–kori leveleiből, s. 389–390, list č. V.

428 ERDÉLYI, G.: Negotiating Widowhood and Female Agency, s. 620.

429 Napr. ŠA BB, f. KC IV., no. 1030. Štefan II. Kohár Judite Balassovej, 11. 01. 1666, Viedeň. THALY, K. (ed.): Kohár István tanuló–kori leveleiből, s. 388–389, list č. IV.

Judita Koháryová

Judita Koháryová (1650 – 1718) bola jedinou dcérou Judity Balassovej a Štefana I. Koháryho. V domácnosti so svojou matkou neostávala dlho, niekedy v priebehu roku 1665 sa vydala za baróna Juraja Barkóczyho, ktorý sa v roku 1688 stal hlavným županom Ugočskej stolice.⁴³⁰ Manželstvo uzavierala krátko po smrti svojho otca, je preto otázne, kto jej vyberal manžela. Mohlo ísť jednak o rozhodnutie Štefana I. Koháryho, ktoré ešte stihol za svojho života vykonať, ale aj tútora Tomáša Baranyayho, ktorý mal právo vybrať jej manžela podľa vlastného uváženia a záujmov.⁴³¹ Ich dcéra Kristína Barkóczyová (1671 – 1724) sa stala manželkou hlavného župana Satmárskej stolice Alexandra Károlyiho (1669 – 1743), ktorý neskôr udržiaval so Štefanom II. Kohárym blízky vzťah.⁴³²

Korešpondencia prezrádza pretrvávajúce kontakty medzi Štefanom II. Kohárym a Barkóczyovcami, ktorí ho informovali najmä o dianí pri Mukačeve v prvej polovici 70. rokov 17. storočia.⁴³³ Neskôr sa však vzťah Judity Koháryovej s jej pôvodnou rodinou zrejme narušil. Situácia musela byť skutočne závažná, keďže sa Judita Koháryová v novembri 1680 nezúčastnila pohrebu svojej starej matky Judity Bosnyákovej. Jej list z júna nasledujúceho roku navyše prezrádza, že o jej úmrtí ani len netušila: „*taktiež len teraz som počula veľmi smutnú správu o veľkej panej jej veľkomožnosti* [Judity Bosnyákovej], *že sa pomínula, ale naisto vedieť nemôžem, preto prosím pokorne Tvoju veľkomožnosť, aby sa ma informovať neunúvala, [...]*“.⁴³⁴ Judita Koháryová teda nevedela o jej úmrtí, hoci sa posmrtné oznámenia („pozyvacie listy na pohreb“) rozposielali, a navyše to organizovala Judita Balassová spolu so Štefanom II. Kohárym v dostatočnom časovom predstihu.⁴³⁵ Na druhej strane to naznačuje, že v danom období už nebývala v častom kontakte s nikým zo svojej pôvodnej rodiny. Dokonca aj v prípade obligátnych „návštevnych“ listov by bolo len ťažko predstaviteľné, žeby jej nespomenuli natoľko dôležitú udalosť v živote rodiny.

430 HAJZER-MÓDLI, É.: Szerepek és imázsépítés, s. 58–59; FÜLÖP, L. – BARKÓCZY, L.: Korabeli feljegyzések, s. 58, pozn. 10.

431 HORN, I.: Orphans of noble birth, s. 104.

432 KOVÁCS, Ágnes (ed.): „...az Isten is azt segíti, aki iparkodik.“ Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz 2. (1712 – 1724). Nyíregyháza : MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 2017, s. 7; HAJZER-MÓDLI, É.: Szerepek és imázsépítés, s. 150.

433 HAJZER-MÓDLI, É.: Szerepek és imázsépítés, s. 91.

434 *szinten csak most igen szomorú hirt hallotta[m] az Nagy Aszony ő Nag[yszág]a felől hogy Is[te]nben ki mult, de bizonyossa[n] ne[m] tudhato[m], kirem azért Nag[yszág]odat alazatossa[n] tudositany ne nehezteljen, [...]* ŠA BB, f. KC V., no. 4775. Judita Koháryová Judite Balassovej, 02. 06. 1681, Gelénes?.

435 ŠA BB, f. KC IV., no. 2307. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 22. 10. 1680, Sitno; ŠA BB, f. KC IV., no. 2301. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 05. 11. 1680, Galanta.

Nie je zatiaľ možné vysvetliť, čo mohlo spôsobiť narušenie väzieb. Problémy vo vzťahu Judity Balassovej a jej jedinej dcéry však mohli mať dlhšie trvanie. Už v marci 1665 posielala Judita Koháryová list, v ktorom sa snažila odprosiť svoju nahnevanú matku.⁴³⁶ S určitosťou však možno skonštatovať, že situácii neprospeš konflikt kvôli majetku medzi Juditou Balassovou a Jurajom Barkóczyom. Pramene prezrádzajú, že Judita Balassová vnímala nárokovanie si na časť majetku zo strany Barkóczyho negatívne.⁴³⁷ Rozpor a napätie medzi nimi mohli prispieť k zhoršeniu vzťahu medzi Juditou Koháryovou a jej matkou, resp. aj širšou rodinou. Kontakt sa zrejme úplne neprerušil, len sa obmedzil na núdzové životné situácie. Na jar 1683 požiadala Judita Balassová syna Jána, aby napísal svojej sestre kvôli zajatiu brata Štefana II. Koháryho, keďže sa ona nachádzala bližšie k miestu, kde bol väznený, a mohla sa lepšie postarať o jeho potreby a informovať rodinu o jeho stave.⁴³⁸ Pozoruhodné je, že barónka sa na svoju dcéru napriek naliehavosti tejto záležitosti neobrátila priamo, ale prostredníctvom jedného zo synov.

Ostatní synovia

Manželia Štefan I. Koháry a Judita Balassová mali ešte štyroch mladších synov. O druhorodenom synovi Imrichovi II. Kohárym (1652 – po r. 1681) je len málo známe. Po smrti otca mu chcela matka zabezpečiť kapitánstvo Sečian, ktoré boli v roku 1663 obsadené Turkami. Zrejme dúfala, že pevnosť oslobodia a Imrich bude môcť začať budovať svoju kariéru prevezmúc jednu z funkcií po svojom otcovi.⁴³⁹ Imrich študoval spolu so svojimi bratmi v Trnave aj vo Viedni. Jeho intelektuálne nadanie však pravdepodobne nedosahovalo úroveň staršieho brata Štefana II. Pri porovnaní ich študentských listov je rozdiel medzi nimi zjavný. Štefan písal v máji 1661 otcovi list z Trnavy.⁴⁴⁰ V tomto čase bol dvanásťročným študentom, a hoci sa mu riadky nedarilo držať úplne rovno, celý list napísal v latinčine, pravdepodobne preto, aby otcovi predviedol svoje zručnosti. Imrich svoj list písal už z Viedne v marci 1663.⁴⁴¹ Bol síce v trochu mladšom veku (10 – 11 rokov), čomu zodpovedá aj jeho „školácky“ rukopis, avšak z listu, ktorý napísal v maďarčine, vyplýva, že mal ťažkosti s osvojovaním si nemčiny aj latinčiny.

436 ŠA BB, f. KC IV., no. 1024. Judita Koháryová Judite Balassovej, 05. 03. 1665, Filakovo.

437 HAJZER-MÓDLI, É.: *Szerepek és imázsképités*, s. 72.

438 ŠA BB, f. KC IV., no. 1649. Judita Balassová Jánovi Kohárymu, 01. 04. 1683, Kolárovo?.

439 KOMJÁTI, Zoltán Igor: *A főleki végvár működtetése Koháry II. István főkapitányságának idején (1667 – 1682)*. Dizertačná práca. Debrecen : Debreceni Egyetem – BTK, 2011, s. 14, pozn. 7; ŠA BB, f. KC IV., no. 1011. Judita Balassová Jurajovi Szelepcsényimu, 26. 07. 1664, Čabrad.

440 ŠA BB, f. KC IV., no. 1121. Štefan II. Koháry Štefanovi I. Kohárymu, 29. 05. 1661, Trnava.

441 ŠA BB, f. KC IV., no. 1126. Imrich II. Koháry Štefanovi I. Kohárymu, 10. 03. 1663, Viedeň.

*Spētabilis ac Magnificus Dñe et Patens dilectis-
 sime salutem servitior mōr p̄mptitudinē.
 Siquidem Magnificentia Vēstra p̄out a Domino Dōs intel-
 leri libenti animo habet me frequenter scribere quare
 cēnsui M. V. lītēris de nālētudinē et statu modēro
 cōtēpēre. Gratia Dēi iam sum in bona sanitate cōstitū-
 tus statum uēro p̄uinquam ad me misisset pro ex-
 soluēdis rebus et nēcessitatibus quotidianis satis mēte-
 rā habui. nunc laus Dēo iam non ut dōcta nostrē M.O.
 et ego conabor rēseruare et p̄cibus Dēi pro M.O. exō-
 re non animā. Ad hūc ragatam habeo M.O. ut data
 bona occasione transmittat alia nēcessaria pro quo
 exceptis illis quā habeo De cetero sp. D. Dēo commē-
 do in p̄cibus cūndē cupiens dūctissimē et felicissimē
 ualere. Dabō Iperiuā die 29 May 1661.*

*Engelmes jui Aléas szolálatamut aian-
 lom Nghód k mint szelentes Artym Liák
 In minden kiúania iokkalálja megh Nghé-
 dat szibul kiúanom.
 Wink az Nghód szolálatamut aian-
 ygh Innek hálá io egeszben maradtunk
 mellyet Nghóknakis Jitkul megh adarni
 szibul kiúanunk In Nghos Ut megh ez
 iden a Paterek iouallasabul megh maradtam a kis
 iskolában az iden ugy igyekszem mind nemerul
 Deakul tanulni hogy elzendo Innek segetse-
 bul bocsuletel az urregh Principiaban aszennal-
 hassak. Jit Beczben minékunk minden keppen
 jobban telzik a lakas mint Nagy szombathán
 a nemet Grossefok mind io akarunk csak az
 Jiten tarsan megh benmunket io egeszben
 csak uan az ur Jiten parca es esse Nagy
 sagadat kezes io egeszben sok eszendoigh
 Datum Vienne 10 Martij Anno 1663
 Jitkul Engelmesen szolálat
 Aléas fia Kohary Imre
 1663*

Obr. 18. Študentské listy Štefana II. a Imricha II. Koháryovcov

Z korešpondencie sa o Imrichovi II. Kohárym dozvedáme, že trpel zdra-
 votnými ťažkosťami. V novembri 1680 jeho matka spomínala, že sa liečil.⁴⁴²
 Jeho stav musel byť dosť závažný, keďže sa nemohol zúčastniť ani pohrebu
 starej matky Judity Bosnyákovej, pretože mal dohodnutý termín u lekára vo
 Viedni, ktorý nechcel zmeškať.⁴⁴³ Ak by boli jeho ťažkosti dlhodobé, mohli
 byť príčinou, prečo sa Imrich neangažoval vo verejných funkciách. Podľa
 dostupných údajov vo Viedni nakoniec o pár rokov neskôr zomrel vo veku
 tridsaťdva rokov.⁴⁴⁴ Každopádne, v dohode dedičov Judity Bosnyákovej z ja-
 nuára 1687 sa jeho podpis nenachádza,⁴⁴⁵ čo naznačuje, že v tomto čase už
 skutočne nežil.

Farkaš Koháry (1654 – 1704), podobne ako jeho bratia, najprv študoval
 u trnavských jezuitov, do Viedne prišiel až po smrti otca na žiadosť panovní-
 ka.⁴⁴⁶ Podľa Štefanovho listu z augusta 1666 už vo Viedni študoval so svojimi

442 ŠABB, f. KC IV., no. 2301. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 05. 11. 1680, Galanta.

443 ŠABB, f. KC IV., no. 1634. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 11. 1680, Kolárovo.

444 KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyománya, s. 36.

445 ŠABB, f. KC V., no. 7481. Dohoda dedičov Judity Bosnyákovej, 16. 01. 1687, Dubnica.
Odpis.

446 KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyománya, s. 45.

dvomi mladšími bratmi Imrichom a Farkašom.⁴⁴⁷ Farkaš po návrate domov ostal pri matke, ktorej vypomáhal pri spravovaní rozrastajúcich sa rodinných majetkov. Napriek tomu, že neslúžil aktívne vo vojsku, bol nátlakom kuruckých a osmanských jednotiek nútený vziať do ruky zbraň spoločne so šľachtou Hontianskej a Novohradskej stolice. Zrejme sa mu tým podarilo vydobýť si rešpekt a uznanie, keďže po smrti svojho príbuzného Valentína II. Balassu bol v roku 1684 panovníkom menovaný do úradu hlavného župana Hontianskej stolice.⁴⁴⁸

Štefan II. Koháry mal spomedzi svojich súrodencov najbližší vzťah práve s Farkašom.⁴⁴⁹ Vo všeobecnosti záviseli vzťahy medzi súrodencami vo veľkej miere od ich veku, no zdá sa, že päťročný rozdiel v ich prípade nezavážil. V mnohodesných rodinách sa mohli vyskytnúť medzi deťmi nemalé vekové medzery, napr. medzi najstarším a najmladším synom Pavla Esterházyho bol 37-ročný rozdiel.⁴⁵⁰ Hoci bolo vekové rozpätie medzi deťmi v rodine Koháryovcov nanajvýš desať rokov, mladšie deti zvyčajne vyrastali v neprítomnosti starších. Príčinou toho bolo, že sa dievčatá bežne vydávali pomerne mladé a opúšťali svoj domov a starší chlapci boli posielaní na študijné cesty alebo odchádzali slúžiť na dvor iného aristokrata. Pozitívny vzťah medzi Štefanom a o päť rokov mladším Farkašom mohol vzniknúť aj vďaka tomu, že spolu trávili čas v mladosti aj počas študijných rokov. Pri obliehaní Filakova v septembri 1682 sa Farkaš márne snažil pre svojho brata získať pomoc. Pevnosť sa už nepodarilo zachrániť pred dobytím a Štefan skončil ako zajatec. Situácia sa ešte viac zhoršila po tom, čo aj ďalší brat, Ján, padol do Thökölyho zajatia. Vtedy ostal Farkaš najdôležitejšou oporou svojej matky. V roku 1683 sa práve v čase dobyvačnej výpravy tureckej armády nachádzal vo Viedni, aby agitoval za oslobodenie svojich zajatých bratov. Vďaka účasti na obrane cisárskeho mesta sa mu podarilo získať uznanie panovníka. Následne bol 15. júla 1685 aj so svojimi bratmi Štefanom a Jánom povýšený do grófskeho stavu. Po smrti Farkaša v roku 1704 sa Štefan o jeho potomkov staral ako o vlastných.⁴⁵¹

Farkaš sa v roku 1678 spoznal a krátko nato aj zosobášil s barónkou Máriou Ludovikou Rechbergovou.⁴⁵² Mali spolu viacero detí, avšak dospelosti sa dožilo len niekoľko z nich.⁴⁵³ V roku 1680 sa im narodil syn Peter, ktorý dostal meno možno po svojom prastarom otcovi. Judita Balassová sa krstu

447 ŠA BB, f. KC IV., no. 1032. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 20. 08. 1666, Viedeň, list zverejnil Kálmán Thaly: THALY, K. (ed.): Koháry István tanuló-kori leveleiből, s. 389–390, list č. V.

448 KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyománya, s. 45.

449 HAJZER-MÓDLI, É.: *Szerepek és imázsépítés*, s. 81.

450 PÉTER, K.: The first ten years of life, s. 81.

451 KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyománya, s. 45–47.

452 KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyománya, s. 47.

453 HAJZER-MÓDLI, É.: *Szerepek és imázsépítés*, s. 81.

Obr. 19. Farkaš Koháry (1654 – 1704)

svojho vnuka nemohla zúčastniť, ale odkázala, aby dieťa čo najskôr pokrstili.⁴⁵⁴ Podľa kresťanskej náuky by totiž bolo prípadné úmrtie nepokrsteného dieťaťa pre rodinu pohromou.⁴⁵⁵ Neskôršie genealógie však Petra Koháryho neuvádzajú, zrejme sa preto dospelosti už nedožil.⁴⁵⁶ Ich ďalším dieťaťom, o ktorom sa dozvedáme z rodinnej korešpondencie, bola dcéra Klára. Judita Balassová sa vo svojom liste synovi Farkašovi z decembra 1681 zmienila o košielke, ktorú pre Kláru posielala s práním, aby ju nosila v dobrom zdraví, a s príslubom, že ich neskôr pošle viac.⁴⁵⁷ Na jar nasledujúceho roku sa o nej spomína, že bola chorá.⁴⁵⁸ O Kláre však už neskôršie zmienky nie sú, preto pravdepodobne tiež patrila medzi tých potomkov, ktorí zomreli ešte

454 ŠA BB, f. KC IV., no. 2308. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 27. 08. 1680, Sitno.

455 DUCHOŇOVÁ, D.: Dieťa v aristokratickom prostredí, s. 374.

456 GILÁNYI, Marek: Niektorí Koháryovci vo svetle digitalizovaných matričných záznamov. In: „Za Boha, kráľa a vlasť!“ Koháryovci v uhorských dejinách. „Istenért, királyért, hazáért!“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában. Ed. Mária Đurianová. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016, s. 235.

457 ŠA BB, f. KC IV., no. 1015. Judita Balassová Farkašovi Kohárymu, 29. 12. 1681, Sitno.

458 ŠA BB, f. KC IV., no. 1016. Judita Balassová Márii Ludovike Rechbergovej, 29. 04. 1682, Sitno.

Obr. 20. Andrej Koháry (1694 – 1757), syn Farkaša Koháryho

v detskom veku. Farkaš so svojou rodinou zrejme sídlil na Čabradi. Približne v tom istom čase písal svojej matke na Sitno, že jeho manželka aj s bábätkom jej odporúčali svoju službu. Nevesta jej vtedy posielala koláč, pagáče a niekoľko vajíčok, ktoré namaľovala.⁴⁵⁹ Podľa matričných údajov mali manželia ešte syna Štefana Ignáca (nar. 1685) a Imricha (nar. 1692), ktorých rodokmene taktiež nespomínajú.⁴⁶⁰

Z Farkašových potomkov sa dospelosti dožili dcéry Barbora, Eva a Žofia, prostredníctvom ktorých sa Koháryovci stali príbuznými, resp. upevnili väzby s rodinami Keglevichovcov, Esterházyovcov a Berényiovcov. V literatúre sa medzi dcérami Farkaša spomína aj Judita, manželka Juraja Barkóczyho,⁴⁶¹ ktorá však v skutočnosti bola jeho staršou sestrou, i keď nie je vylúčené, že by sa jedna z jeho dcér mohla tiež tak volať (možno z úcty k Judite Balassovej). To by mohlo byť príčinou opakovania nesprávnej informácie. Zo spora-

459 ŠABB, f. KC I., no. 984. Farkaš Koháry Judite Balassovej, 28. 03. 1682, Čabrad'.

460 Krstným otcom Štefana Ignáca Koháryho bol ich príbuzný Štefan Zichy. GILÁNYI, M.: Niektorí Koháryovci, s. 235.

461 Napr. ŽAŽOVÁ, H.: Koháryovci a Trnavská univerzita, s. 171; SZIRÁCSIK, É.: Koháry II. István, a birtokgyarapító katona, s. 221.

dických biografických údajov vyplýva, že sa Judita Balassová nedožila toho, aby poznala Farkašových synov Juraja II. (1688 – 1716), Jána II. (1689 – 1717), Andreja (1694 – 1757) a Ignáca (1703 – 1719), o ktorých je doložené, že sa im podarilo úspešne prekonať detské roky života. Spomedzi nich ostal Andrej po náhlom úmrtí svojich troch bratov jediným pokračovateľom rodu, dedičom rozsiahlych koháryovských majetkov a županského úradu Hontianskej stolice.⁴⁶²

Podľa listu vychovávateľa Juraja Lendvayho z júna 1670 chodili mladší synovia do školy v Banskej Bystrici.⁴⁶³ Neskôr, v roku 1673, písal Judite Balassovej najstarší syn Štefan list, v ktorom navrhoval poslať svojich mladších bratov na štúdium k jezuitom do Košíc. Svoju matku pritom vyzval, aby im zabezpečila ubytovanie a do nástupu dala nachystať oblečenie.⁴⁶⁴ Ak aj mladší Koháryovci v Košiciach skutočne študovali, neostali tu dlho. Podľa dostupných údajov bol Ján I. Koháry (1657 – 1696) už v akademickom v roku 1675/1676 evidovaným študentom prvého ročníka Filozofickej fakulty v Trnave. V nasledujúcom roku sa k nemu pripojil aj posledný koháryovský syn, Gabriel.⁴⁶⁵

Ján príklad svojich bratov a predkov nasledoval aj pri výbere kariéry. Od mladosti ho lákala vojenská služba, ktorú vykonával pod velením svojho príbuzného grófa Valentína II. Balassu (1626 – 1684), krupinského kapitána a hontianskeho župana. Do zajatia padol práve počas bojov pri Krupine niekoľko mesiacov po páde Filakova v septembri 1682. Svoju slobodu získal naspäť až po páde Thökölyho povstania na jeseň 1685. O dva roky neskôr sa oženil s Polyxenou Jakusithovou, potomstvo však po sebe nezanechal. Zomrel v roku 1696.⁴⁶⁶

Gabriela Koháryho (1659 – po r. 1683) zrejme hlboko oslovila kresťanská zbožnosť, ku ktorej boli so svojimi súrodencami vedení už počas výchovy. Jeho náklonnosť bola zjavne dlhšiu dobu známa aj v rodine. V apríli 1683 referoval Farkaš Koháry o vstupe Gabriela do františkánskeho rádu bratovi Jánovi Kohárymu: „*Môj brat Gabriel sa podľa svojho starého zámeru a povolania stal mníchom. Od Tvojej milosti sa prostredníctvom mňa lúči. Kým však absolvuje noviciát a dá svoje veci do poriadku, (dovtedy) určil mňa za svojho splnomocnenca.*“⁴⁶⁷

462 KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyománya, s. 45–52; ŽAŽOVÁ, H.: Koháryovci a Trnavská univerzita, s. 169.

463 LENGYELOVÁ, T.: Urodzenosť, pôvod a spoločenské postavenie, s. 27.

464 ŠA BB, f. KC IV., no. 1060. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 2. 11. 1673, Ónod.

465 ŽAŽOVÁ, H.: Koháryovci a Trnavská univerzita, s. 169.

466 KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyománya, s. 47–48.

467 Gabor öcse[m] regi intentioja, es vocatioja szerint barata let. k[e]g[yelme]dtől altalam bucsut vet. azonban migh az noviciatus el vegzi es dipositiot téssen maga dolgaiban addigh pro suo plenipotentiaro engemet tet. ŠA BB, f. KC IV., no. 1351. Farkaš Koháry Jánovi Kohárymu,

Obr. 21. Trnava v 17. storočí

Pozoruhodné postoje v rodine Koháryovcov sa prejavili v súvislosti s pohrebom Judity Bosnyákovovej, ktorý sa konal na jeseň 1680. Judita Balassová, ako žena vážiaca si rodinnú súdržnosť, mala pri tejto príležitosti od dospelých synov určité očakávanie. Už aj v ranom novoveku bola čierna farbou, ktorou človek vyjadroval smútok pre okolie. V súvislosti s úmrtím svojej matky neschvaľovala ich rozhodnutie nenosiť čierne oblečenie: „Imrich asi ani nebude držať smútok, [ako] počujem ani Farkaš nie je v čiernom, čo je od nich veľké zlo, možno sú blázni, budú za to súdení [posudzovaní] Bohom [a] pred ľuďmi.“⁴⁶⁸ Nakoniec však bol Imrich ochotný obliecť sa do čiernej po tom, ako sa dopyčul, že aj Štefan chodil v čiernom oblečení, aj keď sa na pohreb neplánoval dostaviť kvôli svojmu zdraviu.⁴⁶⁹ S prítomnosťou všetkých ostatných synov Judita Balassová rákala, avšak ani Štefan II. Koháry sa pohrebu nakoniec nezúčastnil. Keď sa o tom dozvedeli jeho mladší bratia, rovnako odmietli prísť, kvôli čomu ich matka Štefanovi napísala: „Všetci by tu boli bývali tí moji traja zlí synovia [Farkaš, Ján a Gabriel], ale po tom, čo sa dozvedeli

16. 04. 1683, Rajka. KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyományja, s. 36.

468 imre talam gisolni sem fog farkastis halom nic feketeben az ki nagy rosasag tulok talam ugian polondokisten emberek elott itiletben lesnek erete [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 2301. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 5. 11. 1680, Galanta.

469 ŠA BB, f. KC IV., no. 1634. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 11. 1680, Kolárovo.

*od pána generála, že neprídeš, aj im sa viac páčilo ostať tam než chodiť sem, [...].*⁴⁷⁰ Štefan sa ako najstarší brat evidentne tešil úcte mladších súrodencov, ktorí jeho príklad nasledovali a odvolávali sa na jeho autoritu dokonca aj pred matkou, ktorá však z ich správania nadšená nebola.

Prameňov na bližší výskum vzťahu Judity Balassovej a jej ostatných synov zatiaľ nie je dostatočné množstvo. Z tohto dôvodu nie je možné zodpovedať otázku, či mala preferované dieťa, okrem toho, že dcéra Judita ňou pravdepodobne nebola, prinajmenšom nie po svojom odchode z domácnosti. V rodinách, kde bol veľký počet detí bežnou záležitosťou, sa neraz stávalo, že rodičia preferovali niektorého zo svojich potomkov. Znáмым prípadom je vzťah sedmohradského kniežaťa Juraja I. Rákócziho a Zuzany Lórántffyovej ku svojim dvom preživším synom. Obaja rodičia totiž uprednostňovali mladšieho Žigmunda pred starším synom Jurajom II. Rákóczim. V tejto súvislosti možno spomenúť aj palatína Juraja Thurza, ktorého obľúbeným dieťaťom bola dcéra Barbora, a to aj po narodení vytúženého syna a dediča Imricha.⁴⁷¹

Zdravotná starostlivosť

Medzi dôležité povinnosti šľachtícien patrila starostlivosť o zdravie nielen svojej rodiny, ale aj dvorského personálu. Napriek tomu to mnohé ženy nepovažovali len za svoju úlohu, ale o liečenie prejavovali osobný záujem. Príkladom je Alžbeta Czoborová, ktorá si zaujato rozširovala medicínske poznatky.⁴⁷² Spomedzi ranonovovekých žien však vynikala osoba Evy Poppelovej Lobkowitzovej (1585/90 – 1640), manželky Františka II. Batthyányho (1573 – 1625), pôvodom z Českého kráľovstva. Už počas života bola známa svojimi poznatkami z oblasti liečenia a o svoje skúsenosti sa delila s inými rodinami, ktoré sa na ňu obracali s prosbami o radu.⁴⁷³ Zdravie bolo dôležitou hodnotou aj pre Juditu Balassovú, o čom vypovedá jej výrok: „*Nad všetko to, čo je najlepšie [najcennejšie], majetok so zlatom a striebrom, je zdravie, to si zachovávaj [...].*“⁴⁷⁴

470 *Mind it leöttek volna azok az rosz harom fiam, de értvén Generali ur[am]tul hogy el nem jüsz, azok[na]kis inkább teczet ot maradni, hogy sem ide jünni, [...]* ŠA BB, f. KC IV., no. 1636. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 22. 11. 1680, Prešporok.

471 PÉTER, K.: The first ten years of life, s. 62–63.

472 LENGYELOVÁ, T.: Az írástudatlantól a főispánig, s. 155–157.

473 KINCSES, Katalin (ed.): „*Im küttem én orvosságot*“ Lobkowitz Poppel Éva levelezése, 1622 – 1644. Budapest: ELTE, 1993, s. 50–59; LENGYELOVÁ, T.: Život na šľachtickom dvore, s. 224.

474 *Mind ezek felet az ki legh job, joszagnal, aranyal s ezüstel ugy mint az egéségh, azt üreözd, [...]* ŠA BB, f. KC IV., no. 2314. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 05. 12. 1677, Sitno.

Ochrana zdravia tvorila významnú súčasť materinskej starostlivosti. Korešpondencia Judity Balassovej so synom Štefanom II. Kohárom odkrýva jej náklonnosť k udržiavaniu zdravia a liečbe chorôb a zranení. Vo svojich listoch sa často spytovala na jeho zdravie a prosila ho, aby si na seba dával pozor. Ochranu ľudského života a zdravia považovala za povinnosť, ktorej zanedbávanie bolo v jej očiach (smrteľným) hriechom.⁴⁷⁵ Podľa nej bol každý človek za svoje zdravie sám zodpovedný: „[...] o svoje zdravie sa dobre staraj, aj Boh chráni človeka, ak sa aj on sám ochraňuje [...]“. ⁴⁷⁶ Výhrady mala k spôsobu, akým sa jej syn o seba staral, keďže to nepokladala za dostačujúce. Predovšetkým mala problém s jeho stravou a nedostatkom oddychu, čo mu pri mnohých starostiach odčerpávalo silu. Nepáčilo sa jej, že si žalúdok plnil „zlou vodou“, ⁴⁷⁷ pričom neschvaľovala ani „smradľavý dym“ (tabak).⁴⁷⁸ Vzhľadom na jej vyjadrenia zrejme nepovažovala pitie vody za dostatočne zdravé; namiesto nej mal Štefan radšej piť citrónovú vodu alebo sirup.⁴⁷⁹ Dokonca mu neodporúčala ani chodiť von, zrejme kvôli počasiu, pretože bol „mesiac (marec) nezdravý“. ⁴⁸⁰ V chladnom počasí nemal šetriť na výdavkoch a mal si dopriať „teplý domov“, „dobré jedlo“ a oddych.⁴⁸¹ Navyše neschvaľovala ani nočné hýrenie. V tejto veci Štefana varovala, aby nerobil „zo dňa noc a z noci deň“. ⁴⁸²

Jej predstavy o nutnosti ochrany zdravia sa premietli aj na bežné aktivity, ktorým sa šľachta vo svojom voľnom čase s obľubou oddávala, pretože v nich videla riziko úrazu. Či už išlo o sánkovanie, pri ktorom si človek mohol „bud' nohu, alebo ruku zlomiť“, alebo poľovačku, ktorú považovala za „veľmi nešťastnú zábavu“, ⁴⁸³ je zrejmé, že tieto činnosti vnímala predovšetkým ako zdroj potenciálneho nebezpečenstva. Pri zába-ve zjavne presadzovala opatrný prístup. Podľa zachovaných vyjadrení jej neprekážalo, že sa syn zabával na poľovačke, kým si pritom dával na seba pozor.⁴⁸⁴ Jej obozretný postoj je pochopiteľný, ak vezmeme do úvahy, že Štefan počas svojho života viackrát zažil pád z koňa, pričom utrpel aj zlomeniny, v dôsledku čoho trpel bolesťami. K týmto zraneniam však pod-

475 ŠA BB, f. KC IV., no. 1572. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 07. 1678, Sitno; ŠA BB, f. KC IV., no. 1578. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 14. 09. 1678, Sitno.

476 [...] *magad egesegedre io gondot visel az istenis ugi őrzi embert ha magais őrzi magát* [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 2326. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 11. 08. 1677, Sitno.

477 Pravdepodobne tým myslela alkohol.

478 ŠA BB, f. KC IV., no. 1475. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 03. 1672, Čabrad'.

479 ŠA BB, f. KC IV., no. 2314. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 05. 12. 1677, Sitno.

480 ŠA BB, f. KC IV., no. 1475. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 03. 1672, Čabrad'.

481 ŠA BB, f. KC IV., no. 2314. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 05. 12. 1677, Sitno.

482 [...] *napról iczakat, s eczakarol napot ne csinal* [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 1515. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 05. 07. 1674, Čabrad'.

483 ŠA BB, f. KC IV., no. 1447. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 01. 1670, Čabrad'.

484 ŠA BB, f. KC IV., no. 2317. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 12. 1673, Čabrad'.

la jeho matky vôbec nemuselo dôjsť, ak by Štefan na seba dával pozor.⁴⁸⁵

V prípade choroby alebo úrazu považovala za potrebné venovať sa liečbe, inak hrozilo, že sa neprijemnosti rozmôžu. Po páde z koňa synovi odporúčala oddych, kúpeľ a postihnuté miesta natierať a zväzovať, kým sa bolesť nepominula.⁴⁸⁶ Jednoznačne možno stanoviť, že problémy so zdravím nebrala na ľahkú váhu. V korešpondencii sa zmieňovala o rôznych medikamentoch, ktoré svojmu synovi posielala. Na bolesť kosti po páde z koňa mu poslala vodu na natieranie, ktorá bola podľa nej tak dobrá ako konvalinková.⁴⁸⁷ Niektoré ženy si liečivé prípravky vyrábali aj samy, napr. spomínaná Eva Poppeľová, ktorá svoje znalosti odovzdala svojim deťom.⁴⁸⁸ Z korešpondencie Judity Balassovej vyplýva, že určitými poznatkami disponovala aj ona; v jednom prípade spomínala ocot na natieranie nosa, ktorý sama vyrobila.⁴⁸⁹ Ďalšie informácie o pôvode ňou využívaných liečiv sú však strohé. Z listov sa môžeme dozvedieť len toľko, že ich buď posielal lekár, alebo ich príležitostne kupovala, napr. počas pobytu vo Viedni.⁴⁹⁰

Zdravotný stav Judity Balassovej by sa mohol všeobecne charakterizovať ako premenlivý. Sama sa o svojom zdraví vyjadrila: „[...] *aj ja som len človek, nie anjel, nemôžem byť vždy zdravá* [...]“.⁴⁹¹ Občas ju sužovali ťažkosti, z ktorých sa liečila podľa zaužívaných spôsobov svojej doby. Pri liečbe odporúčala užívať lieky podľa predpisu lekára, či už pilule, alebo vonkajšie liečivá (masti, vody a pod.).⁴⁹² Okrem toho mala v úmysle liečiť sa termálnou vodou, ktorá aj keď človeku nemusela pomôcť, určite však neublížila.⁴⁹³ Návšteva kúpeľov predstavovala významnú súčasť života šľachty v 17. storočí nielen z pohľadu liečby, ale aj oddychu a zábavy.⁴⁹⁴ Z korešpondencie Judity Balassovej vyplýva aj to, že sa lekár na jej dvore pravdepodobne trvalo nezdržoval. V nevyhnutnej situácii posielala svojho pisára zo Sitna za doktorom do Banskej Štiavnice.⁴⁹⁵ Na porovnanie Eva Poppelová bola počas svojho

485 ŠA BB, f. KC IV., no. 1586. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 16. 07. 1679, Sitno.

486 ŠA BB, f. KC IV., no. 1567. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 28. 06. 1678, Sitno; ŠA BB, f. KC IV., no. 1628. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 25. 10. 1680, Sitno.

487 ŠA BB, f. KC IV., no. 1575. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 01. 08. 1678, Sitno.

488 KINCSES, K. (ed.): „*Im küttem én orvosságot*“ *Lobkowitz Poppel Éva levelezése*, s. 45–48.

489 ŠA BB, f. KC IV., no. 1908. Rukopis Judity Balassovej, bez podpisu, adresáta, dátumu aj miesta.

490 ŠA BB, f. KC IV., no. 1572. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 07. 1678, Sitno.

491 [...] *enis ember nem Angyal vagyok, nem lehetek mindenkor egességes* [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 2293. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 04. 1672, Čabrad.

492 ŠA BB, f. KC IV., no. 1580. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 27. ? (mesiac neuvedený). 1678, Sitno.

493 ŠA BB, f. KC IV., no. 2293. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 04. 1672, Čabrad.

494 KINCSES, K. (ed.): „*Im küttem én orvosságot*“ *Lobkowitz Poppel Éva levelezése*, s. 48–50; LENGYELOVÁ, T.: *Život na šľachtickom dvore*, s. 42–57.

495 ŠA BB, f. KC IV., no. 1597. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 17. 02. 1680, Sitno.

života obklopená osobami zaoberajúcimi sa liečbou, pričom na dvore Batthyányovcov pôsobili súčasne profesionálni aj laickí liečitelia.⁴⁹⁶

Hoci bolo pre Juditu Balassovú dôležité dodržiavať liečbu podľa odporúčania lekára, nie vždy súhlasila s jeho radami. Jej listy vypovedajú o tom, že disponovala určitou úrovňou poznania dobových liečebných postupov a dovoľila si spochybňovať pokyny lekára, ak s ním nesúhlasila: „Otvorila som list lekára, pretože som chcela vedieť, čo nariadil, ale rezanie žily by som podľa môjho úsudku neodporúčala, pretože bol pán veľmi chorý na žalúdok a hlavu, ale nikdy mu žilu nerezali. Lekár ani nepíše, akú žilu treba rezať. [...] Ja by som užila iné lieky, nech sa žalúdok vyčistí [...]”.⁴⁹⁷

Ďalšie príbuzenské väzby

Prevažná väčšina zachovanej korešpondencie Judity Balassovej pochádza z prostredia rodiny a príbuzných. Popri najbližších rodinných príslušníkoch sa zachovali aj jej listy s ďalšími osobami, ktoré vypovedajú o charaktere ich vzťahu.

Matka Judita Bosnyáková a brat Imrich III. Balassa

Judita Bosnyáková sa stala pomerne skoro vdovou, vďaka čomu mohla na seba prevziať mužskú rolu hlavy rodiny a riadiť život svojich detí.⁴⁹⁸ Táto situácia sa teoreticky mohla stať podkladom pre vznik silného puta medzi ňou a jej polosirotami. V rodine však zrejme nastali problémy, najmä vo vzťahu k jedinému synovi Imrichovi III. Balassovi. Spory medzi nimi sa týkali majetku, na ktorý si Imrich ako dedič nárokoval.

K zhoršeniu vzťahu medzi vdovou a synom mohlo dôjsť práve v období, kedy mal dedič záujem o prevzatie svojej časti dedičstva. Hoci mohli mužskí dediči voľne disponovať svojím majetkom až po dosiahnutí plnoletosti,

496 KINCSES, K. (ed.): „*Im küttem én orvosságot*“ Lobkowitz Poppel Éva levelezése, s. 35–40.

497 En fel szakasztottam levelét akarván tudni mit rendelte, de az érvagást én az én itélettem szerint nem javalanam, mert az úr igen beteges volt gyomrara, s fejjére, de érvagással soha sem élt, azt sem írja meg h micşoda eret [...] keöl vagni, ezekel az más féje orvosagokkal élnék, had tisztúlna ki az gyomor, [...] ŠA BB, f. KC IV, no. 1564. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 16. 03. 1678, Sitno.

498 ERDÉLYI, G.: Anyaság a kora újkorban, s. 6.

rodičia mali právo zdieľať majetok so svojimi deťmi počas celého svojho života. Chlapci vyrastajúci bez otca neraz netrpezlivo čakali na dosiahnutie zákonného veku na dedičstvo. Bolo to celkom prirodzené, keďže v mnohých prípadoch už nosili otcovské tituly, súčasníci ich akceptovali ako dospelých, museli si plniť svoje povinnosti v sneme alebo na bojisku, avšak stále neboli v pozícii plne disponovať majetkom podľa svojho uváženia ani byť plnohodnotnou hlavou rodiny. Často im v tom bránili ich matky s pevnou vôľou, ktoré dokázali žiť samy a udržiavať rodinu pohromade po mnoho rokov. Tieto silné a odhodlané ženy boli zvyknuté byť nezávislé a schopné, preto sa len málokedy vzdali vedenia rodiny dobrovoľne. Mnohé vdovy odmietli rozdeliť majetok pred dovŕšením plnoletosti svojich synov, hoci to nevyhnutne viedlo k napätiu v rodine. Pretrvávajúci nesúlad a nezhody často ovplyvnili vzťah medzi matkou a synom na celý zvyšok života.⁴⁹⁹

Divínske panstvo, ktorého bol Imrich III. Balassa dedičom, bolo najväčším v Novohradskej stolici.⁵⁰⁰ Pocity bezmocnosti a frustrácie prameniace z nemožnosti rozhodovať vo veciach vlastného majetku mohli zásadným spôsobom podnietiť Imrichove rozhodnutie zakročiť voči vlastnej matke. V roku 1650 žiadala Judita Bosnyáková návrat majetku, ktorý jej podľa práva prislúchal, a spravodlivé rozdelenie toho, čo malo byť podelené. Jednou z jej požiadaviek bolo, aby syn vyplatil dlžobu, ktorá jej vznikla kvôli vydaju Judity Balassovej, zo spoločného otcovského majetku, ktorý syn v celku zabral ihneď po tejto svadbe.⁵⁰¹

To, že k danej udalosti došlo krátko po vydaji Judity Balassovej, nemohla byť náhoda. Pre mnohočlenné patriarchálne rodiny bol charakteristický princíp seniorátu, podľa ktorého mal starší člen rodiny autoritu nad mladším.⁵⁰² Odchod staršej sestry, ktorá sa mohla zastať ich matky a brzdiť bratove ambície, mohol spôsobiť, že si Imrich dovolil sebavedomejšie vystúpiť proti matke. Mladšia sestra Emerencia pre neho z tohto hľadiska nepredstavovala hrozbu. O oprávnenosti svojho konania bol zrejme pevne presvedčený. Sám sa obhajoval tým, že matka jeho majetok poškodzovala svojimi rozhodnutiami, začo si mohol dovoliť jej nedodať ani len obvenenie (*dos, dotalitium*),⁵⁰³ na čo mala po smrti manžela ako vdova nárok.

Príbuzenský vzťah s Imrichom III. Balassom nepriaznivo pôsobil na reputáciu Judity Balassovej a jej rodiny, čo sťažovalo riešenie ich záležitostí. Imrich mal problémy s vrchnosťou, pretože jeho lúpežnícke nájazdy narú-

499 HORN, I.: Orphans of noble birth, s. 127.

500 SZIRÁCSIK, É.: *Rablólovag vagy földesúr?*, s. 87.

501 MNL OL, P 419, 10. fiók, fasc. 43, no. 1.

502 ORGONA, A.: A Kornis-ház. Családfői szerepek, gondoskodás és érzelmek, s. 29–30.

503 MNL OL, P 419, 10. fiók, fasc. 43, no. 1.

šali mier z roku 1664.⁵⁰⁴ Jeho majetky mu počas života viackrát zabrali pre zradu. Najprv v roku 1665 a 1666, čo ale následne dostal v roku 1669 naspäť. Opäť mu však majetok zabrali v roku 1671, kedy bol už nútený ujsť do Sedmohradska. Do spustnutého Divínskeho hradu sa mohol vrátiť až v roku 1678.⁵⁰⁵

O živote Imricha III. Balassu je známe veľmi málo, a to napriek tomu, že bol vysoko postaveným, vplyvným mužom. Od roku 1655 do roku 1660 zastával funkciu hlavného župana Peštianskej stolice. Po uzavretí vašvárskeho mieru v roku 1664 stratil časť svojho panstva v prospech Turkov, proti ktorým odmietal zložiť zbraň, za čo bol politicky prenasledovaný. Vzhľadom na postihy neprekvapuje, že sa stal podporovateľom Wesselényiho sprisahania proti habsburskej moci, kvôli čomu musel z Uhorska utiecť. Vo svojom politickom stanovisku však naďalej zotrval a neskôr sa pridol k povstaniu Imricha Thökölyho.⁵⁰⁶ Aj jeho vzťah so staršou sestrou je ťažko skúmateľný predovšetkým kvôli nízkemu počtu dostupných prameňov. Avšak vzhľadom na známe skutočnosti možno usúdiť, že naň mohli v určitej miere vplývať ich odlišné politické postoje. Judita sa verne prikláňala k panovníkovi, kým Imrich otvorene podporoval protihabsburských povstalcov. Panovník mu bol spočiatku dokonca ochotný jeho prešľapy odpustiť, ale Imrich Balassa sa napriek tomu svojich presvedčení nevzdal. Po svojom návrate do Uhorska dokonca Thökölymu dobrovoľne poskytol Divínsky hrad.⁵⁰⁷

Vzťah súrodencov bol navyše ovplyvnený aj tým, ako sa Imrich k ich matke správal. Judita sa zrejme viac prikláňala na stranu matky. Ženy v tomto období mávali svoje matky vo veľkej úcte, aj po vydaji sa na ne obracali s prosbami o rady.⁵⁰⁸ Nemuselo to, pravda, platiť v každom prípade, avšak Judita Balassová podľa svojej korešpondencie udržiavala s matkou kontakt do konca jej života. Bratovo počínanie zrejme neschvaľovala: „[...] *celý svet vie, ako zaobchádzal Imrich Balassa s jej veľkomožnosťou* [Juditou Bosnyákovou], [...]“.⁵⁰⁹

Hoci je veľmi málo údajov o narodení, živote aj smrti Imricha III. Balassu, z prameňov je zrejme, že zažíval vážne ťažkosti so zdravím. V roku 1673 referoval Štefan II. Koháry matke o svojom strýkovi, že trpel na dnu, dokonca sa ledva tackal.⁵¹⁰ Aj iné údaje z roku 1677 naznačujú, že jeho zdravotné

504 HAJZER-MÓDLI, É.: *Szerepek és imázsépítés*, s. 58.

505 SZIRÁCSIK, É.: *Rablólovag vagy földesúr?*, s. 42, 56, 77.

506 SZIRÁCSIK, É.: *Rablólovag vagy földesúr?*, s. 25–26.

507 HAJZER-MÓDLI, É.: *Szerepek és imázsépítés*, s. 78.

508 KÉRI, K.: *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*, s. 216.

509 [...] *az egész vilagh tudgya, Balassy Imre miként bant eő N[agysá]ghaval*, [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 1634. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 11. 1680, Kolárovo.

510 ŠA BB, f. KC IV., no. 1058. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 30. 08. 1673, Filákov.

ťažkosti boli v tomto čase vážne.⁵¹¹ V literatúre sa za rok jeho úmrtia bežne uvádza 1683.⁵¹² Podľa listu jeho sestry Judity Balassovej z novembra 1680 však mohol zomrieť približne v rovnakom období ako ich matka: *‘O smrti Imricha Balassu napísal [Imrich] Thököly generálovi [...] aj on odišiel z tohto sveta v dosť nemožnom stave.’*⁵¹³ Či išlo o pravdivú správu, nie je zatiaľ isté. Následne o pár dní po pohrebe svojej matky zaznamenala Judita Balassová v liste: *„Celý tento svet vie, [že] Imrich Balassa svoju matku o všetko oberie, už teraz čo by aj [bolo] zostalo, aj do toho by sa chceli zaplietť, [...]”*⁵¹⁴

Z Imrichových potomkov sa v korešpondencii Judity Balassovej objavoval Peter Balassa. S rastúcim napätím v roku 1678 mal Peter v záujme preniesť svoje hnutelné vlastníctvo zo Zvolena na Sitniansky hrad, o ktorom veril, že ho kuruci nedobijú.⁵¹⁵ Judita požiadavke svojho synovca vyhovel. Zvolen nakoniec padol do rúk povstalcov 6. októbra. Plánovaný útok kurucov na Sitno sa však nakoniec nekonal,⁵¹⁶ takže majetok Petra Balassu uložený na hrade ostal zachovaný. Peter Balassa sa opätovne spomínal po úmrtí Judity Bosnyákovej na jeseň roku 1680. Judita Balassová sa od svojho príbuzného Valentína II. Balassu dozvedela, že sa Peter Balassa nachádzal v Prešporku, kde si vybavoval časť z pozostalého majetku svojej starej matky. Keď ho však v Prešporku uvideli, mal na sebe čierne oblečenie, avšak spolu neprehovorili.⁵¹⁷ Je možné, že ich chladný vzťah bol spôsobený práve nezhodami kvôli majetku. Podpis Petra Balassu sa v dohode dedičov Judity Bosnyákovej z roku 1687 nenachádza,⁵¹⁸ je preto možné, že v tomto čase už nežil.

511 SZIRÁCSIK, É.: *Rablólovag vagy földesúr?*, s. 63.

512 SZIRÁCSIK, É.: *Rablólovag vagy földesúr?*, s. 55.

513 *Balassy Imre halálát Teökeöly megh irta, már tudta[m], ki foghja el temetni, eligh igye-fogyot alapotb[an] mult ki eöis, ez vilaghböl.* ŠABB, f. KC IV., no. 2301. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 05. 11. 1680, Galanta.

514 *Mind e vilagh tudgya mindenböli ki forgattja Balasi Imre Anyat, már most a ki marat vol-nais abbais bele akarjak artani magokat, [...]* ŠABB, f. KC IV., no. 1637. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 26. 11. 1680, Prešporok.

515 ŠABB, f. KC IV., no. 1068. Peter Balassa Judite Balassovej, 20. 07. 1678, Zvolen; ŠABB, f. KC IV., no. 1069. Peter Balassa Judite Balassovej, 30. 09. 1678, Štefultov; ŠABB, f. KC IV., no. 1070. Peter Balassa Judite Balassovej, 10. 10. 1678, Dobrá Niva; ŠABB, f. KC V., no. 15519. Peter Balassa Judite Balassovej, 12. 10. 1678, Dobrá Niva.

516 KOMJÁTI, Zoltán Igor: Fulminis instar. The Advance and Presence of Imre Thököly's Troops near the Mining Towns area of Lower Hungary in the autumn of 1678. In: *Acta historica Neosoliensia* 27, 2024, č. 2, s. 10, 36.

517 ŠABB, f. KC IV., no. 1634. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 11. 1680, Kolárovo.

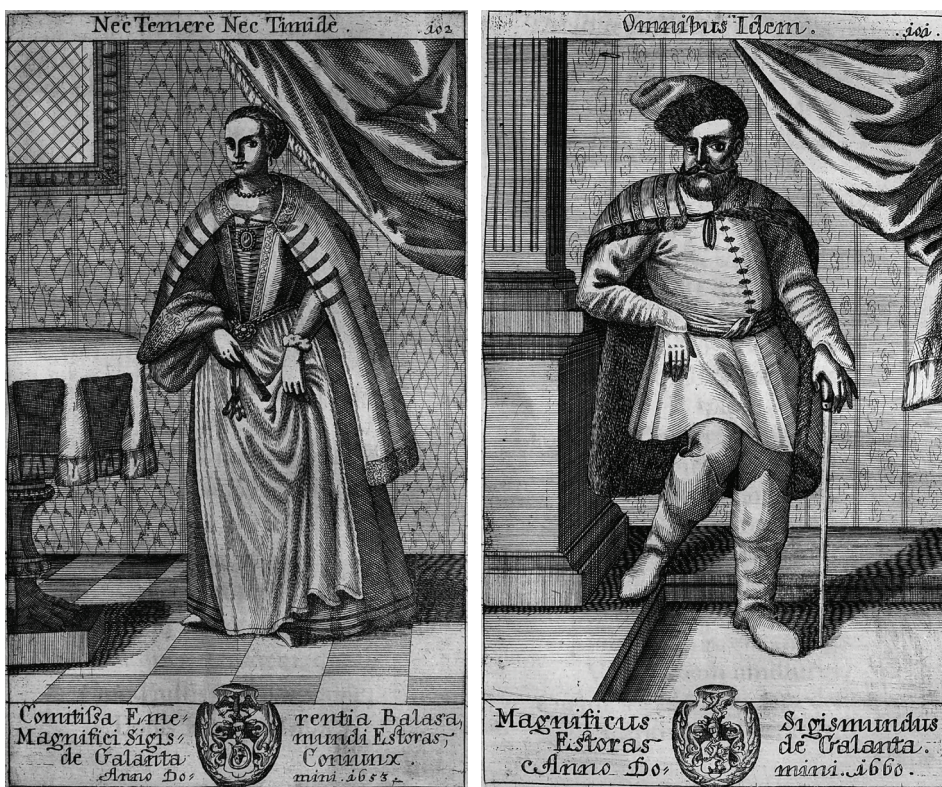
518 ŠABB, f. KC V., no. 7481. Dohoda dedičov Judity Bosnyákovej, 16. 01. 1687, Dubnica. Odpis.

Sestra Emerencia Balassová a jej manžel Žigmund Esterházy

Emerencia bola najmladším dieťaťom Imricha II. Balassu a Judity Bosnyákovej.⁵¹⁹ Jej manželom sa stal Žigmund Esterházy (1626 – 1691), ktorý pochádzal z jednej z najvýznamnejších rodín tohto obdobia. Esterházyovci svoju moc a vplyv získali najmä vďaka sobášnej politike, hoci nemalou mierou k tomu prispelo aj zachovávanie lojality voči Habsburgovcom. V 17. storočí patrili rod do kruhu aristokratických rodín, ktoré zastávali väčšinu kľúčových politických funkcií v Uhorsku. Výnimočné postavenie v radoch uhorskej elity dosiahli Esterházyovci od polovice tohto storočia.⁵²⁰

Obr. 22. Emerencia Balassová (163? – po r. 1699) a jej manžel Žigmund Esterházy (1626 – 1691)

519 Imrich III. Balassa spomínal koncom roku 1650, že mal nevydatú mladšiu sestru. MNL OL, P 419, 10. fiók, fasc. 43, no. 1.

520 Ostatnými významnými rodmi, ktoré mali svojich predstaviteľov vo vysokých mocenských úradoch, boli Draskovicsovci (Draškovič), Erdődyovci, Forgáchovci (Forgáč) a Pálffyovci. PÁLFFY, G.: *Hungary between Two Empires 1526 – 1711*, s. 147, 174; ERDÉLYI, G.: *Esterházy Miklós mint családfej*, s. 664.

Vzťahy Koháryovcov s Esterházyovcami pretrvávali generácie.⁵²¹ Žigmund Esterházy nastúpil po ukončení svojich štúdií v Trnave v roku 1646 do služby na dvore zadunajského hlavného kapitána Adama Batthyányho,⁵²² kde sa mohol stretávať aj so Štefanom I. Kohárom. Pôsobil tu do roku 1650. Ako veliteľ novozámockej jazdy sa v roku 1652 zúčastnil bitky pri Veľkých Vozokanoch, kde o svoj život prišli jeho dvaja bratia Gašpar a Tomáš.⁵²³ Pre Koháryovcov bolo upevnenie väzieb s Esterházyovcami sobášom Žigmunda s Emerenciou Balassovou výhodné. Nebol pre nich neznámou osobou, keďže jeho otcom bol Daniel Esterházy, tutor Štefana I. Koháryho.⁵²⁴ Okrem toho bol aj bratrancom neskoršieho palatína Pavla Esterházyho. Obaja muži pestovali dobré vzťahy so Štefanom II. Kohárom, s ktorým si často vymieňali listy, a to najmä potom, keď sa Pavol stal hlavným kapitánom oblasti banských miest v roku 1668. Tým sa stal nadriadeným Štefana, ktorý do funkcie hlavného kapitána Filákov nastupoval rok predtým. Z tejto pozície mohol mladému barónovi pomáhať s budovaním jeho kariéry.⁵²⁵

Judita Balassová mala so svojou sestrou zrejme lepší vzťah než s bratom Imrichom III. Balassom, ktorý sa kvôli majetku súdil aj s Emerenciou.⁵²⁶ Okrem toho zastávali obe ženy zhodný postoj voči habsburskej vrchnosti. Korešpondencia sestier prezrádza, že si navzájom pomáhali a vykonávali pre seba rôzne drobné služby. Emerencia Judite pomáhala napr. s predajom slaniny.⁵²⁷ Prejavom sesterskej starostlivosti bolo aj posielanie si oblečenia⁵²⁸ či sprístupnenie služieb tkáča v Beckove, ktorý mal v roku 1674 utkať látky pre Juditu.⁵²⁹ Na jeseň 1676 spoločne so Žigmundom Esterházym navštívili Viedeň.⁵³⁰ Popri svojich bežných záležitostiach spolu vybavovali pohreb ich matky Judity Bosnyákovovej.⁵³¹ Presný dátum úmrtia Emerencie Balassovej, podobne ako dátum jej narodenia, nie je známy. Podľa dohody medzi dedičmi Judity Bosnyákovovej bola v roku 1687 zo svojich súrodencov jediná nažive, hoci ju pri podpisovaní zastupoval manžel.⁵³²

521 KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyományja, s. 29.

522 KOLTAI, A.: *Batthyány Ádám*, s. 325.

523 KOLTAI, A.: *Batthyány Ádám*, s. 325.

524 NAGY, I.: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal IV.*, s. 92–93.

525 HAJZER-MÓDLI, É.: *Szerepek és imázsépítés*, s. 53; PÁLFFY, G.: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, s. 271.

526 ŠA BB, f. KC V., no. 5715. Emerencia Balassová Judite Balassovej, 24. 08. 1669, Galanta.

527 ŠA BB, f. KC V., no. 5715. Emerencia Balassová Judite Balassovej, 24. 08. 1669, Galanta; ŠA BB, f. KC V., no. 5717. Emerencia Balassová Judite Balassovej, 16. 10. 1669, Galanta.

528 ŠA BB, f. KC V., no. 5715. Emerencia Balassová Judite Balassovej, 24. 08. 1669, Galanta; ŠA BB, f. KC IV., no. 1044. Emerencia Balassová Judite Balassovej, 03. 10. 1670, Trnava.

529 ŠA BB, f. KC IV., no. 1062. Emerencia Balassová Judite Balassovej, Trenčín, 26. 5. 1674; ŠA BB, f. KC IV., no. 2312. Judita Balassová Žigmundovi Esterházymu, Sitno, 25. 11. 1674.

530 ŠA BB, f. KC IV., no. 2306. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 12. 11. 1676, Viedeň.

531 ŠA BB, f. KC IV., no. 1634. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 11. 1680, Kolárovo.

532 ŠA BB, f. KC V., no. 7481. Dohoda dedičov Judity Bosnyákovovej, 16. 01. 1687, Dubnica. Odpis.

Obr. 23. Daniel Esterházy (1585 – 1654), otec Žigmunda Esterházyho a tútor Štefana I. Koháryho

Švagor Tomáš Baranyay a jeho zať Štefan Zichy

Tomáš Baranyay (? – 1674) bol manželom Magdalény Koháryovej, sestry Štefana I. Koháryho. Mali spolu dcéru Máriu, ktorá sa stala manželkou Štefana Zichyho (1616 – 1693). Baranyay bol familiárom Adama Batthyányho v rovnakom období ako jeho švagor Štefan I. Koháry.⁵³³ V roku 1626, v čase vzniku testamentu Petra Koháryho, bol už ženatý s jeho dcérou Magdalénou. O pozitívnom vzťahu Baranyayho so svojím svokrom vypovedá fakt, že mu Peter Koháry vo svojom závete odkázal šable a svojho koňa aj s postrojom.⁵³⁴ Vekový rozdiel medzi Tomášom Baranyaym a Juditou Balassovou preto nemohol byť nepatrný. Jeho traja vnuci, o ktorých

533 KOLTAI, A.: *Batthyány Ádám*, s. 144. Zoznam familiárov Adama Batthyányho z obdobia 1629 – 1659 zostavili András Koltai a Borbála Benda, je dostupný online (cit. 16. 12. 2024): <https://archivum2004.piarista.hu/batthyany/familia-keret.htm>

534 MARTON, G. E. (ed.): *New Sources from the Koháry-Coburg Family's Archive*, s. 17, 21.

sa po smrti svojej dcéry staral, boli približne vo veku Juditíných detí.⁵³⁵

V spoločnosti založenej na patriarchálnych princípoch mal otec nezastupiteľné miesto v rodine. Bol natoľko významnou postavou, že z právneho hľadiska nebol výrazný rozdiel medzi postavením sirôt a polosirôt, ktorých preživším rodičom bola matka. Finančná a majetková stabilita v oboch prípadoch závisela totiž od počtu, spoločenského postavenia, ale aj povahy príbuzných, ktorí vedeli (a boli ochotní) podať pomocnú ruku a poskytnúť podporu v náročných časoch.⁵³⁶ Z tohto pohľadu bolo pre Koháryovcov veľkou výhodou, že mali príbuzenské väzby a dobré vzťahy s najvplyvnejšou skupinou politickej elity tohto obdobia, tzv. „esterházyovcami“.⁵³⁷

Otcovská moc pozostávala zo súhrnu oprávnení a povinností voči dieťaťu. Po smrti otca sa jej vykonávateľom stal tútor. Či bol Tomáš Baranyay zvolený Štefanom I. Kohárom testamentárne, alebo sa ako strýko detí stal ich tútorom na základe príbuznosti, nie je možné jednoznačne stanoviť, keďže Koháryho testament nie je zatiaľ známy. Mohlo sa tak udiť aj prirodzene, keďže podľa dobových zvyklostí preberal na seba úlohu otca po jeho úmrtí niekto z príbuzenstva.⁵³⁸ Ak išlo o vedomú voľbu zo strany Štefana I. Koháryho, jeho rozhodnutie mohlo byť ovplyvnené dlhoročnou známosťou s Baranyaym. Navyše, Štefan I. Koháry si ako profesionálny vojak musel veľmi dobre uvedomovať, že mohol kedykoľvek počas výkonu svojho povolania prísť o život. Z jeho strany bolo preto rozumné postarať sa vopred o svojich potomkov tým, že ich zverí do starostlivosti svedomitého a čestného človeka. Z tohto pohľadu bol Baranyay veľmi dobrou voľbou. K svojim povinnostiam pristupoval poctivo, navyše starostlivosť o mladých ľudí mu vôbec nebola cudzia. Okrem zverených koháryovských detí sa venoval aj výchove svojich dvoch biologických vnukov, Pavla a Štefana ml., navyše sa ako o vlastného staral aj o najmladšieho Zichyho syna Adama, ktorý sa už narodil z druhého manželstva. Napriek tomu, že samotný Baranyay nepôsobil v žiadnej funkcii, disponoval značnými majetkami a v rozsiahlej miere poznal politickú realitu a jej využiteľné nedostatky. Bol si vedomý aj dôležitosti kontaktov pri presadzovaní svojich záujmov.⁵³⁹ Z tohto dôvodu bol významným prívržencom Judity Balassovej, keďže nielen vykonával dohľad nad vzdelávaním jej detí a napomáhal v ich kariére, ale sa usiloval aj o zachovanie rodových majetkov pre nich ako zákonných dedičov.

Ako tútor sa stal Tomáš Baranyay zákonným a procesným zástupcom koháryovských detí a zodpovedal za ich osobné dobro, prosperitu, výcho-

535 HAJZER-MÓDLI, É.: *Szerepek és imázsépítés*, s. 54.

536 HORN, I.: *Orphans of noble birth*, s. 101.

537 HAJZER-MÓDLI, É.: *Szerepek és imázsépítés*, s. 54.

538 PÉTER, K.: *Magánélet a régi Magyarországon*, s. 61.

539 HAJZER-MÓDLI, É.: *Szerepek és imázsépítés*, s. 54.

vu a vzdelanie. Nahrádzal im otca, čo odzrkadľuje aj oslovenie v liste od Štefana II. Koháryho „pán otec“ (*apám uram*).⁵⁴⁰ Baranyay úlohu tútora neprijal z čisto nezištných dôvodov. Za svoju činnosť mal právo na úhradu nevyhnutných nákladov, ktoré vynaložil v prospech svojich poručníkov. Podľa uhorského práva podliehali poručníctvu chlapci do 12. roku života a dievčatá do svojho vydaja.⁵⁴¹ Napriek tomu, že v čase úmrtia Štefana I. Koháryho mali jeho dvaja najstarší synovia dovŕšených dvanásť rokov (Štefan mal 15 a Imrich 12), v praxi vykonával Baranyay poručníctvo nad všetkými jeho deťmi. Nebolo to ničím mimoriadnym, keďže napriek právnym normám trvalo tútorstvo bežne do sobáša alebo dosiahnutia veku 20 až 24 rokov.⁵⁴²

Nevyriešenou ostáva aj otázka, komu bola zverená správa koháryovských majetkov. Je opäť nevýhodou, že testament Štefana I. Koháryho nie je k dispozícii, keďže rozsah rodinného majetku a poradie dedenia bývali presne vymedzené práve v závetoch. Dokonca sa v nich bežne zohľadňovali aj prípadné zmeny, ktoré mohli v rodine nastať.⁵⁴³ V tomto období existovala povinnosť poverenej osoby pri preberaní správy majetkov dať spísať inventár v prítomnosti úradníkov pre prípad, žeby svojim neskorším konaním spôsobila škody. Ak by sa tak naozaj udialo, mohlo byť tútorstvo odňaté vrchnosťou.⁵⁴⁴ Tieto inventáre by boli hodnotným prameňom, detailne ilustrujúcim rozsah koháryovských majetkov v čase úmrtia Štefana I. Koháryho, avšak zatiaľ sa v archívoch neobjavili. Táto povinnosť sa navyše nie vždy dodržiavala. Na druhej strane však inventáre často obsahovali nepresnosti.⁵⁴⁵ Nie je vylúčené, že by povinnosť spravovania koháryovských majetkov formálne taktiež pripadla Baranyaymu, hoci sa reálne tejto činnosti venovala Judita Balassová s jeho podporou.⁵⁴⁶ Aj keď sa podľa uhorských zvyklostí stali chlapci i dievčatá dovŕšením 12. roku života dospelými, nestali sa tým zároveň aj úplne svojprávnymi. Plnoletosť dosahovali ženy v 16. roku života alebo vydajom, muži sa plnoletými stávali vo veku 24 rokov.⁵⁴⁷ V tomto veku získal Štefan II. Koháry plnú spôsobilosť konať v právnych a majetkových záležitostiach, čím sa aj oficiálne stal hlavou svojej rodiny. O správu panstiev sa naďalej starala jeho matka, čo bolo pre neho výhodné, pretože sa mohol viac sústrediť na výkon svojej vojenskej funkcie.⁵⁴⁸

540 MNLOL, P2257, 667, 1–13., no. 2. Štefan II. Koháry Tomášovi Baranyaymu. 08. 01. 1667, Viedeň.

541 LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 167–169, 331–339.

542 HORN, I.: *Orphans of noble birth*, s. 109.

543 HORN, I.: *Orphans of noble birth*, s. 105.

544 HORN, I.: *Orphans of noble birth*, s. 113–114.

545 HORN, I.: *Orphans of noble birth*, s. 114.

546 DANKOVÁ, S.: *Správa panstiev v rukách vdovy v 17. storočí*, s. 19–29.

547 LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 167–169, 331–339.

548 DANKOVÁ, S.: *Správa panstiev v rukách vdovy v 17. storočí*, s. 25–27.

Obr. 24. Štefan Zichy (1616 – 1693)

Rodina nachádzala podporu aj v osobe Baranyayho zaťa Štefana Zichyho, ktorý svoju kariéru budoval v armáde, kde dosiahol až post rábskeho vicegenerála. Svoje vojenské pôsobenie ukončil v roku 1655, kedy sa stal predsedom Uhorskej komory sídliacej v Prešporku. Napriek tomu, že jeho manželka Mária Baranyayová už v tomto čase nežila, so svojim svokrom udržiaval naďalej dobrý vzťah.⁵⁴⁹

Život detí sa po smrti otca zvyčajne zásadne nemenil. Naďalej ostávali žiť so svojou matkou aj v prípadoch, že sa nestala ich zákonnou poručníčkou. Tútor však získal právomoc rozhodovať o vzdelaní detí a o výdavkoch, ktoré mohla vdova minúť na seba a na svoje deti. Napriek tomu ku konfliktom dochádzalo zvyčajne až v prípade opätovného vydaja matky.⁵⁵⁰ Tomáš Baranyay sa po smrti Štefana I. Koháryho stal najdôležitejšou oporou Judity Balassovej a jej detí. Rozumel zraniteľnej pozícii, v ktorej sa vdova a jej polosiroty ocitli, a bol ochotný pomôcť im prekonať ťažkosti. Z pozadia pomáhal deťom dobrými radami, a zároveň opatrne, ale rozhodne vystupoval

549 HAJZER-MÓDLI, É.: *Szerepek és imázsépítés*, s. 52–53.

550 HORN, I.: *Orphans of noble birth*, s. 118.

v ich prospech. Aj jeho zásluhou mohol Štefan II. Koháry hladko prevziať funkciu filakovského hlavného kapitána v roku 1667.⁵⁵¹ Spolu so Štefanom Zichym pomáhal nielen mladým Koháryovcom, ale aj Judite Balassovej pri riešení problémov a konfliktov, a radil jej, ako postupovať v jednotlivých záležitostiach.⁵⁵² Baranyay disponoval vynikajúcim prehľadom o dianí a rozumel súvislostiam. V reakcii na vyhlásenie vašvárskeho mieru v roku 1664, ktorým panovník uznal územné zisky Osmanov, varoval Juditu Balassovú, aby neverila nikomu, kto by ju uistoval o mieri. Baranyay, ktorý vnímal napätie a nespokojnosť v uhorskej spoločnosti, skôr očakával zhoršenie situácie.⁵⁵³ Zrejme si bol vedomý toho, že mier nebolo možné v takomto prípade dlhodobo udržať.

Tomáš Baranyay bol triezvo zmýšľajúcim, rozvážnym mužom pokojnej povahy,⁵⁵⁴ na ktorého sa Judita Balassová s dôverou obracala najmä v prvých rokoch svojho vdovstva. V roku 1665 mu napísala v závere svojho listu: *”mnohým Tvoju milosť zatažujem, ale nemám komu po Bohu dôverovať, som k tomu nútená, [...]”*⁵⁵⁵ Navyše ho uistovala v tom, že bude naďalej konať podľa jeho rád, pretože jej radil dobre.⁵⁵⁶ V inom prípade ho ubezpečovala, že ak by mohla, vykonala by nielen jeho príkazy, ale aj myšlienky, pretože ho nepovažovala len za svojho príbuzného, ale za otca.⁵⁵⁷ Zdá sa však, že týmito vyjadreniami si skôr len chcela zabezpečiť Baranyayho náklonnosť, keďže sa nie vždy riadila jeho dobre mienenými radami.⁵⁵⁸ Dokonca v niektorých prípadoch svoje názory a stanovisko tvrdošijne obhajovala, hoci tým vyvolala Baranyayho nevoľu. K vyostrovaniu nezhôd medzi nimi dochádzalo od leta roku 1667,⁵⁵⁹ kedy Štefan II. Koháry nastupoval vo Filakove na post kapitána.

Aj vďaka Baranyayho úsiliu mohol Štefan II. Koháry uplatniť svoj dedičný nárok na kapitánsky úrad. Situácia, v ktorej sa mladý barón ocitol, však skutočne nebola jednoduchá. Jeho osud bol spečatený náhlou smrťou otca v roku 1664, kedy bol ešte len pätnásťročným študentom. Od tejto chvíle

551 HAJZER-MÓDLI, É.: Szerepek és imázsépítés, s. 54–55.

552 DANKOVÁ, S.: Správa panstiev v rukách vdovy v 17. storočí, s. 22–25.

553 ŠA BB, f. KC IV., no. 1022. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 27. 09. 1664, Prešporok.

554 HAJZER-MÓDLI, É.: Szerepek és imázsépítés, s. 70.

555 *Sokal törhelem K[egyelme]det, de nincs kihez biznom l[ste]n utan, kintelen vagjok vele.* MNL OL, P 707, XXXII., no. 52. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 10. 06. 1665, Čabrad.

556 [...] *en mint az K[egyelme]t Tanaczabul tseleketem mindeneket jolis tanaczlot K[egyelme]t ezutani a teveö teszek az mit K[egyelme]t Parantsol [...]* MNL OL, P 707, XXXII., no. 51. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 07. 05. 1665, Čabrad.

557 [...] *K[eglye]l[me]d[ne]k nem hogj paranczolatlyat de gondolattyath megh czeleked-nem ha lehetne, mert en K[eglye]l[me]d[ne]t nem ugj mjnt attyamfjat, hanem mjnt edes attyamot tartom [...]* MNL OL, P 707, XXXII., no. 53. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 25. 11. 1665.

558 V jednom prípade jej to vyčítal aj samotný Baranyay: *Valoban nagy utetek eset az dolghban hogj nem enged K[egyelme]d az en lrasomnak [...]* ŠA BB, f. KC IV., no. 1019. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 04. 03. 1665/1667, Trnava.

559 HAJZER-MÓDLI, É.: Szerepek és imázsépítés, s. 70–74.

bolo jeho povinnosťou vrátiť sa čo najskôr domov a zaujať otcove miesto vo velení pohraničnej posádky aj na čele svojej rodiny. Iné možnosti ako štúdium v zahraničí, budovanie politickej kariéry vo Viedni či služba na dvore nejakého významného aristokrata už neprichádzali do úvahy. Na rozdiel od svojich predkov nemal tú výhodu, ktorú poskytovala služba v pozícii familiára ešte predtým, než by sa dostal do významnejšej vojenskej funkcie. Nemal príležitosť, aby sa po boku skúsených a nadaných veliteľov vycvičil vo všetkom, čo vojak nevyhnutne potreboval na svoje prežitie. Mladí muži sa práve vďaka službe naučili narábať so zbraňou, získali praktické skúsenosti na bojisku, učili sa viesť, plánovať a efektívne komunikovať so svojimi spolubojovníkmi. Po rebríčku hodností napredovali postupne a mohli si na vlastnej koži vyskúšať službu z pozície podriadeného skôr, než sa sami stali veliteľmi. Hoci Baranyay mladého Koháryho podporoval, mal pochopiteľne námietky voči priamemu nástupu mladých absolventov do dôležitých hodností kvôli nedostatočným skúsenostiam a praktickým zručnostiam, ktoré sa získavali dlhoročnou službou:⁵⁶⁰ „*Nechcú dnešní mladí slúžiť u pánov, hneď ako vyjdú zo školy, ihneď [sú] kapitánmi a generálmi [...]*“.⁵⁶¹

Tomáš Baranyay si bol vedomý náporu na mladého Štefana Koháryho. Jedným z problémov, ktoré Judite Balassovej vytýkal, bol jej vzťah k najstaršiemu synovi po jeho návrate domov. Podľa neho barónka neprejavovala dostatočný rešpekt voči synovi, čo vnímalo aj jeho okolie. Problém bol najmä v tom, že išlo o mimoriadne citlivé obdobie ihneď po nástupe do vojenského úradu, kedy ešte Štefan potreboval budovať svoju autoritu a váženosť, a naučiť sa konať a rozhodovať samostatne, čomu neprospievalo správanie jeho matky, ktorá sa ho snažila udržať pod svojím dohľadom. Štefana síce „vznešení páni“ vo Viedni už ako filakovského kapitána rešpektovali, avšak sa pritom povrávalo, že bez svojej matky nemal ani „za lyžicu masla“, a ani jeden jej služobník ho neuznával za pána, čo bolo vzhľadom na jeho kapitánsku česť neprístojné. Preto ju Baranyay prosil, aby zmenila svoj postoj voči synovi. Pritom ju uisťoval, že sa nemusí obávať toho, žeby sa Štefan stal neposlušným.⁵⁶² Podľa Baranyayho chápania sa barónka snažila prehnanou kontrolou udržať syna pod svojím vplyvom, čím mu však viac škodila (a potenciálne aj svojej rodine), keďže tým v očiach verejnosti poškodzovala jeho autoritu, dôstojnosť a česť, hoci jej zámary mohli byť opačné.

Dobrému vzťahu medzi Juditou Balassovou a Tomášom Baranyaym neprospievalo, že Baranyay za svoju starostlivosť očakával finančnú kompenzáciu,⁵⁶³ na ktorú mal podľa práva ako tútor nárok. Keď však peniaze

560 HAJZER-MÓDLI, É.: *Szerepek és imázsépítés*, s. 62, 67.

561 *Nem akarnak az mostani ifjak az uraknal inaskodni, mihent az oskolabul ki jönnek azonnal Capitaniok, s Generalisok [...]* ŠABB, f. KC IV., no. 1027. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 26. 12. 1665, Trnava.

562 ŠABB, f. KC IV., no. 1035. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 16. 10. 1667, Voderady.

563 ŠABB, f. KC IV., no. 2319. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 19. 12. 1670, Čabrad.

neprichádzali, Baranyay na správanie svojej švagrinej reagoval pohoršene: „*Tvoja milosť so mnou tak zaobchádzala, ak by som aj bol vašim poddaným, veru by ste mohli dať [preukázať] väčšiu česť, nikdy žiadny človek, nieže švagor, ale ani otec nemohol vykonať viac pre Tvoju milosť, pána [manžela] a siroty, než čo som vykonal, tento svet to vie, [...]*“.⁵⁶⁴ Judita Balassová sa však touto záležitosťou zaoberať nechcela a problém prenechávala synovi.⁵⁶⁵

Tomáš Baranyay mal vážne zdravotné ťažkosti; aj jeho dlhodobu sužovala dna.⁵⁶⁶ V súvislosti s jeho neútíchajúcou chorobou poznamenala Judita Balassová, že by sa v prípade jeho smrti mohli nejaké dokumenty dostať do cudzích rúk, čo by bolo pre jej rodinu nepriaznivé.⁵⁶⁷ Jeho možnú smrť teda nevnímala predovšetkým ako stratu blízkej osoby, ale skôr sa obávala potenciálnych nepríjemností, ktoré by z nej mohli vyplynúť kvôli dokumentom uloženým u Baranyayho.

Valentín II. Balassa

Majetkové spory mohli byť jednou z príčin vzniku konfliktov a nepriateľských vzťahov v rodinách. Hoci sa po smrti Žigmunda Balassu majetky rodu podelili, nebolo vylúčené, aby si aj Žigmundovi dediči nárokovali po smrti jeho brata Imricha II. na otcovské dedičstvo, ako to bývalo v tomto období zvykom.⁵⁶⁸ Teoreticky tak mohlo dôjsť k pretrvávaniu zlých vzťahov medzi vetvami. Ak by totiž došlo k úmrtiu dediča Imricha III. Balassu bez toho, aby zanechal potomkov, jeho majetok by pripadol jeho matke, vdove Imricha II. Balassu Judite Bosnyákovej a jej pozostalým.⁵⁶⁹ Potenciálnym nezhodám bolo v takýchto prípadoch možné predísť tým, že by sa tútorom potomkov stal niekto z otcovej rodiny, čo sa však neudialo.

Určitú rivalitu medzi vetvami preto nie je možné úplne vylúčiť. Navyše na miesto hontianskeho župana bol po smrti Štefana I. Koháryho zvolený Valentín II. Balassa (1626 – 1684), a to napriek snahám Judity Balassovovej zaistiť tento úrad pre svojho najstaršieho syna Štefana II. Koháryho.⁵⁷⁰ Pra-

564 k[egyelme]d en velem ugi bant, ha jobbagiok lettem volnais bizoni nagib böczül-letét adhatott volna, soha ember nem hogy sogora de attya sem czelekedhetet volna többet k[egyelme]ddel uraval es arvaival az kit czelekedtem ezt ez vilagh tudgya, [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 1039. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 24. 07. 1668, Voderady.

565 HAJZER-MÓDLI, É.: Szerepek és imázspépítés, s. 73.

566 HAJZER-MÓDLI, É.: Szerepek és imázspépítés, s. 74.

567 ŠA BB, f. KC IV., no. 2316. Judita Balassová Štefanovi III. Kohárymu, 23. 03. 1671, Čabrad.

568 HORN, I.: Orphans of noble birth, s. 111.

569 HORN, I.: Orphans of noble birth, s. 111.

570 ŠA BB, f. KC IV., no. 1011. Judita Balassová Jurajovi Szelepccsényimu, 26. 07. 1664,

mene však naopak naznačujú, že s Valentínom II. Balassom nemala rodina nepriateľský vzťah. Po smrti Judity Bosnyákovej v roku 1680 prišiel pozostalých navštíviť do Galanty. Hoci pochádzal z druhej vetvy, zrejme s ním mali lepší vzťah než s Petrom Balassom, synovcom Judity Balassovej (aj Emerencie), s ktorým však neprehovorili, keď sa s ním v Prešporku v tomto čase stretli.⁵⁷¹ Pozitívnym väzbám s Valentínom Balassom zaiste prispeli aj jeho politické postoje, keďže bol taktiež podporovateľom Habsburgovcov. Za zásluhy mu panovník Leopold I. udelil koncom roka 1664 grófsky titul.⁵⁷² O jeho dobrom vzťahu s Juditou Bosnyákovou vypovedá jej vyjadrenie z roku 1668 kvôli pohrebu Valentínovej manželky:⁵⁷³ „[...] keďže mne tak ako samotný pán je dobroprajníkom, aj nebohá pani mi bola veľmi dobroprajnou príbuznou, rada by som išla na jej pohreb, [...]“⁵⁷⁴

Vzťahy s obyvateľmi panstiev

Významnou súčasťou každodenného života šľachty boli okrem rodinných príslušníkov aj iné osoby žijúce alebo pôsobiace priamo na panstvách alebo v ich blízkosti. Pri hľadaní svojho miesta v spoločnosti sa šľachtic potreboval vymedziť nielen voči ostatným príslušníkom svojho stavu, ale aj voči vlastnému služobníctvu, obyvateľstvu svojich panstiev aj mestskému prostrediu. Ku každej z týchto skupín si vytváral určitý vzťah, ktorý bol výsledkom všeobecne rešpektovaných stavovských rozdielov a individuálnych životných skúseností daného šľachtica.⁵⁷⁵

Šľachtic sa najčastejšie dostával do styku s ľuďmi v domácom prostredí, ktoré malo v každom prípade osobitý ráz. Charakter šľachtického dvora v plnej miere závisel od osoby svojho pána, ktorý si ho prispôboval podľa vlastných potrieb. V zjednodušenom chápaní bol dvor tvorený skupinou ľudí, ktorej prvoradou úlohou bolo postarať sa o pána a jeho rodinu. Na veľ-

Čabrad'.

571 ŠABB, f. KC IV., no. 1634. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 11. 1680, Kolárovo.

572 HANKO, J.: *Balašovci z Ďarmôt a Modrého Kameňa*, s. 99–100; PONGRÁCZ, Denis: *Atlas osobných pečatí I.* Bratislava : JUDr. Mikuláš Trstenský, 2019, s. 30.

573 Išlo pravdepodobne o Katarínu Szunyoghovú, prvú manželku Valentína II. Balassu. NAGY, I.: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal I.*, s. 124; HANKO, J.: *Balašovci z Ďarmôt a Modrého Kameňa*, s. 99–100; PONGRÁCZ, D.: *Atlas osobných pečatí I.*, s. 103.

574 [...] *hogy azert mint hogy nekem mind maga az Ur mind jo akarom szegen aszon os igen io akaro atiamfia volt örömet el menek atemetesere, [...]* ŠABB, f. KC IV., no. 1038. Judita Bosnyáková Judite Balassovej, 01. 07. 1668, Veľká Udiča.

575 KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost renesančného aristokrata*, s. 57.

kosť a skladbu dvora vplývalo nielen postavenie, hodnosti a úrady šľachtica, ale aj jeho politické a náboženské presvedčenie, vek, mravné hodnoty či rodinné tradície. Ak nastali obraty v živote aristokrata, obvykle sa dotkli aj jeho dvora. Rovanko pri výmene majiteľa alebo po jeho úmrtí si noví páni alebo dediči dvor automaticky prispôbobi vlastným potrebám.⁵⁷⁶

Aristokratické dvory vykonávali v 17. storočí úlohy v rôznych oblastiach. Stali sa miestom zachovávaní a pestovania kultúry, viedli hospodársku agendu na svojom území a zabezpečovali vojenskú ochranu.⁵⁷⁷ Riadenie života na panstvách bolo nerealizovateľné bez personálu, ktorý mal za úlohu zaistiť jeho riadne fungovanie. Z tohto dôvodu bol dôležitý výber adekvátnych osôb do jednotlivých pozícií. Súčasťou povinností šľachty bolo aj postarať sa o potreby poddaných. S nimi zvyčajne komunikovali úradníci, hoci neraz dochádzalo aj k priamym stretnutiam so zemepánom. Na bežný život na panstvách vplývalo aj najbližšie okolie, s ktorým si šľachtická rodina mohla pestovať priateľské vzťahy, ale mohli medzi nimi vznikať aj konflikty. O rôznych situáciách z každodenného života vypovedá práve dobová korešpondencia šľachty. Z nej sa dozvedáme o problémoch, ktoré sa pri spravovaní majetkov objavovali, ako aj o postojoch jednotlivých šľachticov.

Pisári

V dôsledku nárastu písomnej administrácie, ktoré prebiehalo od konca stredoveku, sa organizovanie života na panstvách stalo nepredstaviteľným bez pisárov (nazývaných v jednotnom čísle *deák*, resp. *íródeák*). Pisári patrili k skupine služobníkov pôsobiacich v bezprostrednom kruhu okolo aristokrata. Či vedel aj samotný šľachtic písať, alebo nie, zvykom doby bolo dávať svoju korešpondenciu spisovať pisárom, obzvlášť v prípade úradnej pošty. Pisármi sa stávali študované osoby, najčastejšie pochádzajúci z radov meštianstva alebo drobnej a strednej šľachty. Nadaných chlapcov, predovšetkým synov familiárov, sa neraz ujali samotní aristokrati, ktorí ich posielali na štúdiá do zahraničia, napr. v sprievode svojich vlastných študujúcich synov. Tým si mladých ľudí v podstate zaviazali; v takýchto prípadoch totiž zvyčajne ostávali po doštudovaní slúžiť práve u toho aristokrata, ktorý investoval do ich vzdelania. Keďže o postavení každého šľachtica, a to nielen z pohľadu celej spoločnosti, ale aj v rámci vlastných kruhov, vypovedal nielen počet jeho pisárov, ale aj ich nadanie a schopnosti, cieľom aristokra-

576 DUCHOŇOVÁ, D.: *Uhorský aristokratický dvor v ranom novoveku*, s. 172–173; DUCHOŇOVÁ, D.: *Palatín Mikuláš Esterházy*, s. 126; LENGYELOVÁ, T.: *Život na šľachtickom dvore*, s. 20–23; KOLTAI, A.: *Batthyány Ádám*, s. 20–21.

577 DOMINKOVITS, Péter: *Főúri familiárisok. Sopron vármegye alispánjai a 17. században*. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16 – 17. században*. Eds. Nóra G. Etényi – Ildikó Horn. Budapest : Balassi Kiadó, 2005, s. 511; FEDERMAYER, F.: *Postavenie úradníka*, s. 113.

cie bolo vychovať šikovných a zručných služobníkov vzdelaných v oblasti písárskeho umenia, ktorí dokázali primerane reprezentovať jej prestíž.⁵⁷⁸

Počet pisárov závisel najmä od finančnej situácie konkrétneho aristokrata. Ak bol dvor šľachtica väčší, jeho spravovanie si, pochopiteľne, vyžadovalo viac pisárov. S počtom pisárov súvisela aj úroveň ich vzdelanosti, najmä však jazykové schopnosti. Išlo predovšetkým o znalosť takých jazykov, ktoré samotný šľachtic neovládal. Ak dokázal šľachtic nájsť človeka, ktorý ovládal všetky pre neho potrebné jazyky, stačilo, ak si najal len jeho. Ak však chcel aristokrat preukázať svoju prestíž, zamestnal osobitne pisárov pre jednotlivé jazyky (latinčinu, nemčinu aj maďarčinu). Bez podrobných prameňov nie je možné počet pisárov slúžiacich na šľachtických dvoroch presne stanoviť. Dokumenty zo 17. storočia prezrádzajú, že bežne dochádzalo ku kolísaniu ich počtu, a to dokonca aj v priebehu jedného roka. Napriek tomu sa odhaduje, že sa ich na šľachtických dvoroch nachádzalo zvyčajne šesť až desať. Navyše sa stávalo, že tieto osoby neostali celý čas v pozícii pisárov a časom postúpili na vyššie úradnícke funkcie.⁵⁷⁹

Aj v radoch pisárov existovali rozdiely. Každá rodina mala zvyčajne jedného naj dôvernejšieho pisára (tzv. tajný pisár – *titkos deák*), ktorý spisoval najdôležitejšie dokumenty, a ktorý býval vyslaný, aby rodinu zastupoval v diskretných záležitostiach. Okrem toho bol rozdiel medzi pisármi, ktorých primárnou starosťou bolo písanie listov a iných dokumentov, a „druhoradými“ úradníkmi, ktorí pri svojej práci zaznamenávali len menej dôležité údaje.⁵⁸⁰ Vyššia pozícia pisárov zaoberajúcich sa písomnosťami súvisela s vyššími požiadavkami na ich kvalifikovanosť, ktoré sa týkali nielen jazykových znalostí, ale aj schopnosti vyjadrovať sa v písomnej podobe na primeranej úrovni.

Písomná komunikácia v ranom novoveku, rovnako ako v každej dobe, mala svoje špecifické pravidlá. Pri písaní listu sa štandardne kládol dôraz na podobu, štýl a myšlienku textu, avšak jednou z najbazálnejších zásad bola zdvorilosť. V období, kedy bolo písanie listov kolektívnou činnosťou, bolo veľmi dôležité listy správne písať, pretože komunikačnými chybami si mohol odosielateľ poškodiť svoje meno nielen pred samotným adresátom, ale aj svojím okolím. Takýmito chybami mohli byť vynechanie formulácií alebo častí listu, ich nedbalé štylizovanie, nesprávne oslovenie adresáta a pod. V určitých situáciách sa však pravidlá zdvorilosti mohli aj zámerne

578 TAKÁTS, Sándor: *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI – XVII. századból*. Budapest : Gondolat Kiadó, 1964, s. 146–156; KOCSIS, Z.: *Kora újkori levélnokok*, s. 46–50.

579 TAKÁTS, S.: *Művelődéstörténeti tanulmányok*, s. 146–156; KOCSIS, Z.: *Kora újkori levélnokok*, s. 47–48.

580 TAKÁTS, S.: *Művelődéstörténeti tanulmányok*, s. 146–156; KOCSIS, Z.: *Kora újkori levélnokok*, s. 43–44; KOLTAI, A.: *Batthyány Ádám*, s. 349–357.

porušiť s cieľom zdôrazniť význam, ktorý z toho vyplynul.⁵⁸¹ V 16. storočí sa vytvorili jednotlivé vzory listov nazývané „formy“, ktoré mali slúžiť na rôzne príležitosti (pozdrav, pozvánky na rozličné udalosti a slávnosti a pod.). Tieto vzory boli zbierané a zaznamenávané v knihách uložených na dvoroch vyššej šľachty.⁵⁸² Stávalo sa, že niektorí jej príslušníci nemali k dispozícii vzor určitého listu. V takom prípade ho bolo potrebné zohnať, aby mohol pisár podľa neho napísať list vyhovujúci danej príležitosti.⁵⁸³

V korešpondencii Judity Balassovej sa objavujú mená viacerých pisárov, napr. Mikuláš,⁵⁸⁴ Ján,⁵⁸⁵ Albert Késmárky,⁵⁸⁶ najčastejšie sa však spomína pisár Andrej. Mohlo ísť o Andreja Jakobayho (*Jacobei*),⁵⁸⁷ ktorý v tomto období slúžil u Koháryovcov, avšak či skutočne išlo o tú istú osobu, nie je zatiaľ možné jednoznačne potvrdiť. Momentálne najstaršia dostupná zmienka o ňom pochádza zo začiatku roku 1670.⁵⁸⁸ Pisár Andrej bol všestranne a pravidelne zamestnávaným služobníkom. Značná časť zachovaných diktovaných listov Judity Balassovej bola písaná jeho rukopisom, ktorý je identifikovateľný na základe vlastnoručného dodatku barónky k listu adresovanému jej matke Judite Bosnyákovej: „[...] *tento list som dávno dala napísať pisárom Andrejom* [...]“.⁵⁸⁹ Túto tézu potvrdzujú aj iné listy písané odlišným písmom, v ktorých Judita Balassová spomínala absenciu Andreja⁵⁹⁰ alebo v jednom prípade aj úraz: „[...] *pisár Andrej má vyvrtnutú ruku, nemôže písať, to je všetko kvôli nenásytnosti, nevie piť striedmo, zvykol si [na to] a nemôže s tým prestať, aj sám to ľutuje, ja som sa len bála, že spadne tak, [že] sa zabije*“.⁵⁹¹ Okrem toho sa v korešpondencii nachádzajú aj vyjadrenia Koháryovcov, podľa ktorých boli listy bežne spisované práve touto osobou, napr.: „*Pisár Andrej sa, dúfam, doteraz vrátil domov, nech mu dá Tvoja veľkomožnosť [Judita Balassová] obšírne napísať*“

581 KOCSIS, Z.: *Kora újkori levélírnokok*, s. 42.

582 TAKÁTS, S.: *Művelődéstörténeti tanulmányok*, s. 155–156.

583 Napr. ŠA BB, f. KC IV., no. 1518. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 04. 08. 1674, Čabrad'.

584 ŠA BB, f. KC IV., no. 1058. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 30. 08. 1673, Filákov.

585 ŠA BB, f. KC IV., no. 1447. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 01. 1670, Čabrad'; ŠA BB, f. KC IV., no. 1056. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 22. 08. 1673, Filákov.

586 KOMJÁTI, Z. I.: *Fulminis instar*, s. 36.

587 ŠA BB, f. KC IV., no. 2230. Andrej Jakobay Judite Balassovej, 01. 01. 1672, Čabrad'.

588 ŠA BB, f. KC IV., no. 1447. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 01. 1670, Čabrad'.

589 [...] *ezt az levelet regen iratam volt andras diakal* [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 2299. Judita Balassová Judite Bosnyákovej, 05. 09. 1672, Čabrad'.

590 ŠA BB, f. KC IV., no. 1462. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 19. 03. 1671, Čabrad'; ŠA BB, f. KC V., no. 7582. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 26. 07. 1671, Čabrad'; ŠA BB, f. KC IV., no. 1552. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 07. 1677, Sitno; ŠA BB, f. KC IV., no. 1626. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 12. 10. 1680, Sitno; ŠA BB, f. KC IV., no. 1649. Judita Balassová Jánovi Kohárymu, 01. 04. 1683, Kolárovo?.

591 [...] *andras diaknak ki ficemedet az keze nem irhat mindaz io lakastul van nem ihatik mertekletesen meg sokta nem hathata el maga is bania en cak atul feltem hofi ugi esik megoli magat* ŠA BB, f. KC IV., no. 1646. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 19. 03. 1682, Sitno.

*o tamojších správach,*⁵⁹² alebo „*O tom, ako prebiehal pohreb,*⁵⁹³ som dala [prikázala] pisárovi Andrejovi, aby [Ti] napísal.“⁵⁹⁴

Podľa častých a dlhodobých sa vyskytujúcich zmienok o pisárovi Andrejovi možno usúdiť, že bol dôležitým služobníkom. O jeho význame vypovedajú úlohy, ktoré pre rodinu vykonával. Ako pisár mal, samozrejme, v prvom rade na starosti korešpondenciu.⁵⁹⁵ Z poverenia Štefana II. Koháryho i Judity Balassovej vybavoval rôzne záležitosti rodiny, vrátane úradných a finančných.⁵⁹⁶ Barónka ho neraz posielala za svojou matkou Juditou Bosnyákovou, napr. pri súdnych sporoch.⁵⁹⁷ Keďže išlo o dôležité úlohy, nevyhol sa upozorňovaniu a dozoru zo strany Judity Balassovej: „*Pisárovi Andrejovi som dost' kázala, aby čo najlepšie konal vo veci jemu zverenej [...]*“.⁵⁹⁸ Keď bol Andrej niekam vyslaný, zverili mu zároveň aj doručenie listov.⁵⁹⁹ Pri príležitostiach, kedy sa nachádzal mimo domácnosti, sa predpokladalo, že správy buď prinesie,⁶⁰⁰ alebo bude svojich pánov informovať prostredníctvom listu.⁶⁰¹

Pisárovi Andrejovi pridelovali aj úlohy súvisiace s riadením života na majetkoch. V roku 1681 mu Štefan II. Koháry nariadil, aby sa postaral o ovos a seno.⁶⁰² Podľa korešpondencie ho posielali aj do dedín, kde robil komunikačného prostredníka medzi poddanými a panstvom.⁶⁰³ Cez jeho osobu sa barónka dopytovala kamenára o opravách, ktoré plánovala realizovať na Sitnianskom hrade.⁶⁰⁴ V roku 1680 ho poslala do Banskej Bystrice, aby zohnal

592 *Andrasdeák eddigh remenle[m] haza érkezett irasson N[agysá]g[o]d bőven véle az ott fenvalohirekrül.* ŠABB, f. KC IV., no. 1056. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 22. 08. 1673, Filákov.

593 Išlo o pohreb Judity Bosnyákovovej na jeseň roku 1680.

594 *Az temetés mint ment véghb[en] meghadta[m] András deák[na]k, hogy irjon.* ŠABB, f. KC IV., no. 1636. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 22. 11. 1680, Prešporok.

595 ŠABB, f. KC IV., no. 1518. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 04. 08. 1674, Čabrad'.

596 ŠABB, f. KC V., no. 15518. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 13. 03. 1672, Čabrad'; ŠABB, f. KC IV., no. 1576. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 06. 08. 1678, Sitno; ŠABB, f. KC IV., no. 1478. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 30. 05. 1672, Čabrad'; ŠABB, f. KC IV., no. 1556. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 26. 08. 1677, Sitno.

597 ŠABB, f. KC IV., no. 1518. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 04. 08. 1674, Čabrad'.

598 *András deák[na]k elégé praedikaltam, hogy az mint legh jobban úgy jarjon el, az reaja bizot dologhb[an] [...]* ŠABB, f. KC IV., no. 2293. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 04. 1672, Čabrad'.

599 ŠABB, f. KC IV., no. 1554. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 24. 08. 1677, Sitno.

600 ŠABB, f. KC IV., no. 1462. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 19. 03. 1671, Čabrad'; ŠABB, f. KC IV., no. 1552. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 07. 1677, Sitno; ŠABB, f. KC IV., no. 2314. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 05. 12. 1677, Sitno.

601 ŠABB, f. KC IV., no. 1515. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 05. 07. 1674, Čabrad'.

602 ŠABB, f. KC IV., no. 1641. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, apríl 1681, Sitno.

603 ŠABB, f. KC V., no. 7582. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 26. 07. 1671, Čabrad'; ŠABB, f. KC IV., no. 2310. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 03. 04. 1672, Čabrad'.

604 ŠABB, f. KC IV., no. 2327. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 19. 08. 1679, Sitno.

225/87

28/10/2025 20:55

železnú nádobu na varenie piva do Svätého Antona,⁶⁰⁵ kde mali Koháryovci krčmu. Jeho služba sa však nezaobišla bez ujmy. V októbri 1678, kedy kurucké ťaženie zažívalo úspechy a ozbrojení povstalci sa nachádzali v blízkosti Judity Balassovej,⁶⁰⁶ sa pisárovi Andrejovi prihodilo, že ho nielen olúpili, ale aj veľmi zbili.⁶⁰⁷

Korešpondencia naznačuje, že pisár Andrej patril medzi bližších služobníkov Judity Balassovej. V tomto období bolo bežné, že si šľachta so sebou na cesty brávala svojich pisárov.⁶⁰⁸ Z listov vyplýva, že sa pisár Andrej pri barónke bežne nachádzal počas ciest.⁶⁰⁹ Sprewádzal ju v novembri 1680 k jej sestre Emerencii Balassovej, kde spoločne pripravovali pohreb Judity Bosnyákovovej, pri ktorom im asistoval.⁶¹⁰ Na jeho pomoc sa Judita Balassová spoliehala aj pri iných výnimočných udalostiach. Keď bola začiatkom toho istého roku chorá, posielala práve jeho zo Sitna do Banskej Štiavnice za doktorom, ktorému referoval o jej zdravotnom stave a následne jej doniesol lieky.⁶¹¹ Navyše bol zručný nielen v písomnej, ale zrejme aj v ústnej komunikácii. Niektorými úlohami bola barónka ochotná poveriť len jeho: „[...] *ak pisár Andrej príde, tak len jeho pošlem do Banskej Štiavnice, je lepšie [to riešiť] slovom, než prostredníctvom listu [...]*“.⁶¹²

Rokmi služby sa medzi Juditou Balassovou a pisárom Andrejom zrejme vytvoril dôverný vzťah. Barónka sa so svojím pisárom delila aj o svoje názory na aktuálne dianie v krajine, o čom vypovedá jej formulácia v liste: „[...] *ale povedala som, hoci nie inému, ale pisárovi Andrejovi [...]*“.⁶¹³ Z korešpondencie vyplýva, že pisár Andrej nekonal len z poverenia barónky, ale aj jej synov. V roku 1677 sa Judita Balassová svojho pisára priamo spýtala, či mal záujem vykonávať úlohy pre viacerých pánov, čo podľa nej vyžadovalo značné úsilie a pracovitosť, aby pritom nedošlo k nejakým škodám. Andrej odpovedal, že s jej povolením vykoná, čo mu zveria. Zrejme sa tak už nejaký čas dialo a darilo sa mu v tom. Podľa jej vyjadrenia už dva roky vyhovovala

605 ŠA BB, f. KC IV., no. 2300. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 03. 1680, Sitno; ŠA BB, f. KC IV., no. 2308. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 27. 08. 1680, Sitno.

606 KOMJÁTI, Z. I.: Fulminis instar, s. 5–38.

607 ŠA BB, f. KC V., no. 18025. bez odosielateľa a adresáta, dátumu aj miesta, podľa kontextu Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, okolo 15. 10. 1678, Sitno. KOMJÁTI, Z. I.: Fulminis instar, s. 29–30, pozn. 110.

608 TAKÁTS, S.: Művelődéstörténeti tanulmányok, s. 156.

609 ŠA BB, f. KC IV., no. 1543. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 06. 11. 1676, Galanta.

610 Napr. ŠA BB, f. KC IV., no. 1634. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 11. 1680, Kolárovo; ŠA BB, f. KC IV., no. 1639. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 18. 12. 1680, Kolárovo.

611 ŠA BB, f. KC IV., no. 1597. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 17. 02. 1680, Sitno.

612 [...] *ha Andras deak el jün csak ütet küld[ö]m be Selmechre, job szoval hogý sem levil altal [...]* ŠA BB, f. KC IV., no. 1626. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 12. 10. 1680, Sitno.

613 [...] *de megh mondta[m] másnak ugya[n] nem hane[m] Andras deák[na]k [...]* ŠA BB, f. KC IV., no. 2311. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 11. 02. 1680, Sitno.

žiadostiam syna Štefana II. Koháryho, aby mu poskytla tohto pisára, hoci sa nerada delila o jeho službu. Nespokojná bola najmä kvôli jeho absenciám. Keďže však na samotnom Andrejovi videla chuť slúžiť, brániť mu v tom nechcela.⁶¹⁴ Vo februári 1680 písala Judita Balassová synovi Štefanovi o pripravovanej svadbe pisára Andreja.⁶¹⁵ S jeho voľbou však už spokojná nebola. Barónka nasledujúci rok vo vlastnoručnom dodatku k listu, ktorý zodpovedá rukopisu Andreja, synovi písala, že neznášala Andrejovu manželku, pretože sa správala povýšenecky.⁶¹⁶ Rozpor medzi nimi sa nakoniec zrejme podarilo urovnať, keďže Judita Balassová pisára Andreja kvôli vystupovaniu jeho manželky zo služby neprepustila.

Služobníctvo

Dôležitú rovinu výskumu života na šľachtických panstvách predstavuje vzťah medzi pánmi a personálom. Keďže bol kontakt medzi týmito stranami prakticky stály, ich spolunažívanie mohlo byť obojstranne bezproblémové, ale aj plné stretov a konfliktov.⁶¹⁷ O osobných skúsenostiach Judity Balassovej vypovedá jej korešpondencia. Podľa nej zažívala problém so „zlým“ služobníctvom už počas života svojho manžela,⁶¹⁸ avšak situácia sa po jeho smrti zrejme ešte zhoršila. Jej listy prezrádzajú, že podobne ako iné ranonovoveké vdovy zažila útoky od rôznych ľudí, ktorí sa chceli obohatiť na jej úkor.

Judita Balassová sa v liste tútorovi jej detí Tomášovi Baranyaymu, ktorý napísala pár mesiacov po úmrtí svojho manžela, zmienila o svojom služobníkovi Ambrózovi Soósovi, ktorý ju obťažoval tým, že si nárokoval na 100 zlatých, pšenicu a ovos, pričom mu údajne Juditin nebohý manžel prisľúbil aj 1000 zlatých.⁶¹⁹ Ambróz Soós bol sečianskym šľachticom a familiárom Štefana I. Koháryho, ktorý v tomto období pôsobil ako kapitán na Čabradi.⁶²⁰ Barónka si jeho počínanie dávala do súvisu so zníženými príjmami panstiev, s čím sa niektorí služobníci neuspokojili a chceli si prisvojiť všetko, čo len

614 ŠA BB, f. KC IV., no. 2325. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 09. 10. 1677, Sitno.

615 ŠA BB, f. KC IV., no. 1597. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 17. 02. 1680, Sitno.

616 ŠA BB, f. KC IV., no. 1644. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, november 1681. Sitno.

617 KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost renesančného aristokrata*, s. 57.

618 ŠA BB, f. KC IV., no. 2294. Judita Balassová Štefanovi I. Kohárymu, 05? . 08. 1660, Sečany; ŠA BB, f. KC V., no. 15488. Judita Balassová Štefanovi I. Kohárymu, 02. 11. 1661, pevnosť Sečany?.

619 LENGYELOVÁ, T.: „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť“, s. 12–13.

620 SZALMA, Štefan: Ambróz Soós – príbeh jedného uhorského zajatca zo 17. storočia. In: *Zborník zo stretnutia priateľov histórie Novohradu, roč. VIII*. Ed. Mišo Šesták. Hradište : Občianske združenie Priatelia histórie Novohradu, 2022, s. 46, 49.

mohli.⁶²¹ Vyhovieť jeho vydieraniu však nehodlala a spoliehala sa na Baranyayho, že zakročí a problém vyrieši. Zrejme si bola vedomá svojej zraniteľnosti a potreby mať okolo seba spoľahlivých a rozhladených ľudí. Jej odmietavý postoj voči Soósovmu správaniu nesúvisel len s jeho neprimeranou požadovačnosťou, ale aj s obavou, že by sa kvôli jeho vystupovaniu mohli od nej odvrátiť aj ľudia, ktorí by pre ňu mohli byť užitoční pri súdnych sporoch a v iných záležitostiach, v ktorých sa Soós nevyznal.⁶²² Barónka svoju pozíciu a odhodlanie spravovať majetok jednoznačne deklarovala: „[Ambróz Soós] sa považuje za kapitána, a chcel by mi vziať takmer všetko z rúk, ved' ja som tu doma, aj sama si môžem kapitánčiť v terajších časoch, [...]“⁶²³

Ambróz Soós následne nepokračoval vo svojom pôsobení na Čabradi. V rokoch 1666 – 1670 už bol vicekapitánom na Modrom Kameni, kde sa taktiež dostával do konfliktu s tamojšími Balassovcami, Juditinými príbuznými.⁶²⁴ Pozoruhodné je, že Juditin syn Štefan II. Koháry zrejme nezdieľal matkinu nevôľu voči Soósovi a dokázal prehliadnuť problémy, ktoré jeho matke spôsoboval. V roku 1670 mu totiž ako hlavný kapitán Filákova ponúkol vojenskú hodnosť v tejto pevnosti. Ambróz Soós však napokon na jar 1671 zomrel.⁶²⁵

Ambróz Soós nebol jediným problematickým služobníkom, ktorý spôsoboval mladej vdove nepríjemnosti. Niekoľko služobníkov, spomedzi ktorých sa najčastejšie spomínalo meno Michala Gyürkyho,⁶²⁶ sa neprávom obohatilo na jej úkor, za čo sa navyše odmietali zodpovedať. Štefan Zichy barónke v tejto záležitosti radil, aby si v prípade odmietnutia týchto osôb dobrovoľne prijať zodpovednosť, vynútila jej presadenie právnymi prostriedkami. A to obzvlášť vtedy, ak nedisponovali nejakým dokladom, ktorým by sa dokázali obhájiť.⁶²⁷ Dĺžoba týchto služobníkov musela byť značná; aj samotný Tomáš Baranyay sa v jednom liste pohoršoval nad ich protivným správaním: „[...] títo sa v tom hrabali ako nejaké zvery, užívali si, neverím, že by mali tolko peňazí, koľko tisíc zlatých ostali dlžní [...]“⁶²⁸ Svojej švagrinej odporú-

621 ŠA BB, f. KC V., no. 15824. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 09. 09. 1664, Čabrad'.

622 ŠA BB, f. KC V., no. 15824. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 09. 09. 1664, Čabrad'.

623 *Kapitannak tartya magat, és tsak nem mindent kezemből ki akarna venni, hiszen ithon vagjok én, magamis el kapitankodhatom mostani időben*, [...] ŠA BB, f. KC V., no. 15824. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 09. 09. 1664, Čabrad'.

624 SZALMA, Š.: Ambróz Soós, s. 49.

625 SZALMA, Š.: Ambróz Soós, s. 49.

626 Išlo zrejme o predstaviteľa miestneho šľachtického rodu Gyürkyovcov, ktorý patril medzi najstaršie v Hontianskej stolici. Prvé údaje o Gyürkyovcoch pochádzajú z 13. storočia, v 14. storočí už bol rod rozdelený na niekoľko vetiev. NAGY, I.: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal* IV., s. 497–501.

627 ŠA BB, f. KC IV., no. 1023. Štefan Zichy Judite Balassovej, 26. 01. 1665, Prešporok.

628 [...] *ezek mint egi fele allat csak turkaltak benne, dözeltek, en nem hiszem hofi anni penzek legien az menni ezer forintall maradtak adossa*, [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 1080. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 08. 04. 1665, Prešporok.

čal zabráť im majetok, ak by neboli ochotní upustiť zo svojej tvrdošijnosti.⁶²⁹

Judita Balassová zjavne postupovala podľa týchto rád. Michal Gyürky ani ďalší služobník Pavol Németh však na stanovené termíny nereagovali, navyše sa Gyürky preukazoval falošnými dokladmi, ktoré sám vyhotovil a priznal sa k tomu, keď barónka preukázala ich nepravosť.⁶³⁰ Gyürky nielenže nechcel svoju vinu priznať a dlžobu vyplatiť, ale ešte sa Judite Balassovej vyhrážal. V situácii, keď sa jej „ťažko žilo na jednom hrade so svojím nepriateľom“, nevidela iné východisko, než dať páchatelovi odňať majetok, a pri tomto kroku sa spoliehala na odobrenie a usmernenie od Baranyayho.⁶³¹ Či Gyürkyho počínanie pocítovala ako urážku na osobnej úrovni, alebo skôr ako škodenie jej deťom, nie je jednoznačné. Výraz „okrádanie sirôt“ mohla v liste zdôrazniť aj preto, aby u Baranyayho ako poručníka vyvolala silnejšiu odozvu a podnietila ho konať. V každom prípade však bol jej pocit rozhorčenia dostatočne silný na to, aby chcela potrestať nielen Gyürkyho, ale aj jeho potomkov.⁶³² Reakcia Tomáša Baranyayho sa však postupom času zmenila. Po približne polroku už barónke radil, aby sa s Gyürkym radšej dohodla, pretože by ju to v konečnom dôsledku vyšlo lacnejšie.⁶³³

Vzhľadom na tieto prípady je pochopiteľné, že Judita Balassová nemala vysokú dôveru v služobníkov. Tento postoj zastávala už aj pred svojím ovenením, po manželovej smrti sa jej nedôverčivosť len prehĺbila: „[...] *aby som každému nepovedala o mojich veciach je veľmi čestným varovaním, veru ani predtým som nehovorievala, teraz o to viac, [...]*“.⁶³⁴ V období po smrti manžela za ňou prichádzali ľudia, ktorí u nej predtým slúžili a chceli sa opäť nechať najat' do jej služieb. S týmito osobami však už mala negatívne skúsenosti, preto nemala záujem znovu ich prijímať, aby opäť nevznikol taký neporiadok, aký zažívala predtým.⁶³⁵

Judita Balassová nemienila organizovanie života na panstvách prenechať iným osobám. Vzhľadom na to, že aj sama na Čabradskom hrade sídlila, trúfala si ho aj spravovať.⁶³⁶ Z jej vyjadrení vyplýva, že chod panstiev riadila

629 ŠABB, f. KC IV., no. 1025. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 01. 05. 1665, Prešporok.

630 MNL OL, P 707, XXXII., no. 51. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 07. 05. 1665, Čabrad'.

631 MNL OL, P 707, XXXII., no. 52. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 10. 06. 1665, Čabrad'.

632 MNL OL, P 707, XXXII., no. 52. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 10. 06. 1665, Čabrad'.

633 ŠABB, f. KC IV., no. 1027. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 26. 12. 1665, Prešporok.

634 [...] *hogj minden emberel ne keözelyem dolgaimot, igen beöcsületes intés, bizony az eleőt sem keözlettem, most anal inkab nem [...]* MNL OL, P 707, XXXII., no. 52. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 10. 06. 1665, Čabrad'.

635 MNL OL, P 707, XXXII., no. 52. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 10. 06. 1665, Čabrad'.

636 MNL OL, P 707, XXXII., no. 52. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 10. 06. 1665,

pevnou rukou. V roku 1670 referovala synovi Štefanovi z Čabrade, že sitnianskemu kastelánovi často odkazovala a písala mu jeden list za druhým, „ohňom a železom“ mu prikazujúc, aby na hrade nedošlo kvôli nemu k nejakej škode, pretože by zato zaplatil svojou kožou.⁶³⁷ Na svojich služobníkoch bola evidentne náročná. Jej očakávania voči personálu boli vysoké, keďže od ich výkonu závisel riadny chod ňou spravovaných panstiev.

Tieto barónkine princípy sa prejavili aj iniciatívnym prístupom pri nájímaní nových služobníkov. Po svojom ovdovení síce rozhodovali v tejto záležitosti spoločne so synom Štefanom II. Kohárom, ale stávalo sa, že Judita Balassová už mala vopred vybrané a od syna očakávala, že zvolí toho „správneho“ kandidáta. V liste z roku 1672 mu písala: „*nechala som na Tvojej vôli, že ktorého z troch chceš, toho prijmi, ale neprijímaj proti mojej vôli toho, ktorého som dávno neschvalovala, veru ani nechcem, pretože by si ma tým znechutil.*“⁶³⁸ Vo vlastnoručnom dodatku, ktorého obsah už nemal jej pisár poznať, synovi bližšie vysvetlila, prečo boli pre ňu dvaja z nich nevyhovujúci: „*Szántóá preto nemám rada, [pretože] som počula, že je pijan, pisára Jána zas preto, že má zlú manželku [a] veľa detí, ale [chcem] Ebeckého,*“⁶³⁹ *jedným slovom nechcem, aby si prijal z [prvých] dvoch [...].*“⁶⁴⁰ Štefan už teda jednoznačne vedel, ktorého uchádzača preferovala jeho matka, a toho mal prijať do služby, ak si ju nechcel pohnevať.

Judita Balassová svojím komentárom zároveň jasne poukázala aj na to, akú váhu malo renomé v živote človeka, keďže zásadným spôsobom vplývalo na jeho možnosti uplatniť sa. Vzhľadom na to je pochopiteľné, že členov hradného a dvorského personálu prijímali aj na základe odporúčania. V tom čase sa barónka v inom liste zmienila synovi Štefanovi, že na Čabrad' dala priviezt' kuchára z Banskej Bystrice, ktorého odporúčala istá pani Kürtössyová (Kürtöšiová).⁶⁴¹ Každý aspoň trochu skúsený šľachtic si uvedomoval, že výber vhodného služobníctva bol mimoriadne dôležitou záležitosťou, ktorá mohla pozitívne či negatívne ovplyvňovať jeho každodenný život.⁶⁴² Je zrej-

Čabrad'.

637 ŠA BB, f. KC IV., no. 1457. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 30. 04. 1670, Čabrad'.

638 [...] *én akaratodra hadtam a három között a mellyiket akarod, azt fogad meg, csak nékem kedvem ellen azt meg ne fogadgyad, a kit réghen ellenzettem, ugyan csak nemis akarom, mert bizonjel kedvetlenétenél magadhoz.* ŠA BB, f. KC IV., no. 1476. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 29. 03. 1672, Čabrad'.

639 Išlo zrejme o príslušníka rodu Ebeckých, ktorý vlastnil majetky v Hontianskej a Novohradskej stolici. NAGY, I.: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal* IV., s. 3–5.

640 *Santot azert nem kedvelem hogi ötet resigesnek halom ianos diakot megint azert hogi az felesige ros sok girmeke van hanem ebeckit egi soval nem akarom hogi meg fogad az kető közül [...]* ŠA BB, f. KC IV., no. 1476. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 29. 03. 1672, Čabrad'.

641 ŠA BB, f. KC IV., no. 1475. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 03. 1672, Čabrad'.

642 KOLDINSKÁ, M.: Každodennost renesančného aristokrata, s. 59.

mé, že ani Judite Balassovej nebolo ľahostajné, aké osoby obsadzovali do jednotlivých pozícií. K tomuto postoju mohla dospieť práve vďaka svojim neprijemným skúsenostiam. V jednom prípade sa so synom Štefanom radili tak dlho, až sa danému kandidátovi zunovalo čakanie a nechal sa najat' do služieb biskupa v Jasove. Keďže Štefana jeho odchod mrzel, muselo ísť o schopného človeka, s ktorým už rodina v podstate rátala.⁶⁴³ Potenciálnych adeptov navyše aj samotná barónka iniciatívne vyhľadávala; keď sa k nej dostala správa o súcom človeku, posielala niekoho zo svojich ľudí, aby zistil viac o vyhladnutej osobe a preveril, či by bola vhodná do služby.⁶⁴⁴

Judita Balassová úradníkov nielen sama vyhľadávala, ale v niektorých prípadoch aj samostatne rozhodovala o ich prijatí. V lete roku 1678 sa do služby na Sitnianskom hrade ponúkal istý Pavol Verebélyi (Verebéji). Vyjednávala s ním priamo Judita Balassová, ktorej mal v priebehu niekoľkých dní predložiť svoju predstavu o výplate. Pri rozhodovaní sa neplánovala radíť so svojím synom Štefanom, v liste mu len spomenula, že o svojej odpovedi Verebélyimu ho bude informovať.⁶⁴⁵ Nakoniec sa s Verebélyim zrejme dohodla, v nasledujúcom období už pôsobil ako správca.⁶⁴⁶

Z korešpondencie vyplýva, že Štefanovi II. Kohárymu neprekážalo, že jeho matka mala v týchto záležitostiach hlavné rozhodovacie slovo. Dokonca to platilo aj v prípade, keď sám niekoho navrhoval do úradníckej pozície, pričom už prenechával na svoju matku, aby sa s uchádzačom dohodla o podrobnostiach, rozhodla sa o odmene a zabezpečila príchod do poskytnutého miesta ubytovania: „*Pisárovi Samuelovi som odkázal cez pána armádneho sudcu, žeby mu bolo lepšie, ak by som tu [vo Filakove] býval, bol by správcom, aj ho pán vojenský sudca presvedčil, len nech Tvoja veľkomožnosť s ním prehovorí a udelí mu nejakú výplatu, aj jeden voz treba dať na presun jeho manželky po sviatkoch, môžu bývať v jednom z dolných domov.*“⁶⁴⁷ Štefan zrejme dôveroval matkinmu úsudku, najmä čo sa týkalo financií.⁶⁴⁸ Podľa korešpondencie sa s pisárom Samuelom dohodla a bol prijatý do služby.⁶⁴⁹

643 ŠA BB, f. KC IV., no. 1476. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 29. 03. 1672, Čabrad'.

644 Napr. ŠA BB, f. KC IV., no. 2303. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 21. 10. 1681, Sitno.

645 ŠA BB, f. KC IV., no. 1568. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 29. 06. 1678, Sitno.

646 KOMJÁTI, Z. I.: Fulminis instar, s. 36.

647 *Samuel Deak*[na]k izentem volt seregbiro ur[am] altal hagi job lenne néki ha it laknék lenne Ispán, reá is vette seregbiro uram, csak N[agysá]god beszéllien véle s- rendellien valami fizetést néki, szekeretis egyet kell adni felesége le hozatására az Innepekután, el lakhatnak egyk alsó házban. ŠA BB, f. KC IV., no. 1040. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 12. 04. 1669, Filakovo.

648 Štefan sa v tomto liste na svoju matku obracal aj kvôli predaju komodít. V prípade sena sa síce ešte vynašiel, pri pšenici však matku žiadal, aby určila jej predajnú cenu. ŠA BB, f. KC IV., no. 1040. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 12. 04. 1669, Filakovo.

649 ŠA BB, f. KC IV., no. 1092. Ján Varjassy Judite Balassovej, 18. 05. 1669, Filakovo.

Na základe predošlých prípadov je zjavné, že sa členovia služobníctva vyberali na základe určitých vlastností. Primárna bola, samozrejme, pracovitosť.⁶⁵⁰ Z korešpondencie sa však môžeme dozvedieť aj bližšie informácie o tom, aké ďalšie vlastnosti boli preferované a vyhľadávané. Štefan II. Koháry v prípade svojho navrhovaného kandidáta do správcovskej pozície vo Filákovce zhodnotil, že bol dosť „vitálnym, tvrdošijným a zdravým“ človekom, kvôli čomu ho považoval za vhodného na výkon tohto úradu.⁶⁵¹ Nao-pak, podľa vyššie spomenutého listu bola pre Juditu Balassovú prekážkou nadmerná konzumácia alkoholu či nepríjemní a rušiví rodinní príslušníci. Jej požiadavky však v tomto smere neboli neopodstatnené; bola to predsa len ona, ktorá mala byť s týmito osobami dennodenne v styku. Evidentne jej záležalo na charaktere ľudí, ktorí ju mali obklopovať. V tomto ohľade uprednostňovala utiahnuté povahy pred extrovertne orientovanými osobnosťami.⁶⁵² Či už bola nejakej osobe možnosť slúžiť ponúknutá, alebo sa o ňu človek zaujímal sám, pred prijatím bolo potrebné, aby sa strany dohodli na podmienkach služby. Nasledovalo ročné skúšobné obdobie, počas ktorého sa mali preveriť zručnosti daného človeka v praxi, pričom si aj najatá osoba mohla vyskúšať, či jej služba vyhovovala a či mala záujem ďalej u pánov zotrvať.⁶⁵³

Z korešpondencie máme možnosť dozvedieť sa aj mená niektorých úradníkov, niekedy aj s tým, ako barónka vnímala ich pôsobenie a ako hodnotila ich službu. V období po smrti svojho manžela považovala počet úradníkov na Čabradi za zbytočne vysoký. Jej účtovníkom (*rationista*)⁶⁵⁴ bol v tom čase istý Ján Deák, ktorý bol predtým kľučiarom jej nebohého manžela. Podľa jej slov bol „strpitel'ný“ a zatiaľ bol pre ňu postačujúci.⁶⁵⁵ Je možné že si ho ponechala práve kvôli tomu, že ho už poznala a vedela, že jej nebude spôsobovať nepríjemnosti, pričom aj svoju funkciu vedel zrejme vykonávať na primeranej úrovni, hoci jej vyjadrenie naznačuje, že s ním rákala len dočasne. Je však isté, že radšej držala okolo seba menej, ale poctivých a dôsledných ľudí než viacerých, ale nedôveryhodných a potenciálne aj problémových.

Jedným z mien, ktoré spomenula v dvoch svojich listoch z tohto obdobia, bola osoba pána Ürményiho (Ürméni).⁶⁵⁶ Mnoho zmienok sa však o ňom

650 ŠA BB, f. KC IV., no. 1475. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 03. 1672, Čabrad'.

651 ŠA BB, f. KC IV., no. 1040. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 12. 04. 1669, Filákovce.

652 ŠA BB, f. KC IV., no. 2303. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 21. 10. 1681, Sitno.

653 ŠA BB, f. KC IV., no. 1040. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 12. 04. 1669, Filákovce; ŠA BB, f. KC IV., no. 1476. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 29. 03. 1672, Čabrad'.

654 Účtovník (lat. *rationum exactor*, maď. *számvevő*) patrila medzi najlepšie platených pisárov. O dôležitosti tejto funkcie vypovedá, že v niektorých súpisoch sa účtovník uvádzal medzi familiármi a nie pisármi. KOLTAI, A.: *Batthyány Ádám*, s. 351.

655 MNL OL, P 707, XXXII., no. 52. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 10. 06. 1665, Čabrad'.

656 MNL OL, P 707, XXXII., no. 52. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 10. 06. 1665, Čabrad'; ŠA BB, f. KC V., no. 15517. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 15. 07. 1665, Čabrad'.

v zachovanej korešpondencii nenachádza. Od Michala Űrményiho Nagya je k dispozícii jeden list, ktorý adresoval v roku 1668 Judite Balassovej.⁶⁵⁷ Vzhľadom na obsah tohto listu bol zrejme úradníkom na Čabradi. Keďže sa neskôr už jeho meno neobjavuje, je otázne, dakedy ostal v službách rodiny.

V prvých rokoch vdovstva jej slúžil aj istý Juraj Francsics (Francič), ktorého meno sa v listoch v druhej polovici 60. rokov objavuje ako *Franchicz*,⁶⁵⁸ *Franciz*,⁶⁵⁹ *Francit*,⁶⁶⁰ *Franczicz*⁶⁶¹ a *Franczycz*.⁶⁶² Zrejme ho rodina pokladala za spoľahlivého človeka, keďže mal na starosti prenos listov a iných dôležitých dokumentov,⁶⁶³ ale podieľal sa aj na kúpe a preprave koní.⁶⁶⁴ Okrem toho bol aj dostatočne dôveryhodnou osobou, aby ústne dosvedčil pravdivosť výpovede zaznamenananej v liste.⁶⁶⁵ Zatiaľ nie je jasné, z akého dôvodu končila jeho služba.

Rodine v tomto období slúžili aj Jánossyovci (Jánošiovci). Či skutočne išlo o viaceré osoby, je otázne, pretože meno Gregora Jánossyho sa v listoch objavilo trikrát,⁶⁶⁶ prípadne sa vyskytlo len ako pán Jánossy,⁶⁶⁷ čo naznačuje, že nebolo potrebné bližšie špecifikovať jeho totožnosť. Naopak, meno Michala Jánossyho sa spomenulo len v jednom prípade,⁶⁶⁸ preto je možné, že sa Tomáš Baranyay pri zápise jeho krstného mena pomýlil. Korešpondencia naznačuje, že Gregor Jánossy bol príslušníkom nižšej šľachty. Výpovedá o tom adresovanie v liste Judity Balassovej Jánossyho manželke z roku 1670,

657 MNL OL, P 2257, 667, 1–6., no. 11. Michal Űrményi Nagy Judite Balassovej, 25. 05. 1668, Čabrad'.

658 ŠA BB, f. KC IV., no. 1021. Štefan Zichy Judite Balassovej, 07. 09. 1664, Prešporok.

659 ŠA BB, f. KC IV., no. 1022. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 27. 09. 1664, Prešporok.

660 ŠA BB, f. KC V., no. 7517. Pavol Gerhard Judite Balassovej, 14. 03. 1665, Krupina.

661 ŠA BB, f. KC IV., no. 1080. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 08. 04. 1665, Prešporok; ŠA BB, f. KC IV., no. 1035. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 16. 10. 1667, Voderady; ŠA BB, f. KC IV., no. 1444. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 08. 10. 1669, Čabrad'.

662 MNL OL, P 707, XXXII., no. 53. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 25. 11. 1665, Sklené Teplice?.

663 ŠA BB, f. KC IV., no. 1022. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 27. 09. 1664, Prešporok; ŠA BB, f. KC V., no. 7517. Pavol Gerhard Judite Balassovej, 14. 03. 1665, Krupina; ŠA BB, f. KC IV., no. 1080. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 08. 04. 1665.

664 ŠA BB, f. KC IV., no. 1021. Štefan Zichy Judite Balassovej, 07. 09. 1664, Prešporok; ŠA BB, f. KC IV., no. 1035. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 16. 10. 1667, Voderady.

665 MNL OL, P 707, XXXII., no. 53. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 25. 11. 1665, Sklené Teplice?.

666 ŠABB, f. KC IV., no. 1457. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 30. 04. 1670, Čabrad'; ŠA BB, f. KC IV., no. 1012. Judita Balassová manželke Gregora Jánossyho, 07. 11. 1670, Čabrad'; ŠA BB, f. KC I., no. 823. Ján Borsics Judite Balassovej, 21. 08. 1673, Filakovo.

667 ŠA BB, f. KC V., no. 7517. Pavol Gerhard Judite Balassovej, 14. 03. 1665, Krupina; ŠA BB, f. KC IV., no. 1030. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 11. 01. 1666, Viedeň; THALY, K. (ed.): Koháry István tanuló-kori leveleiből, s. 388–389, list č. IV.; MNL OL, P 2257, 667, 1–6., no. 11. Michal Űrményi Nagy Judite Balassovej, 25. 05. 1668, Čabrad'.

668 ŠA BB, f. KC IV., no. 1080. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 08. 04. 1665, Prešporok.

v ktorom bol použitý výraz „nemzetes“,⁶⁶⁹ čo bolo štandardným oslovením šľachty nižšieho postavenia.⁶⁷⁰ Už v 16. storočí bolo zvykom, že predstavitelia vyššej šľachty v adresovaní listov pre svojich šľachtických familiárov uvádzali patričné oslovenie v jeho plnom znení. Ak sa teda v liste aristokratov nenachádzali výrazy odkazujúce na šľachtický stav, avšak adresátom bol s určitosťou služobník, mohlo ísť o osobu poddanského pôvodu.⁶⁷¹

Zo zachovaných prameňov vyplýva, že Jánossymu dávala rodina na zodpovednosť doručovanie listov, pričom podával informácie aj ústne.⁶⁷² Podľa korešpondencie ho aj Tomáš Baranyay považoval za spoľahlivého služobníka. V prípade prenosu jednej dôležitej písomnosti Judite Balassovej napísal, aby poslala cez Jánossyho alebo iného svojho „ľudského“ (čestného) a verného človeka“. ⁶⁷³ Gregor Jánossy popritom dohliadal aj na hospodársku agendu. V roku 1673 referoval barónke Ján Borsics (Boršič), úradník vo Filákovke, že im došlo víno kvôli Jánossyho nedbanlivosti, ktorý jeho ubúdanie a potrebu doplniť zásoby neohlásil včas vopred.⁶⁷⁴

Podľa listov adresovaných banskobystrickému richtárovi z roku 1676 bol správcom (*provisor*) hradu Čabrad' v tom čase istý František Matyasovszky (Matiašovský, Maťašovský).⁶⁷⁵ S jeho službou vyjadrila v nasledujúcom roku Judita Balassová nespokojnosť kvôli pochybeniu pri spravovaní majetku.⁶⁷⁶ Nebol to však jediný správca, s ktorým barónka nebola spokojná. V lete roku 1671 dala zhodnotiť stav pšenice pochádzajúcej zo sečianskeho majetku. V súvislosti s tým zdôraznila potrebu prísne dohliadať na personál, aby plnil svoje povinnosti: „[...] *len ak by človek tvrdo nedržal vec* [vo svojich rukách], *všetko by ostalo medzi nimi*, [...]“.⁶⁷⁷ Zodpovednosť za nevyhovujúcu situáciu pripisovala správcovi majetku, ktorý pre svoju nedbanlivosť nedo-

669 ŠABB, f. KC IV., no. 1012. Judita Balassová manželke Gregora Jánossyho, 07. 11. 1670, Čabrad'.

670 Okrem „nemzetes“ boli osloveniami predstaviteľov nižšej šľachty „nemes“ a „vitézlő“, pričom sa posledný výraz používal len v prípade mužov. Naopak, príslušníkov vyššej šľachty štandardne oslovovali ako „nagyságos“ a „tekintetes“. Správne oslovenie bolo v ranonovovekej spoločnosti mimoriadne dôležité. Dokonca aj medzi osobami rovnakého postavenia bolo potrebné prihliadať na vekový rozdiel, stupeň príbuznosti, zastávané úrady a hodnosti. MIKÓ, P.: *Női magyar levélstílus a 17. században*, s. 19; HOPP, L.: *A magyar levélműfaj történetéből*, s. 504; PAPP, László: *Magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a XVI. században – Nyelvtudományi értekezések 44*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1964, s. 13.

671 PAPP, L.: *Magyar nyelvű levelek és okiratok*, s. 13.

672 ŠA BB, f. KC IV., no. 1030. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 11. 01. 1666, Viedeň; THALY, K. (ed.): *Koháry István tanuló-kori leveleiből*, s. 388–389, list č. IV.; ŠA BB, f. KC IV., no. 1019. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 04. 03. 1665/1667, Trnava.

673 ŠA BB, f. KC IV., no. 1019. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 04. 03. 1665/1667, Trnava.

674 ŠA BB, f. KC I., no. 823. Ján Borsics Judite Balassovej, 21. 08. 1673, Filákovce.

675 ŠA BB, MM BB, fasc. 217, num. 24; ŠA BB, MM BB, fasc. 258, num. 137.

676 ŠA BB, f. KC IV., no. 1552. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 07. 1677, Sitno.

677 [...] *ha csak az ember keményen nem foghna á dolgot, mind keőztek maradna*, [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 1466. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 16. 07. 1671, Čabrad'.

statočne vykonával svoje úlohy: „[...] *ak by bol správca dobrým človekom, tá pšenica by tu už dávno bola, z tohto vidno jeho nestarostlivosť.*“⁶⁷⁸

Z roku 1669 je zachovaných niekoľko listov, ktoré Judite Balassovej posielal Ján Varjassy (Varjaši) z Filákova. Podľa ich obsahu dohliadal na filákovský majetok rodiny, keďže barónke referoval o aktuálnej situácii a problémoch, ktoré bolo potrebné riešiť.⁶⁷⁹ Všetky úlohy však nedokázal splňať podľa jej očakávaní. V nasledujúcom roku písala synovi Štefanovi list, v ktorom ho informovala o najnovšom dianí na rodinných majetkoch. V súvislosti s Filákovom skonštatovala, že tam vládol veľký neporiadok. Podľa jej slov poslala Varjassyho, aby vyzbieral z dedín peniaze za víno. V úlohe však pochybil, za čo ho následne pokarhala. Navyše kvôli jeho nedbanlivosti aj mlatci pokradli pšenicu, kvôli čomu sa už musela ozvať Gregorovi Jánossymu a Gregorovi Szántóovi (Sántó), aby neporiadny stav napravili.⁶⁸⁰ Jánossyho a Szántóa zrejme považovala za spoľahlivejších a schopnejších než Varjassyho. Od Gregora Szántóa pochádza list zo septembra toho istého roku, v ktorom barónke referoval o stave výberu a spracovania dežmy v okolí Filákova, ktorý riadil.⁶⁸¹ Je možné, že bol správcom filákovského majetku, avšak nie je známe, ako dlho pôsobil v tejto funkcii a či ho Judita nahradila po Varjassyho pochybeniach.

Od konca roku 1673 sa v korešpondencii objavuje meno Františka Sőtéra (Šótér).⁶⁸² Išlo pravdepodobne o predstaviteľa nižšej šľachty.⁶⁸³ Sótér zrejme taktiež patril medzi schopných a zodpovedných ľudí, na ktorého sa mohla rodina v prípade potreby spoľahnúť, keďže podľa korešpondencie ho poverovali úlohami pri riešení rodinných záležitostí.⁶⁸⁴ Navyše muselo ísť o dostatočne vzdelaného človeka, ktorý dokázal v mene svojich pánov koncipovať listy. V roku 1677 písala Judita Balassová synovi Štefanovi: „[...] *čo chceš, daj napísať Sótérovi, nenamáhaj sa mnohým písaním.*“⁶⁸⁵ Podľa barónky nebolo vyčerpávajúce len nadmerné písanie, ale aj čítanie. V tom istom roku posielala Štefanovi väčší počet listov, čo okomentovala slovami: „[...] *poslala som za Tebou Istóka [Štefana] Feketeho s niekoľkými zväzkami listov, len*

678 ŠABB, f. KC IV., no. 1466. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 16. 07. 1671, Čabrad'.

679 ŠABB, f. KC IV., no. 1092. Ján Varjassy Judite Balassovej, 18. 05. 1669, Filákovo; ŠABB, f. KC IV., no. 1093. Ján Varjassy Judite Balassovej, 21. 05. 1669, Filákovo; ŠABB, f. KC IV., no. 1094. Ján Varjassy Judite Balassovej, 24. 06. 1669, Filákovo; ŠABB, f. KC IV., no. 1096. Ján Varjassy Judite Balassovej, 12. 12. 1669, Filákovo.

680 ŠABB, f. KC IV., no. 1457. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 30. 04. 1670, Čabrad'.

681 ŠABB, f. KC V., no. 7520. Gregor Szántó Judite Balassovej, 20. 09. 1670, Filákovo.

682 ŠABB, f. KC IV., no. 2317. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 12. 1673, Čabrad'.

683 NAGY, Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal* X. Pest : Ráth Mór, 1863, s. 321–322.

684 ŠABB, f. KC IV., no. 2317. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 12. 1673, Čabrad'; ŠABB, f. KC IV., no. 1064. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 29. 09. 1674, Eisenstadt.

685 [...] *ha mi akarsz, írasd meg Seöterel, ne faraszd magadot az sok irasba[n].* ŠABB, f. KC IV., no. 1556. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 26. 08. 1677, Sitno.

*nech vládzeš aj čítať, keďže nie sú to čestné veci, ani by som sa nenamáhala s ich čítaním, dala by som ich prečítať Sőtérovi [...].*⁶⁸⁶

František Sótér sa už v tomto čase zrejme zdržiaval pri Štefanovi II. Kohárym. Na jeseň roku 1678 posielala Judita Balassová synovi liek, k čomu spísala aj inštrukcie užívania, ktoré zasielala Františkovi Sótérovi.⁶⁸⁷ Kladný vzťah Sótéra s Koháryovcami pretrvával aj naďalej. V novembri 1681 pozval na svoju svadbu Juditu Balassovú aj Štefana II. Koháryho, k čomu sa barónka vyjadrila nasledovne: „[...] želám, nech Boh dá, [aby] bolo jeho manželstvo na jeho úžitok a pokoj.“⁶⁸⁸ Tieto slová zároveň vypovedajú o jej predstave, aké benefity malo dobré manželstvo človeku priniesť.

Podľa korešpondencie pôsobil od konca 70. rokov na Čabradi Pavol Radi (možno Rády). Jeho meno sa spomína najmä v súvislosti s preposielaním listov z Čabrade.⁶⁸⁹ Hoci o jeho postavení v hierarchii úradníkov nie sú známe bližšie údaje, zrejme vykonával zodpovednú funkciu, ako to naznačuje list Judity Balassovej z roku 1677. Syna Štefana v ňom uisťovala, že bude na jeho žiadosť Pavlovi Radimu často pripomínať, aby bol ostražitý.⁶⁹⁰ Ohľadom Radiho osoby je len veľmi málo známe. Korešpondencia Judity Balassovej prezrádza, že pred svojím nástupom u rodiny Koháryovcov bol úradníkom istej pani Vőczeiovej (možno Vécseyová – Věčeiová). Mohlo ísť o rodinnú známosť, keďže Radi v roku 1673 doručoval Štefanovi II. Kohárymu list, ktorý pravdepodobne pochádzal od jeho starej matky Judity Bosnyákovej.⁶⁹¹

Okrem konkrétnych mien sa v dobovej korešpondencii šľachty nachádzajú aj zmienky o štruktúre hradného osadenstva. V liste z leta 1679 písala Judita Balassová o priebehu výberu zemepanského desiatku na Čabradskom panstve, v ktorom spomenula, že na túto činnosť dohliadal aj vrchný porkoláb,⁶⁹² nazývaný tiež kastelán. Išlo o dôležitú funkciu kapitána hradu, ktorý mal na starosti jeho stráženie.⁶⁹³ Vychádzajúc z formulácie v liste mal v tomto čase aspoň jedného zástupcu.

686 [...] *im el kuldötem utamad feketé istokot enihani como leveleket gíozod cak olvasnis mint hogi nem derek dolgok nemis farastanam olvasasaval magamot sőterel olvastatnam [...].* ŠA BB, f. KC IV., no. 2314. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 05. 12. 1677, Sitno.

687 ŠA BB, f. KC IV., no. 2321. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 07. 10. 1678, Sitno.

688 [...] *kivanom hogy adgya Isten eleőmenetelére s- nugodálmára hazaságat.* ŠA BB, f. KC IV., no. 1644. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, november 1681, Sitno.

689 ŠA BB, f. KC IV., no. 1576. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 06. 08. 1678, Sitno; ŠA BB, f. KC IV., no. 1642. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 08. 07. 1681, Sitno.

690 ŠA BB, f. KC V., no. 12480. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 17. 10. 1677, Sitno.

691 ŠA BB, f. KC IV., no. 1055. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 17. 08. 1673, Filakovo.

692 ŠA BB, f. KC IV., no. 1575. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 01. 08. 1678, Sitno.

693 DUCHOŇOVÁ, D.: Uhorský aristokratický dvor v ranom novoveku, s. 173; KOLTAI, A.: *Batthyány Ádám*, s. 23.

Ďalšia zmienka sa nachádza v liste barónky z roku 1679, ktorý písala zo Sitna. V liste odpovedala na otázku syna Štefana II. Koháryho o stave tamojších hajdúchov. Judita síce nerozumela, z akého dôvodu sa Štefan zaujímal o túto záležitosť, ale odpovedala mu, že už za života jej manžela, ktorý zomrel v roku 1664, nebolo na hrade viac než šesť hajdúchov, a tento počet zodpovedal aj stavu v čase písania listu.⁶⁹⁴ Hajdúchmi boli v tomto období bežne nazývaní chudobní vojaci, avšak pojem mohol označovať aj uniformovaných dôstojníkov.⁶⁹⁵ Vzhľadom na nízky počet uvádzaný v liste mohlo ísť skôr o druhý prípad.

V dobovej korešpondencii sa nachádzajú zmienky o zvyklostiach, ktoré vypovedajú o vzťahu medzi služobníctvom a pánmi. Tieto indície naznačujú, že služobníctvo vyjadrovalo svoju príslušnosť k pánovi nasledovaním jeho konania pri niektorých symbolických aktoch. Takýto prípad súvisiaci s pohrebnými zvyklosťami zaznamenala Judita Balassová v roku 1680, kedy zomrela jej matka Judita Bosnyáková. Pri organizovaní jej pohrebu písala barónka svojmu synovi Štefanovi II. Kohárymu: „*koľko ľudí sa môže zaoblieť do čierneho, jeden učeň, jeden jazdec,*⁶⁹⁶ *stačí ak budeš [s nimi] v trojici držať smútok.*⁶⁹⁷ Je teda zjavné, že išlo o dobovú zvyklosť, ktorá sa však nie vždy dodržiavala, ako to naznačuje jej ďalší list: „*[Imrich Koháry] povedal, že aj on bude chodiť v čiernej, ale neviem, či len on, alebo aj niektorý z jeho služobníkov, [...]*“⁶⁹⁸

Vzhľadom na dôkladné zvažovanie pri procese vyhladávaní a zamestnávania služobníkov, pri ktorom sa rozhodovalo nielen podľa zručností, ale aj na základe charakteru a sympatií, nie je prekvapujúce, že medzi panstvom a služobníctvom mohlo časom dôjsť k vytvoreniu určitej naviazanosti. Vznik neformálnych vzťahov medzi aristokratmi a ich pravidelnými spoločníkmi, v ktorých nechýbala ani priateľská náklonnosť, nebol zriedkavým javom.⁶⁹⁹ Jeden takýto prípad opísala Emerencia Balassová vo svojom liste z kúpeľov v Trenčíne z mája 1674. Podľa jej listu sa tam v tom čase zdržiavala aj Alžbeta Rákócziová s manželom Jurajom Erdődyom. Alžbeta Rákócziová bola zarmútená, pretože jej „milý“ služobník dvormajster (*hoffmester*) po tom, čo sa na obed najedol, v čase olovrantu náhle zomrel. Jeho nečakaná smrť sa evidentne dotkla nielen jej, ale aj Juraja Erdődyho.

694 ŠA BB, f. KC IV., no. 2327. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 19. 08. 1679, Sitno.

695 KISS, G. et al.: *Régi magyar szavak*, s. 172.

696 Učňami sa nazývali deti pochádzajúce z prostredia nižšej a strednej šľachty, ktoré slúžili na dvore aristokratov. Starších učňov, ktorí už vedeli dobre jazdiť, nazývali „starými“ (*őreg*) alebo „jazdcami“ (*lovas inas*). DUCHOŇOVÁ, D.: Uhorský aristokratický dvor v ranom novoveku, s. 174–175.

697 *hany ember ötözhetik feketeben egi inas egi lovas eleg ha harmad magadal fgs gisolni* ŠA BB, f. KC IV., no. 2301. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 5. 11. 1680, Galanta.

698 [...] *arra nezve eős azt mondotta hogy feketib[en] fogh jarni, de azt ne[m] tudom, ha csak magae, vagy valamely szolgajais, [...]* ŠA BB, f. KC IV., no. 1634. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 11. 1680, Kolárovo.

699 KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost renesančného aristokrata*, s. 57–60.

O tom, ako túto udalosť prežívali, Emerencia napísala: „[...] *na pánovi aj pani sme badateľne videli ich žiaľ*!“. ⁷⁰⁰

Poddaní

Väčšina ranonovovekej populácie žila na vidieku, kde primárnu formu obživy predstavovalo poľnohospodárstvo. Poddaní tvorili skupinu obyvateľstva, ktorá nemala vlastnícke práva k nehnuteľnému majetku; za užívanie pôdy vykonávala roboty a odvádzala naturálne a peňažné dávky svojmu zemepánovi. ⁷⁰¹ Na druhej strane mala šľachta povinnosť postarať sa o svoje panstvá, čo zahŕňalo ochranu obyvateľstva a majetku. Táto úloha pripadla Judite Balassovej po smrti manžela v roku 1664. V tom čase predstavovali hrozbu pre poddaných nielen Osmani a rôzne potulujúce sa ozbrojené skupiny, ale aj cisárska armáda.

Začiatkom 70. rokov 17. storočia bolo nutné pomôcť poddaným z dedín Beluj a Devičie spadajúcich do Sitnianskeho panstva. Levické vojsko vtedy ukoristilo dobytok z Devičia, pričom sa vicekapitán Ondrej Liptay vyhrážal aj obyvateľom Beluje, že ich postihne podobný osud. ⁷⁰² Do Devičia následne zavítali aj krupinskí vojaci, aby si vzali seno, ktoré už dedinčania nepotrebovali, pretože tam už nemali dobytok. Judita Balassová svojim poddaným následne povolila, aby sa bránili. Keď sa však vojaci znovu dostavili, potýčka medzi nimi prerástla do fyzického násillia. ⁷⁰³

Hoci barónka požadovala náhradu škôd, v prvom rade bolo potrebné zabrániť vojakom posádok, aby naďalej obťažovali poddaných. V tejto situácii sa spoliehala nielen na vlastné sily, ale aj na svojho najstaršieho syna a jeho známosti, ktoré získal vďaka vojenskej službe. Od Štefana predovšetkým žiadala, aby zastavil vyčíňanie vojakov príkazom od svojich nadriadených (generála alebo vicegenerála). ⁷⁰⁴ Sama ohľadom vyhrážok Ondreja Liptayho napísala podžupanovi Hontianskej stolice Pavlovi Gerhardovi a žiadala ochranu svojich poddaných. Vdova sa navyše nenechala odradiť ani zastrašovaním, keď jej tvrdili, že Liptayovci takisto disponovali listinou od panovníka, čo však ona spochybňovala. ⁷⁰⁵

700 [...] *az urnak s az aszonjnak lathato keppen latuk busulásat*. ŠA BB, f. KC IV., no. 1062. Emerencia Balassová Judite Balassovej, 26. 05. 1674, Trenčín.

701 KOHÚTOVÁ, Mária: Poddaní v ranom novoveku. In: *Človek raného novoveku*. Eds. Diana Duchoňová – Matej Hanula et al. Bratislava: Veda, 2020, s. 327–340.

702 ŠABB, f. KC IV., no. 1451. Judita Balassová Štefanovi III. Kohárymu, 23. 04. 1670, Čabrad'.

703 ŠABB, f. KC IV., no. 1457. Judita Balassová Štefanovi III. Kohárymu, 30. 04. 1670, Čabrad'.

704 ŠABB, f. KC IV., no. 1457. Judita Balassová Štefanovi III. Kohárymu, 30. 04. 1670, Čabrad'.

705 ŠABB, f. KC IV., no. 1464. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 11. 05. 1671, Čabrad'.

Obr. 26. Roľnícka krajina

Judita Balassová sa v potrebných chvíľach dokázala svojich poddaných zastať. Napriek tomu by sa jej vzťah k nim mohol charakterizovať ako nedôverčivý: „nevedela som, čo som im mala prikázať [...], pretože slovu sedliaka, aj keby bolo pravdivé, neverím, vedia, že nehovorí vo všetkom pravdu.“⁷⁰⁶ Tento postoj zrejme vychádzal z jej vlastných skúseností. Vo svojich listoch sa zmieňovala aj o neposlušnosti poddaných, ktorú nebola ochotná znášať. Vyžadovala od nich, aby plnili svoje povinnosti, a v prípade porušenia ich trestala: „*Mojich poddaných zo sečianskeho majetku treba potrestať, nepriviezli sem ani dane, ani pšenicu [...]*“.⁷⁰⁷ Pri nerešpektovaní jej príkazu (a v podstate autority) rázne zakročila. Začiatkom roku 1670 vyslala svojho človeka za poddanými z Beluje, aby odviezli seno do Banskej Štiavnice, ale dedinčania sa vyhovárali, že im už spomínaní Liptayovci poslali list, v ktorom stálo, aby ju nepočúvali. Keď za ňou Belujčania prichádzali s tým listom, dala ich zavrieť do žalára.⁷⁰⁸

Judita Balassová považovala tvrdú formu trestu za prijateľnú, pretože slúžila na poučenie pre ostatných a do budúcnosti odrádzala od nevhodného konania, ako to vyplýva z jej neskoršieho vyjadrenia: „[...] *dám priviesť toho Tvojho neposlušného poddaného [...] budem ho držať v žalári, aby bol poslušným poddaným, nech iným nedáva zlý príklad.*“⁷⁰⁹ Žaláre neboli v tomto období vhodné na dlhodobé väznenie previnilcov, kvôli čomu im vrchnosť často

706 [...] *nem tudtam nekik mit parancsolni, az el hajtot marha feleöl, mert az paraszt ember szavát már ha igazat mond is nem hiszem, tudván [...] hogy nem mindenben mond igazat.* ŠA BB, f. KC IV., no. 2310. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 03. 04. 1672, Čabrad'.

707 *Az Szécsény joszaghba[n] leveő jobbagymot az szofogadatiansagokért csak megh keől büntetni, se az adot, se a buzat nem hoztak ide [...].* ŠA BB, f. KC V., no. 15492. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 25. 02. 1680, Sitno.

708 ŠA BB, f. KC IV., no. 1447. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 01. 1670, Čabrad'.

709 [...] *azon vagyok hogy ide hozattom azt az szo fogadatlan jobagyodot, és valamégh az csepleők ot lesznek, addígh teőmleőczb[en] tartattom, legyen szo fogado jobagj, masnakis ne adgyon rosz példat.* ŠA BB, f. KC IV., no. 1577. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 07. 08. 1678, Sitno.

tresty zmierňovala.⁷¹⁰ V tomto prípade išlo barónke zjavne o stanovenie precedensu pre všetkých poddaných, ktorí by si dovolili nerešpektovať jej autoritu a neposlúchnuť jej nariadenia.

Pri riešení problémov obyvateľstva panstiev zastávala Judita Balassová principiálny postoj. Začiatkom roku 1675 opísala v liste synovi Štefanovi prípad poddaného z Devičia, ktorého syna dala na Čabradi uväzniť kvôli cudzoložstvu so ženou z Krnišova.⁷¹¹ Otec zatknutého muža sa usiloval získať pre svojho syna milosť, za čo bol dokonca ochotný aj zaplatiť. Judita Balassová ho však odmietala prepustiť, kým sa celá záležitosť nevyriešila. Problém z jej strany tkvel v tom, že sa z tohto vzťahu narodilo nemanželské dieťa. Žena z Krnišova spolu s dvomi svedkami pred súdom odprisahala, že väznený muž bol otcom jej dieťaťa. Juditiným navrhovaným riešením bolo, aby si muž ženu zobral a ostal s ňou žiť, čo však on odmietal. Väznením zrejme chcela dosiahnuť, aby svoj názor zmenil. V opačnom prípade mal podľa rozsudku zomrieť. Barónke sa však neustále úsilie otca poddaného vyprosiť milosť pre svojho syna časom „zunovalo“, kvôli čomu ho odkázala na Štefana II. Koháryho, ktorý sa mal s prípadom ďalej zaoberať a vyriešiť ho tak, ako sa mu zdalo byť najlepšie.⁷¹² Juditino stanovisko však prezrádza jej zásadovosť; muž, ktorý mal z nemanželského pomeru dieťa, si mal danú ženu vziať, inak mal prísť o život. Hoci uprednostňovala prvú možnosť, k čomu sa poddaného snažila aj dotlačiť, nemala voči trestu smrti žiadne námietky, práve naopak, schvaľovala ho. Jej spôsob riešenia situácie vynucovaním sobáša nepredstavoval výnimočný prípad, hoci to nebolo veľmi podporovaným opatrením kvôli nepriaznivým dôsledkom, ktoré sa mohli v takýchto vzťahoch časom objaviť.⁷¹³

Vo svojej principiálnosti a prísnosti však bola Judita Balassová schopná zájsť aj ďalej. Ešte v roku 1666 písal Štefan II. Koháry matke list, v ktorom ju prosil, aby sa zmilovala nad manželkou istého Sinka, ktorú držala v zajatí kvôli niečomu, čo vykonal jej manžel (o čo presne išlo, v liste neuviedol). Štefan žiadal o prepustenie tejto ženy, pretože: „[...] *tak ako vina syna nezvykávala padnúť na otca, takisto sa nepatrí, aby za previnenie muža platila jeho manželka* [...]“.⁷¹⁴ Je evidentné, že už aj Štefan považoval postupovanie svojej matky za prehnané. Ak zvážime, že tento incident nastal krátko po jej ovdovení, keď bola vystavená veľkému tlaku, je možné, že za jej konaním stál

710 KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost renesančního aristokrata*, s. 68.

711 Obidve dediny patrili k Sitnianskemu panstvu.

712 ŠABB, f. KC IV., no. 1525. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 27. 01. 1675, Čabrad'.

713 Poskytovalo to napr. zámienku pre rozvod. Aj medzi katolíkmi aj protestantmi sa objavovali žiadosti o rozluku manželstva na báze toho, že boli uzatvárané z nátlaku. PÉTER, K.: *Házasság a régi Magyarországon*, s. 63–64.

714 [...] *mivel tudgya N[agysá]g[o]d hogy valamint az fiu vétke nem szokott az attiará ésnő, azonkeppen az ura vétkeért hogy az felesége fűzesen nem illik* [...] ŠABB, f. KC I., no. 962. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 26. 12. 1666, Viedeň.

zosilnený pocit zraniteľnosti a ohrozenosti, ktorý vyvolal potrebu rázne reagovať voči komukoľvek, vrátane tých, ktorí sa voči nej priamo neprevinili.

Z vyjadrení Judity Balassovej vyplýva, že poslušnosť poddaných považovala za nevyhnutnosť. Preto, ak ju neposlúchali, nebola ochotná sa im už ďalej venovať. V liste svojmu synovi o ľuďoch z Čeloviec⁷¹⁵ napísala: „[...] teraz za mnou behajú, prepustila som ich s tým, že ani vtedy nekonali to, čo som im prikázala, sú múdrejší než ja, už sa k tomu nikdy viac nevyjadrim, nech idú za Tebou.“⁷¹⁶ Svoje stanovisko najvýstižnejšie zhrnula sama v tom istom liste: „ak poddaní chcú, aby zemepán stál na ich strane, nech konajú to, čo im prikáže.“⁷¹⁷ Lojalitu poddaných očakávala za každých podmienok. Keď na jeseň roku 1678 začalo poddanské obyvateľstvo Sitnianskeho panstva v nadväznosti na postup povstalcov prejavovať prokurucké postoje, ich správanie vnímala mimoriadne negatívne. Vo svojom liste nazlostene reagovala: „[...] tak veľmi sa na nich hnevám, treba ich poučiť, aby sa naučili vo vojne aj v mierových časoch zachovávať slovo zemepána, a nie chodiť za vlastnou hlavou a vôľou ako teraz, vôbec neposlúchajú.“⁷¹⁸ Svoj pohľad na správanie nemajetných vrstiev zachytila o dva roky neskôr: „[...] chudoba [...] sa ihneď pridá tam, kde dávajú viac, nemysliac na správnu vec, je lepšie ochraňovať pravdu s málom, než faloš za veľa.“⁷¹⁹ V roku 1680 silnelo kurucké hnutie, ktoré sa v okolí Judity Balassovej objavovalo od druhej polovice 70. rokov.⁷²⁰ Idey povstalcov zrejme oslovili mnohých ľudí žijúcich v strádajúcich podmienkach, ktorí sa k nespokojencom pripájali najmä pre vízie zárobku. Judita Balassová tento jav zachytila a okomentovala z pohľadu šľachtickej zdržiavajúcej sa prevažne za hradbami pevnosti. Zo svojej chránenej pozície si mohla dovoliť moralizovať nad konaním chudobného obyvateľstva, ktoré však bolo politicko-vojenským dianím v krajine existenčne postihované v neporovnateľne väčšej miere.

Prísny a požadovačný postoj Judity Balassovej vychádzal zo zámeru zabezpečiť riadne fungovanie života na panstvách, čomu bránila neposlušnosť poddaných a nerešpektovanie jej autoritatívneho postavenia a nariadení.

715 Dedina patriaca k Čabradskému panstvu.

716 [...] *immar most ide fut karoznak hozzam, aval bocsatotam eőket, hogy eők akor sem tselekedtik azt a mint hadtam, okosabbak lévén, eők nalomnal, én immar ahog soha teőbet nem szolok, hanem menjenek hozad.* ŠA BB, f. KC IV., no. 2310. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 03. 04. 1672, Čabrad.

717 *A jobbagy ha azt akarja, hogy ura partjat foghja, eők is azt tselekedgye, a mit ura parancsol,* [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 2310. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 03. 04. 1672, Čabrad.

718 [...] *olly nagy neheszteléssel vagyok reajok, meghis keöl eőkeőt tanítani, ugihogy tanulja megh mind haborub[an], mind békességes időben uranak szavat fogadni, ne maga feje s-akarattja uta[n] jarni, mint most, semmi szót nem fogadnak.* ŠA BB, f. KC V., no. 18025. bez odosielaťa a adresáta, dátumu aj miesta, podľa kontextu Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, okolo 15. 10. 1678, Sitno. KOMJÁTI, Z. I.: Fulminis instar, s. 29–30.

719 [...] *az szegénység [..] mindgyart oda czapja magat, az hol teőbet adnak, nem gondolva[n] az igaz eőgyet, job kevésert igazagot oltalmazni, mint az hamisagot sokért.* ŠA BB, f. KC IV., no. 1639. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 18. 12. 1680, Kolárovo.

720 DANKOVÁ, S.: Reflexia osmanského a kuruckého ohrozenia, s. 9–10.

Z tohto dôvodu bolo pre ňu dôležité, aby sa jednotlivé záležitosti neriešili nedbanlivo, čo sama vyjadrila slovami: „*nie je ťažšia vec od nápravy zlej, neporiadnej veci.*“⁷²¹ Preto si podľa nej človek poverený nejakými úlohami, ktoré vykonával „podlo“ a „škodne“, zasluhoval trest.⁷²²

Vo všeobecnosti boli šľachtické dvory miestom stretu vrchnosti s vidieckym obyvateľstvom.⁷²³ Predstavitelia aristokracie sa s obyvateľmi žijúcimi na dedinách zvyčajne nestýkali často, skôr len vo výnimočných prípadoch. Napriek tomu sa ranonovoveká šľachta často aj úprimne snažila naplňovať dobový ideál dobrej kresťanskej vrchnosti v každodennom živote. Prejavom tejto predstavy bolo umožniť poddaným obrátiť sa na svojho zemepána s prosbou o pomoc v ťažkej situácii.⁷²⁴ Takýto prístup môžeme vidieť aj v prípade Judity Balassovej. Približne v polovici 70. rokov došlo k určitej delbe rodových majetkov. Hoci nešlo o zásadnú vec, zrejme sa to dotklo niekoľkých dedín. V lete 1675 zaznamenala v liste synovi Štefanovi: „*Títo poddaní predsa len mňa obťažujú, [hoci] už s nimi nemám nič spoločné, ale keďže vidím, že mi dôverujú, je mi ich ľúto.*“⁷²⁵ V tomto liste zachytila nielen vzťah poddaných k jej osobe, ktorí jej evidentne dôverovali a boli naučení obracať sa na ňu so svojimi problémami, ale aj jej vlastný postoj voči nim, predovšetkým však súcit.

Tvrde opatrenia Judity Balassovej mali v podstate slúžiť na zachovanie hierarchie medzi poddanstvom a pánmi. Obzvlášť pre šľachtické ženy nebolo jednoduché vydobýť si a následne si aj udržať autoritatívne postavenie, a to aj v prostredí vlastnej domácnosti. Vo všeobecnosti predstavoval poddaný nemajúci strach zo svojej vrchnosti potenciálnu hrozbu, pred ktorou sa musela mať šľachta na pozore. A to platilo aj v prípade, že sa usilovala naplňovať ideál kresťanskej lásky ku všetkým blízkym, vlastných poddaných nevynímajúc.⁷²⁶ Vzhľadom na to bolo žiaduce nájsť v každodennom živote rovnováhu medzi ústretovosťou a benevolentnosťou a medzi principiálnosťou a prísnosťou vo vzťahu k obyvateľstvu žijúcemu a pracujúcemu na majetkoch.

721 [...] *nincz nehezeb dologh, mint a rosz rendetlen dolgot, jó rendben venni.* ŠA BB, f. KC IV., no. 2328. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 19. 01. 1680, Sitno.

722 ŠA BB, f. KC IV., no. 2297. Judita Balassová Farkašovi Kohárymu, 31. 12. 1681, Sitno.

723 DUCHOŇOVÁ, D.: *Palatín Mikuláš Esterházy*, s. 128.

724 KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost renesančného aristokrata*, s. 57, 69–70.

725 *Ezek az jobbagyok méghis mind engem búsitanak, semmi keözem nem lévén már hozzajok, de minthogy lattom, hogy hozzam bíznak, szánom eöket.* ŠA BB, f. KC IV, no. 1534. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu. 22. 07. 1675, Svätý Anton.

726 KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost renesančného aristokrata*, s. 75.

Kontakty s predstaviteľmi okolitých úradov a inštitúcií

Pre predstaviteľov ranonovovekej aristokracie malo z hľadiska ich spoločenského postavenia mimoriadny význam nadväzovanie kontaktov, a to najmä v okolí ich pôsobísk. K vytvoreniu a udržiavaniu systému rozmanitých vzťahov dochádzalo predovšetkým vďaka hodnostiam a úradom alebo prostredníctvom činnosti šľachtických dvorov. Väzby si aristokracia rozvíjala so stolicami, pohraničnými pevnosťami, ako aj vplyvnými kruhmi viedenského centra.⁷²⁷ Stolice, podobne ako veľké šľachtické panstvá, sa svojou činnosťou podieľali na organizovaní života ranonovovekej spoločnosti. Úlohou stolíc bolo poskytnúť stabilné pozadie pre fungovanie krajiny sužovanej vojnou, neistotou a nepokojom. Ich kompetencie presahovali mnohé oblasti života. Či už išlo o verejnú správu, výber daní, výkon práva alebo iné úlohy, hlavným cieľom týchto organizačných jednotiek bola obrana svojho územia. Priamy a bezprostredný kontakt medzi stolicami a šľachtickými panstvami prebiehal na osobnej úrovni. Na jednej strane ho mohol zosobňovať aj samotný aristokrat, ktorý popri svojich štátnických a vojenských hodnostiach mohol byť menovaný aj do úradu hlavného župana stolice. V druhom prípade išlo o familiárov, pre ktorých bolo charakteristické, že v oboch prostrediach reprezentovali záujmy seba aj svojich pánov.⁷²⁸

Šľachta pri riešení svojich rodinných a majetkových záležitostí bežne komunikovala so spriaznenými mestskými a stoličnými úradníkmi. Okrem toho sa páni, rovnako ako aj obyvateľstvo panstiev, príležitostne dostávali do kontaktu aj s predstaviteľmi cirkvi pôsobiacimi v ich blízkosti. O väzbách medzi nimi a tom, ako tieto stretnutia prebiehali, vypovedajú zmienky zachované v korešpondencii.

Vzťahy s duchovenstvom

Poddaní patriaci pod Čabradské panstvo prichádzali pre svoju blízkosť do kontaktu s klerikmi zo Bzovíka. Majiteľom bzovického prepoštva bola v tomto období rodina Fánchyovcov (Fánčiovcov). Podiel na majetku získal aj prepošt a neskorší arcibiskup Juraj Szelepcsényi (Selepečeni) a v roku 1678 zas pripadla ďalšia časť trnavskému semináru rádu

727 R. VÁRKONYI, Ágnes: Tradíció és innováció a kora újkori Közép-Európa udvari kultúrájában. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16 – 17. században*. Eds. Nóra G. Etényi – Ildikó Horn. Budapest: Balassi Kiadó, 2005, s. 73.

728 DOMINKOVITS, P.: Főúri familiárisok, s. 511–512.

jezuitov.⁷²⁹ Judita Balassová v jednom svojom liste opísala zaujímavý prípad zanieteného duchovného, ktorý svoje poslanie bral skutočne seriózne. Obyvatelia Čabradského Vrbovku prišli v marci 1672 za barónkou so sťažnosťou na kňaza zo Bzovíka, ktorý za nimi chodil a neúnavne ich vyzýval na spoveď. Vrbovčania však podľa Juditíných slov dúfali, že im „do Veľkej noci dá pokoj“, keďže sa podľa zvyku zúčastňovali spovede na Veľkú noc. Barónka Vrbovčanov vyzvala, aby ostali pokojní, kým nepríde vyjadrenie od Štefana II. Koháryho, ktorý mal rozhodnúť o ďalšom postupovaní v tejto záležitosti.⁷³⁰

Judita Balassová sa s predstaviteľmi cirkvi dostávala do kontaktu aj osobne. Keďže sama bola nábožne cítiacou ženou, snažila sa s okolitým duchovenstvom udržiavať dobré vzťahy. V auguste 1676 v liste synovi Štefanovi spomínala, že počas svojho pobytu vo Filakove sľúbila istému Gazdaghovi kňazské rúcho (*casula*), ktoré mu práve v tom čase aj posielala.⁷³¹ Zrejme došlo k určitému oneskoreniu v dodaní tohto liturgického odevu, keďže v liste vysvetľovala, že nemala materiál vhodný na jeho ušitie, preto ho bolo potrebné ešte zohnať, čo predĺžilo proces výroby.

S duchovenstvom z Filakova mala rodina Koháryovcov aj iné skúsenosti. Vo Filakove pôsobil františkánsky rád už v druhej polovici 15. storočia. Činnosť mníchov však bola v nasledujúcom storočí prerušená; najprv z dôvodu náboženského nátlaku, následne v dôsledku zabratia pevnosti Turkami v roku 1554, ktorí ju držali až do roku 1593. Návrat františkánov do Filakova umožnil začiatkom 17. storočia hlavný kapitán Tomáš Bosnyák, starý otec Judity Balassovej. Popri hradnej posádke vykonávali predstavitelia rádu pastoračnú činnosť aj pre obyvateľstvo okolitých dedín.⁷³² Podľa korešpondencie Judity Balassovej pôsobili filakovskí mnísi aj na Čabradi. Koncom roku 1681 písal Farkaš Koháry svojej matke o úmrtí mnícha na Čabradi, ktorý podľahol chorobe. Keď ešte predtým informoval o jeho zhoršenom zdraví predstaveného vo Filakove, Farkašovi Kohárymu navrhoval, aby chorého previezli do kláštora. Bolo už však neskoro. S prevozom mŕtveho tela mnícha do Filakova už predstavený nesúhlasil (možno z obavy z nákazy), Farkaš zas namietal proti návrhu, aby ho pochovali v kaplnke na Čabradi, keďže by to bolo kvôli skalnatému podložiu nevykonateľné.⁷³³ Kde bol nakoniec mních pochovaný, ostáva nezodpovedané.

729 BOROVSZKY, S.: *Magyarország vármegyéi és városai : Hont vármegye*, s. 356–357.

730 ŠABB, f. KC V., no. 15518. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 13. 03. 1672, Čabrad'.

731 ŠABB, f. KC V., no. 7169. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 08. 1676, Sitno.

732 MARTÍ, Tibor: A füleki ferences könyvtár. In: *A füleki ferences rendház könyvtárainak régi állománya : katalógus*. A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei 7. Ed. Tibor Marti. Eger : Eszterházy Károly Főiskola, 2012, s. XIX–XX.

733 ŠABB, f. KC IV., no. 1072. Farkaš Koháry Judite Balassovej, 17. 12. 1681, Čabrad'.

Obr. 27. Portrét františkána zo 17. storočia

Kontakty s mestským prostredím

Prostredníctvom korešpondencie šľachty je možné sledovať aj vzťahy rodiny s niektorými predstaviteľmi miest a stolíc. Takýmto prípadom je osoba Jána Bartakovicha (Bartakovič), hontianskeho podžupana, ktorý svoj úrad zastával od roku 1659.⁷³⁴ Podľa korešpondencie bol človekom, ktorý disponoval známosťami, kvôli čomu bolo výhodné obracať sa na neho v prípade potreby. V roku 1665 o ňom Pavol Gerhard v liste Judite Balassovej napísal: „[...] treba to zveriť inému, ja k tomu nič neviem, nemám odtiaľ známosti, poviem [porozprávam sa] aj s pánom Bartakovichom o tom, u koho by mohla Tvoja veľkomožnosť nájsť [pomoc], jeho milosť dobre pozná ľudí, [...]“⁷³⁵ Bartakovich bol neskôr obvinený z podpory Wesselényiho sprisahania, kvôli čomu

734 BOROVSZKY, S.: Magyarország vármegyéi és városai : Hont vármegye, s. 347.

735 [...] masra kel bizni [...], en ahoz semit sem tudok nincis ara valo esmeretsigem, szolok Bartakovit uramalis arol kinel tanalna Nag[y]s[á]g]od eő kegie[lme]j]ol esmeri az embereket, [...] ŠA BB, f. KC V., no. 7517. Pavol Gerhard Judite Balassovej, 14. 03. 1665, Krupina.

bol väznený, napokon sa oslobodil v roku 1672.⁷³⁶ Korešpondencia naznačuje, že ho Judita Balassová nemala veľmi v oblube. V októbri 1669 synovi Štefanovi II. Kohárymu napísala: „Dozvedela som sa [...], že Bartakovicha zbavili úradu, nedajboh, [aby] ho mohol dlho zastávať, narobil by nám dosť škôd, viem, [že] aj iným, ale najmä nám, po tomto nech Boh nedá, aby ten úrad držal, [...]“.⁷³⁷ Jej želanie sa naplnilo, Bartakovich nebol po prepustení do svojej funkcie rehabilitovaný.

Nevôľa Judity Balassovej voči osobe Jána Bartakovicha pramenila z konfliktu pre majetok a financie. V krátkom čase po úmrtí jej manžela sa Bartakovich pokúsil barónke pripomenúť istú „dlžôbku“. Po prvotnom odmietnutí jej vysvetľoval, že peniaze požičiaval ešte jej nebohému manželovi, pričom argumentoval, že by pán bez finančnej pomoci „mnoho pekného majetku“ získať nedokázal.⁷³⁸ Tým sa ju snažil presvedčiť, aby mu bola ochotná peniaze vyplatiť, keďže za svoje aktuálne vlastníctvo mohla v podstate ďakovať aj jemu. Judita Balassová však jeho požiadavku považovala za vyhrážku voči svojej osobe a deťom a Bartakovichovi poskytla odpoveď, ktorou ho evidentne urazila.⁷³⁹

Korešpondencia z rokov 1665 až 1666 okrem toho prezrádza, že Bartakovich mal v zálohu majetok patriaci k Sitnianskemu panstvu. Judite Balassovej v tejto súvislosti vyčítal neoprávnené prisvojenie si jeho pšenice, ktorá bola zasiata v majeri na svätoantonskej pôde, ktorú barónka bez jeho vedomia a vôle dala zožať, nanosiť do vlastných stodôl, vymlátiť a čisté zrno následne odviezť. Bartakovicha, presvedčeného o svojej pravde, takého zaobchádzanie natoľko zarazilo, že sa obrátil na sudcu, aby zhodnotil oprávnenosť jeho požiadaviek. Podľa jeho ponímania tým, že žiadal vlastné, sa nepreviňoval ani proti barónke, ani proti jej synom.⁷⁴⁰ Judita Balassová však zjavne mala na túto záležitosť odlišný pohľad, v dôsledku čoho nie je prekvapujúce, že voči jeho osobe pociťovala animozitu.

Jána Bartakovicha na poste hontianskeho podžupana v roku 1670 vystriedal Pavol Gerhard, hoci v úrade nezotrval dlho.⁷⁴¹ Bol synom Urbana Gerharda nobilitovaného v roku 1615. Jeho potomkovia pôsobili vo význam-

736 BOROVSZKY, S.: *Magyarország vármegyéi és városai : Hont vármegye*, s. 334–335.

737 Ertetem beszéd közben Franczicz Györgytúl, hogÿ Bartakovithrúl az tisztet le huszták, ne adta volna I[ste]n sokais viselhette volna, minekünk elegendő kart tene tudom masoknakis, de kívált képe[n] nek[ün]k, s ezutánis ne adgya I[ste]n [...] nekye azo[n] tiszt viselést, [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 1444. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 08. 10. 1669, Čabrad'.

738 ŠA BB, f. KC IV., no. 1091. Ján Bartakovich Judite Balassovej, 06. 03. 1666, Banská Štiavnica.

739 ŠA BB, f. KC IV., no. 1091. Ján Bartakovich Judite Balassovej, 06. 03. 1666, Banská Štiavnica.

740 ŠA BB, f. KC IV., no. 1091. Ján Bartakovich Judite Balassovej, 06. 03. 1666, Banská Štiavnica; ŠA BB, f. KC V., no. 7514. Ján Bartakovich Judite Balassovej, 11. 06. 1665, Banská Štiavnica.

741 BOROVSZKY, S.: *Magyarország vármegyéi és városai : Hont vármegye*, s. 352.

ných funkciách v Hontianskej stolici.⁷⁴² Príslušníci tejto rodiny mali s Koháryovcami dlhoročné vzťahy; Pavol Gerhard, narodený okolo roku 1616,⁷⁴³ bol podľa indícií familiárom Štefana I. Koháryho. Familiári slúžili svojim pánom mnohými spôsobmi, vykonávali rozličné úlohy v súkromných aj verejných záležitostiach.⁷⁴⁴ Judita Balassová na jeho službu spomínala s uznávaním v súvislosti s vynovením a usporiadaním urbárov, čo Gerhard vykonal ešte za Koháryho života, a v ktorých dal spísať aj „dobré“ inštrukcie pre služobníctvo. Pavol Gerhard ostal aj po smrti baróna lojálny jeho vdove, v čase písania listu v roku 1665 o ňom Judita Balassová napísala: „[Pavol Gerhard] sa ani teraz nelení stav služobníkov čestne informovať, v tom chvalabohu ešte nedošlo k zanedbaniu, [...]“⁷⁴⁵ V tomto období jej pomáhal aj ako komunikačný sprostredkovateľ pri riešení rodinných záležitostí a radil jej, ako postupovať.⁷⁴⁶ Spomedzi ľudí, ktorí Juditu Balassovú obklopovali, patrila zrejme k spoľahlivým a čestným, keďže sa mohol tešiť náklonnosti nedôverčivého Tomáša Baranyayho, ktorý barónke napísal: „*prosím Tvoju milosť, aby moje listy nezverila nikomu, len pánovi Pavlovi Gerhardovi, Tvoja milosť nepozná svet tak ako ja, z tisíc ľudí, ba dokonca spomedzi príbuzných, sa jeden človek s pravdivým srdcom ledva nachádza.*“⁷⁴⁷

Napriek tomu sa dôvera Judity Balassovej v Gerharda časom narušila.⁷⁴⁸ V roku 1677 uviedla v liste synovi Štefanovi: „[...] napísala som Pavlovi Gerhardovi, aby na terajšom stoličnom zhromaždení chránil moje záležitosti, doteraz som od neho nedostala žiadnu odpoveď, mám pochybnosti o službe jeho milosti.“⁷⁴⁹ K náprave vzťahu medzi nimi zrejme nedošlo, v roku 1681 sa Judita Balassová v dodatku listu spýtovala svojho syna na jeho názor, či by mala „starého“ Gerharda vpustiť dnu, ak by za ňou prišiel na Sitno.⁷⁵⁰

742 MATUNÁK, Mihály: *Korpona várkapitányai*. Korpona : Joerges Ágost Özvegye és Fia, 1901, s. 58.

743 MATUNÁK, M.: *Korpona várkapitányai*, s. 57–58.

744 KOLTAI, András (ed.): *Magyar udvari rendtartás*. Budapest : Osiris Kiadó, 2001, s. 12.

745 [...] *most sem resteli az szolga rendet beöcsületesen informalni, abúl hala Istenek nem volt még fogjatkozás*, [...] MNL OL, P 707, XXXII., no. 52. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 10. 06. 1665, Čabrad.

746 ŠA BB, f. KC V., no. 7517. Pavol Gerhard Judite Balassovej, 14. 03. 1665, Krupina; MNL OL, P 707, XXXII., no. 53. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 25. 11. 1665, Sklené Teplice?

747 [...] *kerem k[egyelme]deth az en leveleimet massal ne közölle, hanem csak Gyerhard Pallur[amma]l, nem ösmeri k[egyelme]d ugi az vilagot mint en, ezer ember, sőt ugian attiafiközülis egi igaz szívu ember eligh talalkozik*. ŠA BB, f. KC IV., no. 1026. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 10. 08. 1665, Prešporok.

748 ŠA BB, f. KC IV., no. 2298. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 12. 05. 1670, Čabrad.

749 [...] *irtam Gerhart Palur[amma]k, hogy ez mostani varmegye gyeöléséb[en] az én dolgaimra vigyazna, ekkoraigh semmi valaszat nem vévén kétséges vagyok az eő k[e]g[ye]lme szolgaltjaba[n]*. ŠA BB, f. KC IV., no. 1556. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 26. 08. 1677, Sitno.

750 ŠA BB, f. KC IV., no. 1642. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 18. 07. 1681, Sitno.

V korešpondencii sa vyskytuje aj meno Juraja Gerharda, ktorý sa narodil okolo roku 1633.⁷⁵¹ V období po ovdovení Judity Balassovej mohol byť jej familiárom; podľa prameňov mu barónka zverila na starosť nákup kunej kožušiny,⁷⁵² okrem toho pomáhal aj pri presadzovaní záujmov rodiny.⁷⁵³ Podľa zápisnice z roku 1676 bol v tomto čase prisázným Hontianskej stolice.⁷⁵⁴ Neskôr od roku 1680 už pôsobil vo funkcii podžupana. Svoj úrad sa mu podarilo udržať; v máji 1685 bol zvolený za prvého podžupana pod predsedníctvom nového hlavného župana Farkaša Koháryho, syna Judity Balassovej.⁷⁵⁵

Jedným z pomerne dlhodobo sa vyskytujúcich osôb v korešpondencii bol Juraj Bezegh (Bezeg). Bezegh bol predstaviteľom stoličnej šľachty, ktorý od roku 1657 do roku 1669 pôsobil ako notár v Novohradskej a Hevešskej stolici.⁷⁵⁶ Neskôr bol hodnostárom Zvolenskej stolice,⁷⁵⁷ kde sa v roku 1681 stal aj podžupanom.⁷⁵⁸

Meno Juraja Bezegha sa v korešpondencii objavuje práve od konca 60. rokov.⁷⁵⁹ Vďaka svojmu pôsobeniu v Novohradskej stolici mohol nadviazať známosť s Koháryovcami, najmä so Štefanom II. Kohárom, ktorý bol od roku 1667 kapitánom Filákova. Korešpondencia naznačuje, že sa Bezegh stal familiárom rodiny. Začiatkom roku 1670 spomínala Judita Balassová v liste synovi Štefanovi, že Bezeghovi zverila riešenie jednej rodinnej záležitosti týkajúcej sa Žibritova (dediny patriacej k Sitnianskemu panstvu), pretože „inak by nemala úžitok z jeho služby“.⁷⁶⁰ V nasledujúcom období sa mu podarilo preukázať svoju kompetentnosť. V roku 1672 barónka vo vlastnoručnom dodatku k listu napísala: „[...] mne sa Juraj Bezegh páči [...]“.⁷⁶¹ S vystupovaním Bezegha bola evidentne spokojná, čo by mohlo vysvetľovať aj jeho dlhoročný kontakt s rodinou.

Vzhľadom na svoje pôsobenie v stoličnej správe musel Juraj Bezegh disponovať určitým vzdelaním, čo sa zišlo aj pri službe Koháryovcom. Koncom roka 1673 informovala Judita Balassová svojho syna Štefana, že od Bezegha

751 MATUNÁK, M.: *Korpona várkapitányai*, s. 57–58.

752 ŠA BB, f. KC IV., no. 1432. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 17. 12. 1667, Čabrad'.

753 ŠA BB, f. KC IV., no. 1447. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 01. 1670, Čabrad'; ŠA BB, f. KC IV., no. 2319. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 19. 12. 1670, Čabrad'.

754 MATUNÁK, M.: *Korpona várkapitányai*, s. 57–58.

755 BOROVSZKY, S.: *Magyarország vármegyéi és városai: Hont vármegye*, s. 347, 351–352.

756 NAGY, Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal II.* Pest: Friebeisz István, 1858, s. 91.

757 KOMJÁTI, Z. I.: *Fulminis instar*, s. 6.

758 NAGY, I.: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal II.*, s. 91.

759 ŠA BB, f. KC IV., no. 1041. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 30. 05. 1669, Filákovo.

760 ŠA BB, f. KC IV., no. 1447. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 01. 1670, Čabrad'.

761 [...] *nekem tecik bezeg giörd* [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 1475. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 03. 1672, Čabrad'.

očakávala, že vytvorí vzor úradného dokumentu.⁷⁶² Podľa korešpondencie udržiavali s Jurajom Bezeghom obaja kontakt aj v nasledujúcich rokoch, pričom sa spoliehali na jeho službu v rodinných a majetkových záležitostiach.⁷⁶³

V časoch vojenského ohrozenia bolo výhodné mať známosti medzi predstaviteľmi cisárskej armády slúžiacimi v okolitých pevnostiach. V liste z leta 1678 spomenula Judita Balassová Alberta Szabóa (Sabó), ktorý podľa súpisu pechoty z toho istého roku bol veliteľom v Krupine slúžiacim pod jej príbuzným Valentínom II. Balassom.⁷⁶⁴ V súvislosti s vyostrovaním sa vojensko-politickej situácie v krajine nebolo bezpečné presúvať sa bez ozbrojeného sprievodu. Barónka v liste synovi Štefanovi spomínala, že za štrnásť zlatých najala štyroch krupinských vojakov, ktorých poslala do Trnavy za svojou matkou. Týchto vojakov mal sprevádzať aj veliteľ Albert Szabó.⁷⁶⁵ Neskôr sa však ukázalo, že to bolo predsa len zbytočné. Darmo ju dcéra očakávala a posielala jej naproti ozbrojený sprievod, Judita Bosnyáková sa na Sitno nedostavila. Svoju dcéru o tom zrejme ani neinformovala. Tá si následne situáciu vysvetľovala dvomi spôsobmi – buď že jej matka zmenila svoju trasu, alebo celkový zámer prísť za ňou na Sitno.⁷⁶⁶

Kontakt s veliteľom posádky bol pre šľachticnú zdržiavajúcu sa prevažne v prostredí svojej domácnosti výhodný aj z hľadiska získavania správ o najnovšom dianí v jej okolí. Albert Szabó ju v tomto čase popritom informoval aj o približovaní sa generála s „ľudom“ (pechotou), pričom aj krupinská posádka dostala príkazom, aby bola v pohotovosti.⁷⁶⁷ Pre Juditu Balassovú to naznačovalo pokračovanie, prípadne možnú eskaláciu konfliktu v jej blízkosti, na čo bolo potrebné pripraviť sa a zaujať obozretný a ostražitý postoj kvôli škodám eventuálne napáchaným na obyvateľstve a majetku.

Albert Szabó však neskôr spôsoboval rodine nepríjemnosti. V roku 1680 sa obyvatelia dediny Žibritov patriacej k Sitnianskemu panstvu sťažovali, že sa im krupinský veliteľ vyhrážal. Judita Balassová sa preto ozvala armádnym hodnostárom.⁷⁶⁸ Svoju časť na riešení problému zjavne považovala za splnenú a zhodnotila, že bude lepšie zahrnúť do tejto záležitosti syna Štefana II. Koháryho. Ďalšie postupovanie už prenechávala na neho, pri-

762 ŠA BB, f. KC IV., no. 2317. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 12. 1673, Čabrad'.

763 MNL OL, P 2257, 667, 1–6., no. 9. Juraj Bezegh Judite Balassovej, 28. 12. 1672, Hájniky; ŠA BB, f. KC IV., no. 2326. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 11. 08. 1677, Sitno; ŠA BB, f. KC IV., no. 1067. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 23. 08. 1677, Filákov; ŠA BB, f. KC IV., no. 1594. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 18. 11. 1679, Sitno;

764 MATUNÁK, M.: *Korpona várkapitányai*, s. 59.

765 ŠA BB, f. KC IV., no. 1574. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 24. 07. 1678, Sitno.

766 ŠA BB, f. KC IV., no. 1575. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 01. 08. 1678, Sitno.

767 ŠA BB, f. KC IV., no. 1574. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 24. 07. 1678, Sitno.

768 ŠA BB, f. KC IV., no. 2308. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 27. 08. 1680, Sitno.

čom mu preposlala odpovede, ktoré jej od armádných predstaviteľov prišli, a vyzývala ho, aby sa k tejto veci vyjadril.⁷⁶⁹

Reflexia vojensko-politického diania

V ranom novoveku už nebolo z praktického hľadiska realizovateľné, azda až na výnimku mníšok, aby žila šľachtická žena v izolácii a pohybovala sa výhradne v súkromí úzkej rodiny.⁷⁷⁰ Keďže ženám pripadla starostlivosť o majetky kvôli častej neprítomnosti mužov, bolo pre ne nevyhnutné, aby boli informované o dianí v ich okolí aj v krajine, aby mohli na ochranu panstiev a ich obyvateľstva vykonať potrebné opatrenia. Na tento účel im slúžila aj korešpondencia, ktorá ako komunikačný prostriedok a zdroj informácií zároveň zachytáva aj pohľad a názory žien na aktuálne dianie a hrozby.

Na ilustráciu možno spomenúť Alžbetu Rákóciovú, ktorá bola na svoju dobu vzdelanou a rozhladenou ženou schopnou sebavedome vyjadrovať svoju mienku. Vo svojej korešpondencii preukázala, že disponovala prehľadom o situácii kurucov v krajine a rozpoznala nedostatky politiky. Vyjadrovala pritom svoje názory na to, ako by sa malo v riešení vojenských záležitostí postupovať.⁷⁷¹ Práve prostredníctvom komunikačným sietí sa ženy dostávali do kontaktu s politickým prostredím, dokonca ho mohli aktívne ovplyvňovať, a to bez toho, aby sa priamo zúčastňovali diania vo verejnom živote. Aristokratické ženy navyše nežili v izolácii ani po vstupe do mníšskeho rádu. Naďalej totiž mohli udržiavať aktívnu komunikáciu nielen so svojimi príbuznými a priateľmi zastávajúcimi vysoké funkcie, ale aj s predstaviteľmi katolíckej cirkvi, a touto cestou presadzovať záujmy svojej rodiny.⁷⁷² Korešpondencia Judity Balassovej prezrádza, že približne do polovice 70. rokov 17. storočia sídlila na Čabradi, následne sa už častejšie zdržiavala na Sitne. Keďže išlo o územia blízko pohraničia, nie je prekvapujúce, že sa s tureckým ohrozením vo svojom životnom priestore stretávala a v listoch svoje zážitky reflektovala.

Prenikanie osmanských Turkov od začiatku 60. rokov 17. storočia komplikovalo bežný život v oblastiach Uhorska nachádzajúcich sa v blízkosti

769 ŠA BB, f. KC IV., no. 2308. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 27. 08. 1680, Sitno.

770 LENGYELOVÁ, T.: *Život na šľachtickom dvore*, s. 27–28.

771 VÁRKONYI, G.: „Nekem azt kell tennem, amit mások akarnak, s. 133–134; LENGYELOVÁ, T.: *Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti*, s. 350–351.

772 VÁRKONYI, G.: „Nekem azt kell tennem, amit mások akarnak, s. 134–136.

pohraničia. K stupňovaniu osmanského tlaku dochádzalo od roku 1662. Situácii neprialo ani podpísanie vašvárskeho mieru v auguste 1664, ktorým panovník uznal územné zisky Osmanov a staval tým Uhorsko do veľmi nevýhodnej pozície. Zásadnú zmenu priniesol pád Veľkého Varadína do osmanských rúk ešte v roku 1660 a zriadenie vijáletu. Turci sa tým dostali do nebezpečnej blízkosti Horného Uhorska. Po dobytí Nových Zámkov v roku 1663 tu založili svoj najsevernejší vijálet, ktorý predstavoval obrovskú hrozbu pre priľahlé územia Uhorska. Uzavretie vašvárskeho mieru vyvolalo vlnu rozhorčenia naprieč všetkými vrstvami uhorskej spoločnosti z dôvodu nerešpektovania záujmov a bezpečnosti krajiny a jej obyvateľov. Odpor voči centrálnej politike napokon prerástol do organizovaného odboja proti habsburskej moci.⁷⁷³

V tomto období sa v okolí Judity Balassovej objavovali skupiny Osmanov, ktoré páchali násilnosti a spôsobovali škody na majetkoch. V septembri roku 1664 napísala barónka z Čabrade Tomášovi Baranyaymu, ktorého prosila, aby si ešte ponechal jej deti u seba, keďže v okolí Ipl'a vyčíňali Turci, ktorí zabíjali a odvádzali ľudí do zajatia, a to bez ohľadu na to, či im boli podriadení, alebo nie. V tejto situácii bolo náročné zaobstarať aj zber plodín, z ktorého sa im podarilo vyzbierať s veľkými škodami približne polovicu.⁷⁷⁴ Iný prípad ničenia na majetkoch Koháryovcov zaznamenala v liste z roku 1665. Správa sa týkala dediny Krnišov, ktorá prislúchala k Sitnianskemu panstvu. O tejto dedine sa barónka vyjadrila, že mala nízke príjmy, pretože bola vypálená, zrejme Turkami.⁷⁷⁵ Pustošenie navyše spôsobilo problémy s vyplácaním hradného personálu, čo následne viedlo k zvyšovaniu nespokojnosti.⁷⁷⁶

V tomto období považoval Tomáš Baranyay Čabrad' za bezpečný hrad. Aby uchránili dobytok poddaných pred rabovaním, svojej švagrinej odporúčal, aby všetko nahnali do údolia pod Čabradským hradom, pretože by im v dedine nezostalo nič, ani len slama.⁷⁷⁷ Nebezpečenstvo však nepredstavovali len Osmani, ale aj rôzne potulujúce sa skupiny. Samotná barónka prirovnala drastickú situáciu v roku 1666 k „nájazdu Tatárov“, keďže muselo obyvateľstvo opustiť dediny, ktoré boli ničené, podpalované a ľudia vraždení.⁷⁷⁸

773 PÁLFFY, G.: *Hungary between Two Empires 1526 – 1711*, s. 133–140; KÓNYA, P. et al.: *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*, s. 282–302; MRVA, Ivan: *Temné storočie 1618 – 1718. Zlomové obdobia slovenských dejín*. Bratislava: Perfekt, 2021, s. 100–123, 134–153; KOMJÁTI, Z. I.: „...Az mit hallottam, s. 113–114.

774 ŠA BB, f. KC V. no. 15824. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 09. 09. 1664, Čabrad'.

775 MNL OL, P 707, XXXII. sorozat, no. 51. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 07. 05. 1665, Čabrad'.

776 ŠA BB, f. KC V., no. 15824. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, 09. 09. 1664, Čabrad'.

777 ŠA BB, f. KC IV., no. 1022. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, 27. 09. 1664, Prešporok.

778 [...] *allapottal vagjunk mint az Tatar jaraskor* [...] ŠA BB, f. KC IV., no. 1424. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 11. 06. 1666, Čabrad'.

Nespokojnosť a odpor vyvolaný vašvársnym mierom sa pretavili do šesť rokov trvajúceho organizovania odboja, ktoré vypuklo na jar roku 1670. Habsburská moc Wesselényiho sprisahanie tvrdo potlačila a situáciu využila na presadenie absolutistických tendencií v Uhorsku. Jedným z jej princípov bolo zatknutie a zhabanie majetku šľachticom, ktorí stáli na čele nespokojencov. Sprisahanci pred prenasledovaním ušli do Sedmohradského kniežatstva alebo na Turkami okupované územia, a neskôr sa z nich stali velitelia kuruckých oddielov. K nárastu odporu prispelo aj násilnícke správanie cisárových vojakov vyslaných bezprostredne po potlačení nevydareného povstania do celého Kráľovského Uhorska, ktorých navyše museli živiť stolice a mestá.⁷⁷⁹

Obrovskú nevôľu uhorskej šľachty vyvolala aj daňová politika Viedne. Nešlo pritom len o zvýšenie a zavádzanie nových daní, ale aj o postupovanie centrálného riadenia, ktoré tak činilo bez súhlasu Uhorského snemu. Tým došlo k porušeniu šľachtických privilégií a uhorskej právnej tradície. Navyše sa obnovilo aj rekatolizačné úsilie. Silnejúci protireformačný tlak postihoval predovšetkým poddaných, ale neminul ani šľachtu a meštianstvo, čím stúpali protihabsburské nálady v spoločnosti. Viedeň s cieľom znížiť nasadenie na pohraničí vydala v roku 1671 príkaz na prepustenie 8000 vojakov slúžiacich predovšetkým vo východných častiach krajiny. Prepustení vojaci sa pridávali ku kurucum, pričom svojimi skúsenosťami a znalosťami posilňovali vojenský potenciál protihabsburských odporcov. Napriek očakávaniam radcov cisára Leopolda I. represie nevedli k upokojeniu situácie ani k posilneniu autority habsburského dvora. Práve naopak, politika Viedne ďalej prehľbovala napätie v uhorskej spoločnosti a vážnym spôsobom zasiahla do života všetkých vrstiev obyvateľstva, čo sa prejavilo nárastom počtu utečencov a odporcov centrálnnej moci.⁷⁸⁰

V lete roku 1672 využili nespokojenci situáciu, keď sa pozornosť habsburskej monarchie upierala na západ, aby vyhnali cisárske vojská z územia Horného Uhorska. Aj keď bol útok spočiatku úspešný, nakoniec bol odrazený, čím však kurucké hnutie nezaniklo. Jeho vedenie dokázalo rýchlo načerpať novú silu a v nasledujúcom období dochádzalo k neustálemu prenikaniu samostatných kuruckých oddielov, posilnených o ďalších nespokojencov, na územie Uhorska, kde bojovali proti cisárskym a uhorským vojskám. I keď boli akcie kurucov podporované Osmanmi, zvyčajne sa na spoločných nájazdoch nezúčastňovali, aby nemohli byť obviňovaní z porušenia zásad vašvárskeho mieru. Výboje kuruckých jednotiek spočiatku postihovali len oblasť Horného Uhorska, k ich prenikaniu na západ dochádzalo až od jese-

779 KÓNYA, P. et al.: *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*, s. 303–309; KOMJÁTI, Z. I.: „...Az mit hallottam, s. 113–114.

780 KOMJÁTI, Z. I.: „...Az mit hallottam, s. 113–114; KÓNYA, P. et al.: *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*, s. 303–309; MRVA, I.: *Temné storočie 1618 – 1718*, s. 155–160.

ne 1675.⁷⁸¹ Z tohto dôvodu sa kuruci v životnom priestore Judity Balassovej objavovali až od druhej polovice 70. rokov.

O reakcii obyvateľstva na prítomnosť kurucov vypovedá údaj z listu z roku 1677, kedy sa ich ľudia v okolí Banskej Štiavnice natoľko obávali, že sa aj duchovní z dedín báli vydať na cestu do mesta, kde sa mal konať slávnostný obrad. Judita Balassová túto cestu, aj keď so strachom, absolvovala,⁷⁸² hoci je pravdepodobné, že ju pritom chránil ozbrojený sprievod. Turci tak tiež pokračovali vo svojich pustošivých nájazdoch. V novembri toho istého roku informovala Judita Balassová svojho syna, že sa objavili pri Bzovíku, kde sa dostali až k bráne, a odohnali dobytok patriaci hradnej posádke.⁷⁸³

Kuruci sa však nestýkali s obyvateľmi dedín len so zbraňou v ruke. V máji 1678 písala Judita Balassová synovi list, v ktorom zachytila interakciu kurucov s obyvateľmi. V sitniarskych horách sa vtedy údajne skrývalo 50 až 60 kurucov, ktorí buď po jednom, alebo po dvoch chodili po dedinách tvrdiac, že boli levickými hajdúchmi, prípadne sa nazvali podľa nejakej dediny, a od ľudí pýtali chlieb alebo iné jedlo. Jeden z kurucov prezlečený za chudobného človeka zašiel do Pukanca, kde sa nachádzali traja kňazi, ktorí mali namierené do Hronského Beňadika. Kuruc odišiel za svojimi druhmi a v tú noc všetkých troch kňazov pochytili a odvliekli. Nakoniec ich prepustili po zaplatení výkupného v hodnote 60 alebo 90 zlatých.⁷⁸⁴ Bolo nesmierne dôležité zachovávať opatrnosť, pretože sa nepriateľ mohol ukrývať v každom kríku. Tento prípad ilustruje, že kuruci, podobne ako Osmani, unášali ľudí kvôli výkupnému.⁷⁸⁵

Trvalé vojenské úspechy zažili kuruci až od roku 1678, kedy sa na ich čele objavil Imrich Thököly (1657 – 1705), ktorého diplomatické a vojenské schopnosti dodali hnutiu novú silu. Kuruckí bojovníci si ho následne za svojho veliteľa zvolili začiatkom roku 1680.⁷⁸⁶ I keď zúrili neustály vojnový stav v krajine, boje nemuseli prebiehať v každej oblasti. V júli 1678 písala Judita Balassová svojmu synovi list, v ktorom vyjadrila pohoršenie nad správaním ľudí v jej okolí, ktorí, keď bolo všetko „v pokoji“ a mali sa dobre, boli

781 KOMJÁTI, Zoltán Igor: A füleki helyőrség harcainak jellegzetességei Koháry II. István főkapitányságának idején (1667 – 1682). Charakteristické črty bojov filakovskej posádky za čias kapitánstva Štefana II. Koháryho (1667 – 1682). In: „*Za Boha, kráľa a vlasť!*“ Koháryovci v uhorských dejinách. „*Istenért, királyért, hazáért!*“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában. Ed. Mária Đurianová. Zvolen: Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016, s. 20–26; KOMJÁTI, Z. I.: „...Az mit hallottam, s. 113–139.

782 ŠA BB, f. KC V., no. 15489. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 15. 08. 1677, Sitno.

783 ŠA BB, f. KC IV., no. 2302. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 25. 11. 1677, Sinto.

784 ŠA BB, f. KC IV., no. 2309. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 05. 1678, Sitno.

785 MRVA, I.: *Temné storočie 1618 – 1718*, s. 177.

786 KÓNYA, Peter: *Imrich Thököly a jeho povstanie*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2021, s. 47–60; KOMJÁTI, Z. I.: „...Az mit hallottam, s. 114.

Obr. 28. Imrich Thököly (1657 – 1705), vodca protihabsburského odboja

bez strachu a smiali sa na nešťastí, ktoré sa dialo iným.⁷⁸⁷ Narážala pritom pravdepodobne na úspechy Thökölyho výpravy na východe krajiny. Pokojný stav však nemohol pretrvať dlho ani v tejto oblasti. Na jeseň obsadila kurucká jazda vedená Thökölym banské mestá a niekoľko významných hradov.⁷⁸⁸ Nasledujúce leto písala Judita Balassová synovi zo Sitna, odkiaľ bolo vidieť veľký oheň. V liste však nevedela s istotou pôvod ohňa identifikovať, aj keď jej ľudia z Banskej Štiavnice opakovane tvrdili (a po nich aj okolité dediny), že v Banskej Bystrici a Slovenskej Lupči sa zdržiavalo mnoho kurucov a údajne vypálili časť Banskej Bystrice.⁷⁸⁹

Boj s kurucmi patril k dôležitým povinnostiam pohraničných posádok. Syn Judity Balassovej, Štefan II. Koháry, musel ako hlavný kapitán Filákov čeliť kuruckej hrozbe od roku 1672. Vzhľadom na vyostrenú situáciu si generál Wolfgang Frederick Cobb v októbri 1677 vyžiadal od Štefana II. Koháryho vojakov z pohraničia odvolávajúc sa na obranu krajiny a lojalitu voči

787 ŠA BB, f. KC IV., no. 1572. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 07. 1678, Sitno

788 KÓNYA, P. et al.: *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*, s. 310; KOMJÁTI, Z. I.: *Fulminis instar*, s. 5–38.

789 ŠA BB, f. KC IV., no. 1586. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 16. 07. 1679, Sitno.

cisárovi. Ťaženia sa mal zúčastniť aj samotný kapitán.⁷⁹⁰ Štefan o tejto záležitosti informoval svoju matku, ktorá na príkaz reagovala rozhorčene: „Včera som prevzala Tvoj list, ktorý som čítala so slzami v očiach [...] mám takú nechúť ku všetkému, že [Ti] to ani napísať nemôžem [...]. Mne je takáto vec na veľkú bolesť srdca, je hrozné, že nikdy nemôžeš mať pokoj.“⁷⁹¹ Judita Balassová ako matka pochopiteľne neschvaľovala odchod svojho syna do vojenského tábora. V súlade s jej postojom pôsobia aj emócie v jej výpovedi (smútok, strach či zúfalstvo) autentickým dojmom. O svojho syna mala skutočné obavy, predovšetkým pre jeho zdravotný stav, ktorý nepovažovala za vyhovujúci k účasti na vojenskom ťažení, kde bol vystavovaný záťaži či nebezpečenstvu.⁷⁹²

Vzhľadom na svoje pôsobenie možno Štefana II. Koháryho považovať za snáď najdôležitejší zdroj informácií Judity Balassovej osituácii na pohraničí. Ona mu taktiež vo svojich listoch písala o správach, ktoré sa dopyčula. Pritom si však bola vedomá, že sa neoplatilo všetkému hneď uveriť, keďže sa šírilo aj mnoho nepravdivých informácií. Podľa jej vlastných slov boli správy z pohraničia niekedy „pravdivé“, inokedy zase „bezcné“.⁷⁹³

Vďaka svojmu synovi bola dobre informovaná. Ich vzájomná korešpondencia však odráža aj to, čo si o vývoji situácie myslela: „Z Tvojho listu som sa dozvedela o napredovaní kurucov, ale to je možno kvôli tomu, že sami sa pred nimi vzdávajú a [prenechávajú] miesta, nemajúc záujem alebo nechystajúc sa na obranu.“⁷⁹⁴ V tomto období sa objavila správa o prebiehajúcich rokovaní kurucov so zástupcom cisára, čo mohlo potenciálne viesť k ich zmiereniu. Barónka však tejto správe neuverila a považovala ju za klamlivú.⁷⁹⁵ O vyjednávaní prímeria si nerobila ilúzie. Napriek tomu, že v mier dúfala, v roku 1680 vnímala možné rokovania ako nástroj taktizovania kuruckej strany, pričom od nej predpokladala istivé zámery: „[...] nie tak treba vyjednávať mier, aby boli nepriatelia blízko seba [v počte] niekoľko tisíc, ale iným spôsobom, a nie len prostredníctvom jedného-dvoch ľudí; už aj generál si môže všimnúť, že ho chcú pod pekným povrchom dostať, celé ich postupovanie od začiatku pozostávalo

790 KOMJÁTI, Zoltán Igor: „...Akár egy, akár másfelől csak veszendő félben lenni...“ Koháry István és a főleki helyőrség harcai a kuruc felkelők ellen (1672 – 1682). In: *Különvélemény: A mainstream magyar történelem határán*. Ed. Péter Illik. Budapest: Unicus Műhely, 2017, s. 51–54.

791 Tegnap vettem leveledet mellyet könyves szemmel olvastam [...] olyan kedvem szegget mindentul, hogy megh nem irhatom [...]. Nékem nagy szív fájdalomra vagyon az ilyen dolgh, iszonyusagh ez, hogy soha nem lehet nyugodalmod. ŠA BB, f. KC IV., no. 2325. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 09. 10. 1677, Sitno.

792 ŠA BB, f. KC IV., no. 2325. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 09. 10. 1677, Sitno.

793 Az Véghbély alapot olyan, [...] hol valóságos hír, hol csak haszontalan. ŠA BB, f. KC IV., no. 2309. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 05. 1678, Sitno.

794 Ertem irasodból az kuruczok eleő menetele dolgokat, de az talan attul vagyon hogy magok adgyak magokat, helyeket hozzajok, nem akarvan vagy nincs küszölettek, az oltalmázkodáshoz. ŠABB, f. KC IV., no. 1574. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 24. 07. 1678, Sitno.

795 ŠA BB, f. KC IV., no. 1575. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 01. 08. 1678, Sitno.

z falošnosti.⁷⁹⁶ Zdá sa, že Judita Balassová mala veľmi dobrý odhad situácie. V tomto období zažívali kuruci úspechy⁷⁹⁷ a z tohto dôvodu nie je veľmi pravdepodobné, že by mali záujem o prímerie, kvôli ktorému by nemohli ďalej vo svojich výbojoch pokračovať.

Judita Balassová považovala nepriaznivý vývoj situácie za Boží trest, ktorý ich okrem vojny postihoval aj morom. Ničivá sila choroby pritom podľa nej prevažovala aj kuruckú hrozbu, pretože pred morom sa mohol človek chrániť jedine útekem. V liste z leta 1678 sa zmienila o nákaze v Leviciach, za ktorej pôvodcu považovali turecký tovar, pretože tí, čo sa ho dotkli alebo nosili, zomreli ako prví.⁷⁹⁸

Vzhľadom na stálu hrozbu a pustošenie je pochopiteľné, že prechovávala kritický postoj voči tomu, ako sa uhorskí veľmoži v tejto dobe zachovávali. Keďže išlo o problém, ktorý ju v osobnom živote postihoval, navrhovala celkom radikálny spôsob riešenia: „[...] tí Uhri, ktorí išli vyobliekane na snem, teraz by mali ísť proti nepriateľovi a nahnať na neho šľachtu žijúcu v stoliciach aj sedliakov, nebolo by potom treba toľko platiť Turkom [...], ak by len dvadsať mužov išlo z jednej dediny, spravilo by to desať tisíc ľudí, aj keby ich bolo len päť, urobilo by to veľa [...]“. ⁷⁹⁹ Jej frustrácia je pochopiteľná, ak vezmeme do úvahy, že svoje riadky písala osoba, ktorej manžel zahynul v boji proti Osmanom, jej najstarší syn proti nim aktuálne bojoval ako pohraničný kapitán a rodové panstvá a ich obyvateľstvo boli neustále pod hrozbou. Jej výrok „*nech Boh zahanbí toho, kto nie je verný cisárovi a spolčuje sa s Turkom*“⁸⁰⁰ odráža jej postoj, pravdepodobne namierený voči vodcovi protihabsburského povstania Imrichovi Thökölymu, pričom je jasné, že odsudzovala jeho (alebo kohokoľvek) zbližovanie sa s Osmanmi.⁸⁰¹ Toto spojenectvo začalo najtragickejšiu etapu Thökölyho odboja, ktoré prinieslo obyvateľstvu veľké utrpenie.⁸⁰²

796 [...] hogy nem úgy keöl az békeséget tractalni, hogy keözeöl legyen egy máshoz az ellenség egynehany ezred magaval, hanem más móddal, é snem csak egy ket ember által: Immar az generalis eszre veheti, hogy csak szép szén alat megh akarjak ejteni, minden eleömeteleik hamisághból álot eleitül fogvast. ŠA BB, f. KC IV., no. 2311. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 11. 02. 1680, Sitno.

797 KÓNYA, P. et al.: *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*, s. 310–312.

798 ŠA BB, f. KC IV., no. 1574. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 24. 07. 1678, Sitno.

799 [...] azok az madarok kik az gilesre nagi cifran mentek moskelene elenseg elen iuni es az uarmedekben lakos nemeseget es az parastokatis rahaitani ne mene az az sok fizetes az töröknek [...] ha cak hus ferfi meneis egi falubul megis tene tiz ezer embert ha cak öt uolnais sokat tene ŠA BB, f. KC IV., no. 1642. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 18. 07. 1681, Sitno.

800 [...] az isten sedenice meg az ki nem igaz az casarhoz es török el tarsalkodik ŠA BB, f. KC IV., no. 1642. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 18. 07. 1681, Sitno.

801 KÓNYA, P. et al.: *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*, s. 312–313.

802 MRVA, I.: *Temné storočie 1618 – 1718*, s. 185–202.

Obr. 29. Uhri holdujúci Turkom

Korešpondencia Judity Balassovej z jari roku 1682 prezrádza, že obyvateľstvo stupňovanie napätia precíťovalo: „tu hovoria len to, že bude veľká vojna.“⁸⁰³ Beznádej a zúfalstvo zažívala aj samotná barónka. Pozoruhodné však je, že príčinu pohrôm videla v nedostatkoch ľudskej povahy: „[...] Boh môže dať dobré, aj by dal dobré, ale nie sme hodní, aby nám dal svoje požehnanie, nemáme v sebe nič dobré, len veľké zlo.“⁸⁰⁴

V lete 1682 nebolo bezpečné sa v tejto oblasti ani presúvať. Štefan II. Koháry odporúčal matke v reakcii na jej úmysel odísť z Čabrade na Sitno, aby radšej ostala na Čabradi, prípadne aby išla len s dostatočným ozbrojeným sprievodom.⁸⁰⁵ V septembri dobyli spojené vojská povstalcov a Osmanov Filákovu a kapitán hradu Štefan II. Koháry sa stal Thökölyho väzňom. Zo svojho zajatia sa oslobodil až po páde odboja na jeseň 1685.⁸⁰⁶

803 [...] it mindenek csak azt mondanak hogy nagy háborúság leszen ŠA BB, f. KC IV., no. 2295. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 30. 03. 1682, Sitno.

804 [...] az isten iol adhatta iolis adna de nem erdemesek uagiunk hogy aldasat adna rank sem iol nican benuk csak az nagy rosasag ŠA BB, f. KC IV., no. 2295. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 30. 03. 1682, Sitno.

805 ŠA BB, f. KC IV., no. 1075. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 17. 07. 1682, Filákovu.

806 KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyományai, s. 44.

Smrť

O dátume úmrtia Judity Balassovej, podobne ako o dátume narodenia, nie sú známe presné informácie. Kálmán Thaly síce v roku 1878 publikoval zápisky Štefana II. Koháryho, kde sa nachádza aj táto informácia, ale ním zaznamenané údaje nie sú úplne spoľahlivé a hodnoverné. Dôvodom je na jednej strane fakt, že Štefan zapisoval niektoré udalosti so značným časovým odstupom na základe rodinných ústnych tradícií, ktoré mohli spôsobiť posuny v datovaní.⁸⁰⁷ Na druhej strane sa chyby evidentne vyskytli aj pri zápise dátumov tých udalostí, ktoré sa už odohrali za jeho života. Takouto chybou je aj dátum úmrtia jeho matky, ktorý v kalendári zaznamenal na 29. marca 1711.⁸⁰⁸ Tieto zápisky, ktoré údajne pochádzajú od Štefana II. (hoci pre zranenie pravej ruky, ktoré utrpel v novembri 1687,⁸⁰⁹ ich nemohol zapisovať vlastnoručne), sa žiaľ počas výskumu nepodarilo nájsť, kvôli čomu nebolo možné ich preveriť a porovnať s publikovanými údajmi od Kálmána Thalyho. Oveľa reálnejším sa javí údaj, podľa ktorého barónka zomrela začiatkom roku 1685 v dôsledku podlomeného zdravia kvôli zlým správam o jej dvoch zajatých synoch Štefanovi a Jánovi.⁸¹⁰ Svoj posledný evidovaný list posielala z Prešporku koncom apríla 1684.⁸¹¹ Určitý odhad o období jej smrti nám poskytuje dokument z roku 1685 vydaný Prešporskou kapitulou, v ktorom sa spomína Judita Balassová už ako nebohá.⁸¹² To znamená, že skutočne musela zomrieť niekedy v období medzi rokmi 1684 až 1685, a nie v roku 1711. Tento neskorší dátum úmrtia vyvracia aj dohoda dedičov Judity Bosnyákovej z januára 1687, v ktorom sa Judita Balassová objavuje už ako nebohá, pričom jej potomkov zastupoval syn Štefan II. Koháry.⁸¹³ Ak by bol údaj o jej úmrtí začiatkom roka 1685 pravdivý, znamenalo by to, že sa návratu svojich synov zo zajatia už nedožila.⁸¹⁴

807 KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyománya, s. 26–27; na chybu v datovaní poukázala aj Tünde Lengyelová v súvislosti s dátumom narodenia jedného z Juditinych detí: LENGYELOVÁ, T.: „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť“, s. 11.

808 THALY, K. (ed.): Gr. Koháry István naptári jegyzeteiből, s. 400.

809 KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyománya, s. 44–45.

810 KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyománya, s. 47.

811 THALY, K. (ed.): *Koháry István rabsága történetéhez (újabb adatok)*, s. 240–241, list č. 3.

812 MNL OL, P 419, 10. fiók, fasc. 47, no. 15.

813 ŠA BB, f. KC V., no. 7481. Dohoda dedičov Judity Bosnyákovej, 16. 01. 1687, Dubnica. Odpis.

814 Obaja synovia sa zo zajatia oslobodili až na jeseň 1685 vďaka úspešnému postupovaniu cisárskej armády pri potláčaní povstania Imricha Thökölyho. KOZICZ, J.: A török elleni harcok vitézi hagyománya, s. 44, 47.

Záver

Judita Balassová je z pohľadu uhorských dejín pomerne neznámou osobou, hoci pochádzala z barónskej rodiny a medzi jej známymi sa nachádzalo nemálo prominentných osobností. Bola šľachtickou ženou, ktorá svoj život prežila v mimoriadne nestabilnej a nebezpečnej etape uhorských dejín. Svoje skúsenosti, zážitky, postoje a postrehy o dianí, ktoré na vlastnej koži zažívala, zaznamenala vo svojej korešpondencii, ktorá je preto cenným dokladom každodennej reality šľachtickej v 17. storočí. Jej život však nie je celkom zdokumentovaný. Hoci sa v archívoch ešte môžu objaviť ďalšie pramene, aktuálne dostupné údaje prezrádzajú len veľmi málo o jej mladosti. Nie je známy ani dátum jej narodenia, ktorý možno podľa zistených údajov odhadnúť približne na rok 1630. Na základe prameňov sú skúmateľné skôr neskoršie fázy jej života, najmä však obdobie vdovstva.

Vzhľadom na nedostupnosť prameňov nie je možné zodpovedať mnoho otázok týkajúcich sa jej detských rokov a priebehu vzdelávania. Po skoršej smrti jej otca Imricha II. Balassu sa tútorkou detí stala ich matka Judita Bosnyáková, ktorá bola povinná postarať sa o ich výchovu a vzdelanie, vrátane znalosti písma. Zatiaľ však nie je možné jednoznačne určiť, kde, kým a v akom období bola Judita Balassová vychovávaná a vzdelávaná. Jej rukopis je v mnohých ohľadoch podobný písomnému prejavu iných ranonovovekých šľachtícien, vďaka čomu je možné u nej odhadovať približne rovnakú vzdelanostnú úroveň, hoci v niektorých prvkoch vybočovala z porovnávanej skupiny a prejavovala rozdielne postupy písania, najmä pri formálnej úprave a členení textu. Vo všeobecnosti postupovali ženy v tomto období pri písaní svojvoľne, kvôli čomu pôsobí ich písmo oproti úhladne napísaným listom skúsených pisateľov ťažkopádne. Keďže malo vzdelávanie šľachtických žien odlišné zameranie a za bežných okolností nemali prístup k vyššiemu školskému vzdelaniu, ich vlastnoručné listy spravidla nedosahovali úroveň korešpondencie mužov po formálnej ani ortografickej rovine. Na druhej strane však práve vďaka atypickosti a nestrojenosti boli tieto listy autentickjšími prejavmi ich osobností a schopností. Analýza listov Judity Balassovej okrem toho prezrádza, že podobne ako mnohé ženy jej doby, bola hlboko nábožne založená. I keď mal katolicizmus silné zastúpenie v jej živote, nie je zatiaľ možné jednoznačne určiť, k akej konfesii sa sama hlásila.

Judita Balassová sa v roku 1648 stala druhou manželkou baróna Štefana I. Koháryho. Listov adresovaných manželovi je príliš málo na to, aby bol ich vzťah podrobnejšie skúmateľný. Vyjadrenia barónky však prezrádzajú, že napriek tomu, že nadradené postavenie v rodinách tradične prislúchalo mužom, dokázala robiť samostatné rozhodnutia a plány, o ktorých svojho manžela už len informovala alebo žiadala o jeho súhlas zachovávajúc pritom predpokladanú rodovú hierarchiu. Ich manželstvo vo všeobecnosti nevybočovalo z dobových noriem. Vyjadrenia, konanie a očakávania zaznamenané v listoch poukazujú na obojstranné dodržiavanie úloh vyplývajúcich z rodových rolí. Z tohto vzťahu sa narodilo šesť detí, čím sa Judite Balassovej podarilo naplniť dobové očakávania kladené na vydaté ženy. Navyše piati z nich boli chlapcami, čo zvyšovalo šance na prežitie rodu.

Po nečakanej smrti manžela Štefana I. Koháryho v roku 1664 pripadla Judite Balassovej povinnosť ochrániť rodové majetky, zabezpečiť postavenie rodiny a postarať sa o svojich šiestich potomkov. Druhýkrát sa však už nevydávala. Vdovstvo bolo rozporuplnou etapou v živote žien, čo ich na jednej strane stavalo do zraniteľnej pozície, ale na druhej strane im prinieslo rozšírenie kompetencií a slobôd, o ktoré v prípade uzavretia ďalšieho manželstva prichádzali. Z hľadiska ovdovených šľachtícien bolo finančné zabezpečenie a vplyvné spoločenské postavenie výhodou, vďaka ktorej neboli odkázané na podporu mužov a uzatváranie nových sobášov. Tieto benefity mohli v značnej miere prispieť k rozhodnutiu Judity Balassovej zotrvať v pozícii vdovy. Vstupom do ďalšieho manželstva by navyše mohla prísť o svoje deti, podporu zo strany manželových príbuzných a možnosť spravovať rodové majetky.

Korešpondencia Judity Balassovej vypovedá o jej rodinnej orientácii. Každodenné potreby pre svojich potomkov zabezpečovala nielen počas ich mladosti, ale aj v dospelosti. Nedarilo sa jej však všetky úlohy prislúchajúce matkám spĺňať na dostatočnej úrovni, čo sama vysvetľovala svojim nadmerným zaťažením. Najväčší počet zachovaných listov pochádza z komunikácie medzi ňou a jej najstarším synom Štefanom II. Kohárom, vzhľadom na čo je táto skupina korešpondencie najlepšie využiteľná pre výskum vzťahu matky a syna. Od Štefana očakávala plnenie úloh vyplývajúcich z jeho roly v rodine ako syna voči matke, a v dospelosti aj na čele rodiny presadzovaním jej záujmov. Barónka Štefana od mladosti viedla k tomu, aby postupoval v súlade s jej vôľou. Na jeho ovplyvňovanie využívala emotívne naladený jazyk v podobe napomenutí, nátlaku, vyhrážok aj pochvaly s účelom vyvolať požadované pocity, ktoré mali viesť k usmerneniu alebo náprave jeho konania. Napriek jej snahám však Štefan nebol ochotný podriaďiť sa matke v každej situácii. Vo svojich listoch taktiež využíval emočne zafarbený jazyk na presadenie svojich záujmov. Vo svoj prospech využíval aj priority jeho matky, pričom však zachovával dobové normy a v súlade s matkinými predstavami sa staval do podriadeného postavenia voči nej.

Vo svojich listoch sa Judita Balassová neštylizovala do pozície „slabej“ ženy. Ako vdove bolo pre ňu jednoduchšie svoju vôľu presadzovať prostredníctvom najstaršieho syna, ktorý bol v pozícii mužskej hlavy rodiny spoločnosťou viac rešpektovaný. Navyše mal ako muž viac príležitostí pohybovať sa vo verejnom priestore, stýkať sa s ľuďmi a nadväzovať nové kontakty. Materská autorita poskytovala Judite spoločensky prijateľnú možnosť ovplyvňovať syna, od ktorého sa očakávalo, že bude svoju matku rešpektovať a poslúchať. Snažila sa nad ním udržiavať dozor nielen počas študijných rokov, ale aj po nástupe do funkcie hlavného kapitána Filakova, na pozadí čoho mohla byť nedôvera v synovu schopnosť robiť správne rozhodnutia v záležitostiach rodiny. S jej prístupom však nesúhlasil tútor Tomáš Baranyay, podľa ktorého sa mladý barón skôr potreboval naučiť samostatne konať, rozhodovať a vydobýť si v spoločnosti úctu a váženosť primeranú jeho postaveniu.

Štefan II. Koháry sa v dospelosti ako najstarší brat a zodpovedná osoba na čele rodiny staral o svojich mladších súrodencov, dohliadal na ich vzdelanie aj potreby, hoci rozhodujúce slovo mala naďalej ich matka, ktorá reálne vybavovala ich bežné záležitosti. Štefan bol autoritou v očiach mladších súrodencov, ktorí boli k rešpektovaniu postavenia najstaršieho brata podľa dobových zvyklostí vychovávaní zrejme už od detstva.

Podľa dobového ponímania bola významnou súčasťou povinností žien starostlivosť o zdravie, o ktorú nejedna prejavovala skutočný záujem. Základné vedomosti týkajúce sa zdravotnej starostlivosti môžu byť reflektované aj v rodinnej korešpondencii. Z listov Judity Balassovej vyplýva, že zdravie bolo pre ňu dôležitou životnou hodnotou, pričom disponovala aj určitými poznatkami o medikamentoch a liečebných postupoch. Jej korešpondencia prezrádza, že sa snažila ochraňovať a udržiavať zdravie seba aj svojej rodiny.

Z barónkiných vyjadrení taktiež vyplýva, že sa k otázke spravovania koháryovských panstiev stavala prísne a zásadovo, čo sa premietalo v jej vzťahu k služobníctvu. Jej dôsledný spôsob riadenia prác na panstvách bol nepochybne ovplyvnený negatívnymi skúsenosťami, ktoré zažívala už v mladosti. Kritický prístup a náročnosť prejavovala pri vyhľadávaní a nájímaní adekvátnych a schopných ľudí. Keďže jej prvoradým cieľom bolo zabezpečiť riadny chod panstiev a predchádzať neporiadku a škodám, bolo nevyhnutné vyžadovať dodržiavanie určitých noriem. Od svojho personálu očakávala dôkladné vykonávanie povinností, čo však jednotliví príslušníci neboli vždy schopní alebo ochotní splňať. Preto ich v prípade pochybenia a nedbanlivosti karhala. Vyšších úradníkov navyše kontrolovala a napomínala aj na diaľku.

Prevažujúca väčšina zachovaných listov Judity Balassovej pochádza z Čabrade a Sitna, kde sa venovala organizovaniu chodu koháryovských panstiev. Podľa korešpondencie bola schopnou ženou, ktorá sa dokázala ohraďiť voči vydieraniu a neprimeraným požiadavkám. V prípade potreby

bola ochotná riešiť problémy obyvateľov panstiev, vo všeobecnosti však nemala veľkú dôveru v služobníctvo ani poddaných, k čomu dospela na základe skúseností. V bežných záležitostiach sa rozhodovala podľa vlastného uváženia, na svojho dospelého syna Štefana II. Koháryho sa obracala, keď si už nevedela dať rady alebo potrebovala od neho pomoc. Vedenie panstiev sa snažila držať vo svojich rukách a s podporou mužských príbuzných sa podieľala na zveľadovaní koháryovských majetkov. Štefan nemal voči angažovaniu sa jeho matky v riadení panstiev námietky. Vďaka jej aktívnemu prístupu nemusel po smrti otca vykonávať podrobný dohľad nad správou, čím mu ubudli starosti a mohol viac pozornosti venovať svojej vojenskej kariére, ktorú bol životnými okolnosťami nútený rozvíjať od mladého veku.

Aj keď sa ženy počas svojho života zdržiavali predovšetkým v domácom prostredí, prostredníctvom korešpondencie získavali informácie, na základe ktorých si vytvárali mienku o vojensko-politickom dianí v krajine. Judita Balassová vo svojich listoch zachytila nielen prejavy a odozvu týchto udalostí vo svojom životnom priestore, ale nezriedka vyjadrovala aj svoje kritické názory a postoje k vyčineniu Turkov a povstalcov ako aj k spôsobu, akým sa uhorská strana k týmto problémom stavala.

Presný dátum úmrtia barónky Judity Balassovej nie je známy. Na základe výskumu archívnych dokumentov možno usúdiť, že zomrela niekedy v období rokov 1684 až 1685.

Resumé

Judith Balassa (c. 1630 – c. 1685) is a relatively unknown person in history, although she came from a baronial family. She lived in an extremely unstable and dangerous phase of Hungarian history. She recorded her first-hand experiences, attitudes, and opinions in her correspondence, which thus provides a valuable insight into the everyday reality of a noblewoman in the 17th century. However, her life is not fully documented. The least information currently available relates to her youth. The date of her birth is unknown, which, according to the data found, can be estimated to be around 1630. Based on archival sources, the later phases of her life, especially the period of her widowhood, can be examined in more detail.

Due to the unavailability of documents, many questions regarding her childhood and education remain unanswered. After the early death of her father Emeric II. Balassa, her mother Judith Bosnyák became the children's tutor and was obliged to take care of their upbringing and education. However, it is not yet possible to determine clearly where, by whom, and in what period was Judith Balassa brought up and educated. Her handwriting shows similarities with that of other contemporary noblewomen, which makes it possible to estimate an approximately equal level of education, although in some elements she stood out from the comparison group and showed different writing practices, especially in the formal editing and structuring of the text. A typical characteristic of the handwriting of women from this period is the arbitrary conception of texts. Their handwriting therefore looks clumsy compared to the neatly written letters of experienced writers. As the education of noble women was different and they did not normally have access to higher education, their handwritten letters generally did not reach the level of men's correspondence. On the other hand, however, it was precisely because of their atypicality and unstylishness that their letters were more authentic expressions of their personalities and abilities. Furthermore, an analysis of Judith Balassa's letters reveals that, like many women of her time, she was deeply religious. Although Catholicism had a strong presence in her life, it is not yet possible to determine unequivocally what denomination she herself subscribed to.

In 1648, Judith Balassa became the second wife of Baron Stephen I. Koháry (1616 – 1664). The number of letters addressed to her husband is too small to examine their relationship in detail. However, the baroness's statements reveal that, even though the superior position in families traditionally belonged to men, she was able to make independent decisions and plans, about which she merely informed her husband or asked for his consent, preserving the presumed gender hierarchy. In general, the marriage of Judith Balassa and Stephen I. Koháry did not deviate from contemporary principles; the statements, actions, and expectations recorded in the letters indicate a mutual respect for traditional gender roles. Six children were born from this relationship; thus, Judith Balassa managed to fulfill the contemporary expectations placed on married women. Moreover, five of them were boys, which increased the chances for the preservation of the family line.

After the unexpected death of her husband Stephen I. Koháry in 1664, Judith Balassa was left with the duty to protect the family estates, secure the family's status, and take care of her six children. After this event she did not remarry. Widowhood was a contradictory stage in women's lives, putting them in a vulnerable position on the one hand, but on the other hand it brought them an extension of powers and freedoms they would lose if they remarried. For widowed noblewomen, financial security and an influential social position were an advantage which meant that they were not dependent on men for support. These benefits may have contributed greatly to Judith Balassa's decision to remain a widow. Moreover, by entering another marriage, she could have lost her children, the support of her husband's relatives, and the opportunity to manage the family estates.

Judith Balassa's correspondence reveals her family orientation. She provided for the daily needs of her offspring not only during their youth but also in adulthood. However, she was unable to fulfill all the tasks of a mother to a sufficient standard, which she herself explained by her excessive workload. The largest number of her surviving letters comes from her communication with her eldest son Stephen II. Koháry (1649 – 1731). She expected him to fulfill the tasks arising from his role in the family as a son towards his mother, and in adulthood as the head of the family by promoting family interests. From his youth, she guided him to act in accordance with her will. She used emotionally attuned language to influence him, in the form of admonitions, coercion, threats, and praise, to induce the desired feelings which were intended to guide or correct his actions. Despite her efforts, however, Stephen was unwilling to submit to his mother in every situation. He also used emotionally tinged language in his letters to advance his own interests. He also used his mother's priorities to his advantage while maintaining the norms of the time and placing himself in a subordinate position to her, which was also in line with his mother's notions.

As a widow, Judith Balassa enforced her will through her eldest son, who was more respected by society as the male head of the family. Stephen, as a man, had more opportunities to move around in public space, socialise with people, and make new contacts. Maternal authority provided Judith with a socially acceptable way to influence her son, who was expected to respect and obey his mother. She tried to maintain supervision over her son not only during his student years, but also after he took up the position of the captain in Fil'akovo, which may have stemmed from her lack of confidence in her son's ability to make good decisions in family matters. However, the tutor Thomas Baranyay disagreed with her approach. According to him, the young baron needed rather to learn to act and make decisions independently and to earn respect and esteem in society appropriate to his position.

Stephen II. Koháry, as the oldest brother and the head of the family, took care of his younger siblings, overseeing their education and needs, although their mother continued to have a decisive say and dealt with their everyday necessities. Stephen was an authority in the eyes of his younger siblings, who, according to the customs of the time, had apparently been taught to respect the eldest brother since childhood.

According to contemporary perceptions, an important part of women's duties was to take care of health, in which many took a genuine interest. Basic knowledge concerning health care may also be reflected in family correspondence. Judith Balassa's letters show that health was an important life value for her, and she also had some knowledge of medicines and treatments. Her correspondence reveals that she sought to protect and maintain the health of herself and her family.

Most Judith Balassa's surviving letters came from Čábrad' and Sitno, the centres of the family estates. Her statements show that she took a strict and principled approach to the administration of the Koháry estates, which was also reflected in her attitude towards the servants. Her rigorous way of managing the work was undoubtedly influenced by the negative experiences. Furthermore, her critical approach and exacting nature were also evident in her search for and recruitment of adequate and capable personnel. Since her primary objective was to ensure the proper running of the estates and to prevent disorder and damage, it was necessary to require and uphold certain standards. She expected her staff to perform their duties diligently, which not all members were always able or willing to do. She therefore reprimanded them in the event of misconduct or negligence. In addition, she controlled and admonished higher officials from a distance.

According to the correspondence, Judith Balassa was a capable woman who was able to stand up to blackmail and unreasonable demands. She was willing to solve the problems of the inhabitants of the estates when necessary but generally had little confidence in the servants or the serfs, a conclu-

sion she had reached through experience. In routine matters she used her own judgment but turned to her eldest son Stephen II. Koháry when she could no longer make up her mind or needed his help. With the support of her male relatives, she tried to keep the management of the estates in her own hands. Stephen did not object to his mother's involvement. Thanks to her active approach, he did not have to closely supervise the estates, which relieved him of his worries and allowed him to devote more attention to his military career.

Although noble women spent most of their lives at home, they obtained information through correspondence, which allowed them to form their opinions about the most recent events. In her letters, Judith Balassa not only captured these events and their impact in her vicinity but also often expressed her critical opinions and attitudes towards the destructive actions of the Ottomans and rebels, and the way in which the Hungarian side dealt with these problems. The exact date of Baroness Judith Balassa's death is unknown. Based on archival documents, it can be concluded that she died sometime between 1684 and 1685.

Prílohy

Príloha č. 1. Itinerár Judity Balassovej

Dátum ¹	Miesto	Zdroj	Poznámka
1654. 04. 10	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 5, no.15535	O pôrode (Farkaša), mala namierené na neuvedené miesto na strávenie šestoňedelia. Pravdepodobne Šurany (k jej matke).
1654. 06. 04	Šurany	ŠA BB, f. KC 5, no. 15487	Zámer ísť so svojou matkou do Prešporku.
1658. 01. 28		ŠA BB, f. KC 4, no. 1017	Imrich III. Balassa reaguje na jej zámer prísť do Divína na návštevu.
1660. 08. 05?	Sečany	ŠA BB, f. KC 4, no. 2294	
1660. 08. 23	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 1116	
1660. 09. 24	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 5, no. 7142	Štefan I. Koháry ju prosil, aby ho prišla čakať do Fiľakova.
1661. 11. 02	pevnosť Sečany?	ŠA BB, f. KC 5, no. 15488	Prišla sem z Fiľakova
1663. 06. 28	Sečany	ŠA BB, f. KC 4, no. 1020	Matka jej písala zo Šurian 7. júla, že dostala jej list.
1664. 07. 17	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 5, no. 15486	
1664. 07. 26	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 1011	
1664. 09. 02	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 5, no. 7716	
1664. 09. 09	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 5, no. 15824	
1664. 09. 19	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 1022	Tomáš Baranyay písal z Prešporku 27. septembra, že mu písala z Čabrade 19. septembra.
1665. 02. 27	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 1090	Juraj Pápay odpovedal na jej list 13. apríla 1665 z Fiľakova.

¹ Kvôli prehľadnosti uvedené vo formáte rok, mesiac, deň.

1665. 05. 07	Čabrad'	MNL OL, P 707, 32, no.51	
1665. 06. 10	Čabrad'	ŠABB, f. KC 4, no. 1422	
1665. 06. 10	Čabrad'	MNL OL, P 707, 32, no.52	
1665. 07. 15	Čabrad'	ŠABB, f. KC 5, no. 15517	
1665. 11. 25	Sklené Teplice?	MNL OL, P 707, 32, no.53	
1665. 12. 16	Čabrad'	ŠABB, f. KC 5, no. 15421	
1666. 01. 05	Čabrad'	ŠABB, f. KC 4, no. 1028; Thaly 1876, no. 3 ²	Štefan II. Koháry adresoval list matke na Čabrad' z Viedne.
1666. 01. 11	Čabrad'	ŠABB, f. KC 4, no. 1030; Thaly 1876, no. 4 ³	Štefan II. Koháry adresoval list matke na Čabrad' z Viedne.
1666. 03. 03	Čabrad'	ŠABB, f. KC 4, no. 1005	
1666. 06. 11	Čabrad'	ŠABB, f. KC 4, no. 1424	
1666. 08. 31	Čabrad'	ŠABB, f. KC 5, no. 12383	František Wesselényi reaguje 2. septembra z Muráňa na jej list z Čabrade z 31. augusta 1666.
1666. 11. 24	Čabrad'	ŠABB, f. KC 1, no. 964	Štefan II. Koháry adresoval list matke na Čabrad' z Viedne.
1666. 12. 26	Čabrad'	ŠABB, f. KC 1, no. 962	Štefan II. Koháry adresoval list matke na Čabrad' z Viedne.
1667. 01. 28	Čabrad'	ŠABB, f. KC 4, no. 1033	Štefan Zichy adresoval list na Čabrad' z Prešporku.
1667. 12. 17	Čabrad'	ŠABB, f. KC 4, no. 1432	
1668. 05. 26	Filákov	ŠABB, f. KC 4, no. 1037	Valentín II. Balassa sa informoval, že dokedy sa bude Judita Balassová zdržiavať vo Filákove.
1668. 05. 28	Filákov	MNL OL, P 2257, 667, 1–6, ⁴ no.11	List Michala Ürményiho Nagya z Čabrade adresovaný do Filákova.
1668. 07. 06	Čabrad'	ŠABB, f. KC 5, no. 15490	
1668. 09. 04	Čabrad'	MNL OL, P 707, 32, no.54	
1669. 04. 12	Čabrad'	ŠABB, f. KC 4, no. 1040	Štefan II. Koháry adresoval list matke na Čabrad' z Filákova.

- 2 THALY, K. (ed.): Koháry István tanuló-kori leveleiből, s. 386–387, list č. III.
3 THALY, K. (ed.): Koháry István tanuló-kori leveleiből, s. 388–389, list č. IV.
4 MNL OL, P 2257, 667, 1–6. Koháry Istvánné Balassa Judit, 1663 – 1668.

1669. 08. 24	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 5, no. 5715	Emerencia Balassová adresovala list z Galanty na Čabrad'.
1669. 09. 28		ŠA BB, f. KC 5, no. 5714	Valentín II. Balassa predpokladal, že Judita príde do Krupiny, ponúkol sa, že ju môžu so svojou manželkou odprevadiť naspäť na Čabrad'.
1669. 10. 08	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 1444	
1669. 10. 16	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 5, no. 5717	Emerencia Balassová adresovala list z Galanty na Čabrad'.
1670. 01. 23	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 1447	
1670. 04. 23	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 1451	
1670. 04. 30	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 1457	
1670. 05. 12	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 2298	
1670. 10. 03	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 1044	Emerencia Balassová adresovala list z Trnavy na Čabrad'.
1670. 11. 07	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 1012	
1670. 12. 19	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 2319	
1670. 12. 21	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 2323	
1671. 03. 19	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 1462	
1671. 03. 23	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 2316	
1671. 05. 11	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 1464	
1671. 07. 16	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 1466	
1671. 07. 26	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 5, no. 7582	
1672. 03. 13	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 5, no. 15518	
1672. 03. 20	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 1475	
1672. 03. 29	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 1476	
1672. 04. 03	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 2310	
1672. 04. 10	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 2293	
1672. 05. 30	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 1478	

1672. 09. 05	Čabrad'	ŠABB, f. KC 4, no. 2299	
1673. 09. 06	Čabrad'	ŠABB, f. KC 4, no. 1013	
1673. 11. 07	Divín	ŠABB, f. KC 4, no. 1502	Imrich III. Balassa sa tu v tomto čase nenachádzal.
1673. 12. 20	Čabrad'	ŠABB, f. KC 4, no. 2317	
1674. 06. 28	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1063	Peter Balassa adresoval list zo Zvolena na Sitno.
1674. 07. 01	Čabrad'	ŠABB, f. KC 4, no. 1514	
1674. 07. 05	Čabrad'	ŠABB, f. KC 4, no. 1515	
1674. 07. 14	Čabrad'	ŠABB, f. KC 4, no. 2324	
1674. 08. 04	Čabrad'	ŠABB, f. KC 4, no. 1518	
1674. 10. 27	Čabrad'	ŠABB, f. KC 4, no. 2313	
1674. 11. 14	Čabrad'	ŠABB, f. KC 4, no. 1519	
1674. 11. 25	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 2312	
1675. 01. 27?	Čabrad'	ŠABB, f. KC 4, no. 1525	
1675. 07. 22	Svätý Anton	ŠABB, f. KC 4, no. 1534	
1676. 06. 13	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 2315	
1676. 08. 20	Sitno	ŠABB, f. KC 5, no. 7169	Spomínala, že bola vo Filákovce.
1676. 11. 06	Galanta	ŠABB, f. KC 4, no. 1543	Vyjadrila svoj zámer ísť do Viedne.
1676. 11. 12	Viedeň	ŠABB, f. KC 4, no. 2306	Dorazili sem 9. novembra, na ďalší deň (13. novembra) plánovala ísť domov.
1677. 05. 22	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1549	
1677. 07. 10	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1552	
1677. 08. 11	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 2326	
1677. 08. 14	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1553	
1677. 08. 15	Sitno	ŠABB, f. KC 5, no. 15489	14. augusta navštívila Banskú Štiavicu.
1677. 08. 24	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1554	

1677.08.25	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1555	
1677.08.26	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1556	
1677.09.23	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1558	
1677.10.09	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 2325	
1677.10.17	Sitno	ŠABB, f. KC 5, no. 12480	
1677.11.25	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 2302	
1677.12.05	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 2314	
1678.01.18	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 2291	
1678.03.16	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1564	
1678.03.20	Sitno	ŠABB, f. KC 5, no. 12486	
1678.03.28	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 2318	
1678.05.23	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 2309	
1678.06.28	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1567	
1678.06.29	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1568	
1678.07.06	Sitno	ŠABB, f. KC 1, no. 554	
1678.07.07	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1569	
1678.07.16	Trnava	ŠABB, f. KC 4, no. 1571	
1678.07.20	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1572	
1678.07.20	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1573	
1678.07.20	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1068	Peter Balassa adresoval list zo Zvo- lena na Sitno.
1678.07.24	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1574	
1678.08.01	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1575	
1678.08.06	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1576	
1678.08.07	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1577	
1678.09.14	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1578	

1678. 09. 25	Trnava	ŠABB, f. KC 4, no. 1579	
1678. 09. 30	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1069	Peter Balassa adresoval list zo Štefultova na Sitno.
1678. 10. 07	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 2321	
1679. 07. 04	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1585	
1679. 07. 16	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1586	
1679. 07. 31	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1587	
1679. 08. 19	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 2327	
1679. 09. 01	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1589	
1679. 09. 24	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1592	
1679. 10. 17	Sitno	ŠABB, f. KC 5, no. 5711	
1679. 11. 18	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1594	
1680. 01. 10	Sitno	ŠABB, f. KC 5, no. 15484	
1680. 01. 19	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 2328	
1680. 02. 02	Sitno	ŠABB, f. KC 5, no. 15491	
1680. 02. 11	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 2311	
1680. 02. 17	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1597	
1680. 02. 25	Sitno	ŠABB, f. KC 5, no. 15492	
1680. 03. 23	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 2300	
1680. 08. 11	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 2292	
1680. 08. 14	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 2329	
1680. 08. 27	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 2308	
1680. 10. 12	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 1626	
1680. 10. 22	Sitno	ŠABB, f. KC 4, no. 2307	Zámer vydať sa na cestu, pravdepodobne do Beckova.
1680. 10. 25	Ozorovce?	ŠABB, f. KC 4, no. 1628	V Beckove plánovala byť len 1–2 dni, následne mala v zámere ísť do Kolárova.

1680.10.31	Galanta	ŠA BB, f. KC 4, no. 1630	V utorok večer (29. októbra) prišla do Galanty.
1680.11.05	Galanta	ŠA BB, f. KC 4, no. 2301	
1680.11.10	Kolárovo	ŠA BB, f. KC 4, no. 1634	V piatok (8. novembra) odišli so sestrou a švagrom z Galanty do Kolárova. Spomínala aj návštevu Prešporku.
1680.11.22	Prešporok	ŠA BB, f. KC 4, no. 1636	
1680.11.26	Prešporok	ŠA BB, f. KC 4, no. 1637	
1680.12.18	Kolárovo	ŠA BB, f. KC 4, no. 1639	
1681.03.26	Sitno	ŠA BB, f. KC 4, no. 2320	
1681.04.?	Sitno	ŠA BB, f. KC 4, no. 1641	
1681.06.15	Sitno	ŠA BB, f. KC 5, no. 4776	Žigmund Esterházy adresoval list zo Šopronu na Sitno.
1681.06.23	Sitno	ŠA BB, f. KC 4, no. 1079	Farkaš Koháry adresoval list zo Štefultova na Sitno.
1681.07.18	Sitno	ŠA BB, f. KC 4, no. 1642	
1681.10.21	Sitno	ŠA BB, f. KC 4, no. 2303	
1681.11.29	Sitno	ŠA BB, f. KC 4, no. 1014	
1681.12.29	Sitno	ŠA BB, f. KC 4, no. 1015	
1681.12.31	Sitno	ŠA BB, f. KC 4, no. 2297	
1682.01.27	Sitno	ŠA BB, f. KC 4, no. 2305	
1682.03.10	Sitno	ŠA BB, f. KC 1, no. 847	František Sótér adresoval list z Fil'akova na Sitno.
1682.03.19	Sitno	ŠA BB, f. KC 4, no. 1646	
1682.03.21	Sitno	ŠA BB, f. KC 4, no. 2296	
1682.03.28	Sitno	ŠA BB, f. KC 1, no. 984	Farkaš Koháry adresoval list z Čabrade na Sitno.
1682.03.31	Sitno	ŠA BB, f. KC 4, no. 2295	
1682.04.29	Sitno	ŠA BB, f. KC 4, no. 1016	
1682.07.17		ŠA BB, f. KC 4, no. 1075	Štefan II. Koháry komentoval zámer svojej matky odísť na Sitno, čo jej neodporúčal, na Čabradi by ju navyše mohol navštíviť.

1682. 09. 08	Čabrad'	MNL OL, P 125, ⁵ no. 6025	
1682. 11. 17	Čabrad'	ŠA BB, f. KC 4, no. 1097	Aeneas Caprara adresoval list na Čabrad' z poľného tábora Radošina. S jej plánovaným odchodom do Prešporoku odporúčal počkať.
1683. 04. 01	Kolárovo?	ŠA BB, f. KC 4, no. 1649	
1683. 05. 12	Prešporok	ŠA BB, f. KC 4, no. 1077	Farkaš Koháry adresoval list z Rajky do Prešporoku.
1683. 11. 13	Prešporok	ŠA BB, f. KC 4, no. 1078	Emerencia Balassová adresovala list z Trnavy do Prešporoku.
1684. 01. 11	Prešporok	Thaly 1872, no. 2 ⁶	Farkaš Koháry adresoval list z Čabrade do Prešporoku.
1684. 04. 25	Prešporok	Thaly 1872, no. 3 ⁷	

5 MNL OL, P 125 Esterházy Pál (1635 – 1713).

6 THALY, K. (ed.): Koháry István rabsága történetéhez, s. 239–240, list č. 2.

7 THALY, K. (ed.): Koháry István rabsága történetéhez, s. 240–241, list č. 3.

Príloha č. 2. Testament Judity Balassovej¹

Ja, Judita Balassová z Ďarmôt, pozostalá vdova nebohého cti-hodného a veľkomožného pána Štefana Koháryho staršieho jeho milosti, prevezmúc na seba všetky ťarchy mojich detí, potomkov, ako aj iných príbuzných, ktorých by sa nižšie spísaná vec týkala, alebo mohla týkať, zo slobodnej vôle prehlasujem v tomto vyhlásení, a dávam na vedomie tým, ktorých sa to týka.

Že synovi Štefanovi Kohárymu, prihliadajúc a berúc do primeraného uváženia, vo všetkom a vždy, jeho synovskú poslušnosť voči mne, a vzhľadom na to preukazujúc moju materinskú dobroprajnosť, všetko moje akokoľvek nazvané vlastníctvo [...].² Z Božieho požehnania všetko budúce nadobudnuté som dala a dávam, zaväzovala som a zaväzujem mocou tejto písomnosti, a odovzdala som do rúk aj odovzdávam spomínanému synovi Štefanovi Kohárymu, prechovávajúc aj naďalej dobrú nádej o jeho poslušnom synovskom vystupovaní, tak aby s tým následne mohol zaobchádzať ako s jeho vlastným a nadobudnutým, a slobodne s tým mohol disponovať, avšak pri dodržaní dvoch nižšie napísaných podmienok.

Po prvé, ak by totiž spomenutý syn, zabudnúc na moju písomne vyjadrenú dobroprajnosť prislúchajúcu matkám (čo by som si nemyslela), v budúcnosti by mi zámerne v niečom ublížil, nech môj dar pochádzajúci z materinskej dobroprajnosti ihneď zanikne, a nech sa zruší ako keby ani nič nebolo.

Po druhé, alebo ak by z nariadenia Boha jeho svätej výsosti môj vyššie spomenutý syn Štefan Koháry odišiel zo sveta tieňov [zomrel] bez potomstva, skôr než ja, tak [z toho], čo som mu dala podľa spôsobu vyššie napísaného, všetko, čo by bolo zachované, nech pripadne mne, a nech [mi] ostane, aby som držala slobodne, ako predtým, tak aj potom, a už len mocou tejto listiny by som mohla prevziať všetko naspäť do svojich rúk.

Avšak aj ja, Štefan Koháry, vďačným srdcom prijímajúc podľa uvedeného spôsobu prejavenu materinskú milosť spomenutej [matky Judity Balassovej] jej veľkomožnosti voči mne, odpovedám na ňu, tak ako doteraz, tak aj naďalej neustále sa budem usilovať pokorne vo všetkom poslúchať jej veľkomožnosť, a synovi prislúchajúcou pokorou si vážiť a ctíť jej veľkomožnosť.

Na väčšie preukázanie toho sme si navzájom darovali túto našu listinu, uistenú vlastnými pečaťami a vlastnoručnými podpismi, a želáme si a chce-

1 ŠA BB, f. KC V., no. 5054. Maďarčina, 8. 5. 1682, Sitno. Odpis.

2 Poškodený text.

me, [aby bola] všade, pred zákonom, ako aj mimo neho, považovaná za tak mocnú, ako keby ju medzi nami uzavrela niektorá kapitula, čiže [by bola uzavretá] kdekoľvek na hodnovernom mieste.

Dané na hrade Sitno dňa 8. mája 1682.

Zoznam bibliografických odkazov

Archívy:

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest (MNL OL), P 125
Esterházy Pál (1635 – 1713).

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest (MNL OL), P 1767,
II. tétel: Balassa II. Imre és felesége (Bosnyák Judit) iratai, 1608 – 1651.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest (MNL OL), P 2257
Családi fondtöredékek, 667 Koháry család, 1-6. Koháry Istvánné Balassa Ju-
dit, 1663 – 1668.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest (MNL OL), P 2257
Családi fondtöredékek, 667 Koháry család, 1-13. Baranyay Tamás és felesége,
Koháry Magdolna iratai.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest (MNL OL), P 419
Bosnyák család (1246 – 1832).

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest (MNL OL), P 707
Zichy család zsélyi levéltára (1527 – 1946), XXXII. sorozat.

Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠA BB), fond Koháry-Coburg (1241) 1324
– 1945 (f. KC), pars I.

Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠA BB), fond Koháry-Coburg (1241) 1324
– 1945 (f. KC), pars IV.

Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠA BB), fond Koháry-Coburg (1241) 1324
– 1945 (f. KC), pars V.

Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠA BB), Magistrát mesta Banská Bystri-
ca (MM BB).

Edície:

BALOGH, József – TÓTH, László (eds.): *Magyar leveleskönyv I.* Budapest : Corvina, 2001. 636 s.

KINCSES, Katalin (ed.): „*Im küttem én orvosságot*“ Lobkowitz Poppel Éva levelezése, 1622 – 1644. Budapest : ELTE, 1993. 300 s.

KISSNÉ BOGNÁR, Krisztina (ed.): *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526 – 1789.* Budapest : Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2004. 552 s.

KMETY, Adrien – SZÖGI, László – VARGA, Júlia (eds.): *A Nagyszombati Egyetem bölcsész és teológus növendékei I.* Esztergom : Prímási Levéltár – ELTE Egyetemi Könyvtára és Levéltára, 2021. 600 s.

KOLTAI, András (ed.): *Magyar udvari rendtartás.* Budapest : Osiris Kiadó, 2001. 287 s.

KOVÁCS, Ágnes (ed.): „...az Isten is azt segíti, aki iparkodik.” Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz 2. (1712 – 1724). Nyíregyháza : MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 2017. 684 s.

MAREK, Pavel (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa.* Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna. České Budějovice : Historický ústav Jihočeské univerzity, 2005. 713 s.

MARTON, Gellért Ernő (ed.): „Az mint Isten tudnunk adja, oltalmazzuk vérünkkel is szegény hazánknak bástyáját...” : magyar nyelvű Esterházy-levelek a Koháry-Coburg család levéltárából. In: *Aetas*, 2020, roč. 35, č. 3, s. 126-150.

MARTON, Gellért Ernő (ed.): New Sources from the Koháry-Coburg Family's Archive – Additions to Péter Koháry's Biography. In: *Rocznik Przemyski Historia*, 2023, roč. 29, č. 1, s. 9-34. DOI: 10.4467/24497347RPH.23.002.18908

THALY, Kálmán (ed.): Adalékok Koháry István fogságának történetéhez. In: *Századok*, roč. 4, 1870, č. 9, s. 649-653. Dostupné online (cit. 10. 04. 2025): <https://real-j.mtak.hu/13637/>

THALY, Kálmán (ed.): Bárá Koháry István hagyatéki leltára. In: *Történelmi Tár*, 1885, s. 605-608. Dostupné online (cit. 10. 04. 2025): <https://real-j.mtak.hu/4092/>

THALY, Kálmán (ed.): Gr. Koháry István naptári jegyzeteiből. In: *Törté-*

nelmi Tár, 1878, s. 396-400. Dostupné online (cit. 10. 04. 2025): <https://real-j.mtak.hu/4084/>

THALY, Kálmán (ed.): Koháry István rabsága történetéhez (újabb adatok). In: *Századok*, roč. 6, 1872, č. 4, s. 238-259. Dostupné online (cit. 10. 04. 2025): <https://real-j.mtak.hu/13639/>

THALY, Kálmán (ed.): Koháry István tanuló-kori leveleiből. In: *Századok*, roč. 10, 1876, č. 5, s. 384-395. Dostupné online (cit. 24. 01. 2025): <http://real-j.mtak.hu/13625/>

VISKOLCZ, Noémi – ZVARA, Edina (eds.): *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*. Budapest : MTA KIK – Kossuth Kiadó, 2019. 352 s. Dostupné online (cit. 08. 04. 2025): <https://real.mtak.hu/78375/>

VISKOLCZ, Noémi et al. (eds.): *Esterházy Pál és Thököly Éva iratai : I. Levelezés*. Budapest : Kossuth Kiadó – MTA KIK, 2022. 352 s. Dostupné online (cit. 08. 04. 2025): <http://real.mtak.hu/154003/>

Literatúra:

BALOGH, Zsuzsánna: Az el nem felejtett gyermekek. Születés, halálozás és gondoskodás egy XVII. századi erdélyi nemesi família levelezésében. In: *Fons*, roč. XXVIII., 2021, č.1, s. 3-26.

BENNETT, H. S.: *The Pastons and their England. Studies in an Age of Transition*. Cambridge : Cambridge University Press, 1922. 289 s.

BOGNÁR, Péter: Alfabetizáció a késő középkori, kora újkori Magyarországon. In: *Verso – Irodalomtörténeti folyóirat*, roč. 1, 2018, č. 2, s. 7-22. <https://doi.org/10.15170/VERSO.1.2018.2.7-22>

BOROVSKÝ, Samu: *Magyarország vármegyéi és városai : Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város*. Budapest : Országos Monografia Társaság, 1906. 490 s.

BORSA, Iván: *A Balassa család levéltára 1193 – 1526*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990. 273 s.

BRANDL, Gergely et al.: Kommunikáció és híráramlás : A Habsburg-oldal tárgyalási stratégiája az 1627. évi szőnyi békekötés során. In: *Aetas*, roč. 33, 2018, č. 4, s. 108-124.

BROOMHALL, Susan (ed.): *Early Modern Emotions. An Introduction*. Lon-

don – New York : Routledge, 2017. 386 s.

CANNON, Maria: Conceptualising Childhood as a Relational Status: Parenting Adult Children in Sixteenth-Century England. In: *Continuity and Change* 36, 2021, no. 3, s. 309-330. <https://doi.org/10.1017/So268416021000242>.

COUCHMAN, Jane: 'Is It Possible That My Sister [...] Has Had a Baby?' The Early Years of Marriage as a Transition from Girlhood to Womanhood in the Letters of Three Generations of Orange-Nassau Women. In: *The Youth of Early Modern Women*. Eds. Elizabeth S. Cohen – Margaret Reeves. Amsterdam : Amsterdam University Press, 2018, s. 195-214. <https://doi.org/10.1515/9789048534982-010>

CRAWFORD, Patricia: The construction and experience of maternity in seventeenth-century England. In: *Women as Mothers in Pre-Industrial England : Essays in Memory of Dorothy McLaren*. Ed. Valerie Fildes. New York – Abingdon : Routledge, 2013, s. 3-38.

CSÍZI, István: Észrevételek a magyar főnemesi címek XVI – XVII. századi történetéhez. In: *Fons*, roč. XXI., 2014, č. 1, s. 3-66.

ČERNÍK, Václav – VICENÍK, Jozef: K niektorým metodologickým otázkam historického poznania. In: *Historický časopis*, roč. 58, 2010, č. 2, s. 193-212.

DANKOVÁ, Sabina: Kommunikáció és híráramlás Balassa Judit levelezésében a 17. század második felében. In: *Fons*, roč. 31, 2024, č. 4, s. 509-527.

DANKOVÁ, Sabina: Metodologické východiská výskumu šľachtickej korešpondencie v ranom novoveku (na príklade listov Judity Balassovej). In: *Acta historica Neosoliensia* 26, 2023, č. 1, s. 99-115. DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2023.26.01.99-115>

DANKOVÁ, Sabina: Obraz matky v zrkadle korešpondencie Judity Balassovej v 2. polovici 17. storočia. In: *Theatrum historiae* 35, 2024, s. 29-45. DOI: <https://doi.org/10.46585/th.2024.35.02>

DANKOVÁ, Sabina: Reflexia osmanského a kuruckého ohrozenia v korešpondencii Judity Balassovej v 2. polovici 17. storočia. In: *Doctorandorum dies 2024*. Eds. Mária Dědová – Erik Hrnčiarik – Zuzana Lopatková. Trnava : FF TU v Trnave, 2024, s. 6-13.

DANKOVÁ, Sabina: Správa panstiev v rukách vdovy v 17. storočí (na príklade Judity Balassovej). In: *Moc v dejinách ľudskej spoločnosti. Stretnutie mladých historikov XIII*. Eds. Simona Bilecová – Monika Tresová. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach – Vydavateľstvo ŠafárikPress, 2024, s. 19-29. DOI: <https://doi.org/10.33542/MDS-0303-6-2>

DANKOVÁ, Sabina: Šľachtické odievanie podľa korešpondencie Judity Balassovej v 2. polovici 17. storočia. In: *Kultúrne dejiny*. Ružomberok : VERBUM – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku, roč. 16, 2025, č. 1, s. 6-23. DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2025.16.1.6-23>

DANKOVÁ, Sabina: Vzdelanosť šľachtických žien v ranonovovekom Uhorsku na príklade Judity Balassovej. In: *Theatrum historiae* 36, 2025, s. 7-25. DOI: <https://doi.org/10.46585/th.2025.36.01>

DAYBELL, James: Introduction. In: *Early Modern Women's Letter Writing, 1450 – 1700*. Ed. James Daybell. Basingstoke : Palgrave, 2001, s. 1-15.

DAYBELL, James: *The Material Letter in Early Modern England. Manuscript Letters and the Culture and Practices of Letter-Writing, 1512 – 1635*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2012. 357 s. <https://doi.org/10.1057/9781137006066>

DOMINKOVITS, Péter: Főúri familiárisok. Sopron vármegye alispánjai a 17. században. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16 – 17. században*. Eds. Nóra G. Etényi – Ildikó Horn. Budapest : Balassi Kiadó, 2005, s. 511-529.

DUCHOŇOVÁ, Diana – HANULA, Matej et al.: Človek raného novoveku. Bratislava : Veda, 2020. 440 s.

DUCHOŇOVÁ, Diana – LENGYELOVÁ, Tünde: *Hradné kuchyne a šľachtické stravovanie v ranom novoveku. Radosti slávností, strasti každodennosti*. Bratislava : Veda, 2016. 320 s.

DUCHOŇOVÁ, Diana: Dieťa v aristokratickom prostredí. In: Človek raného novoveku. Eds. Diana Duchoňová – Matej Hanula et al. Bratislava : Veda, 2020, s. 372-401.

DUCHOŇOVÁ, Diana: Komunikácia uhorskej aristokracie v rodinnom a dvorskom prostredí v ranom novoveku : „považujem za dôležité informovať Vás ...“. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského : Historica*, 2014, roč. 48, s. 23-37.

DUCHOŇOVÁ, Diana: *Palatín Mikuláš Esterházy. Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť*. Bratislava : Veda, 2017. 559 s.

DUCHOŇOVÁ, Diana: Šľachtic. In: Človek raného novoveku. Eds. Diana Duchoňová – Matej Hanula et al. Bratislava : Veda, 2020, s. 56-97.

DUCHOŇOVÁ, Diana: Špecifiká komunikácie na aristokratických dvo-roch v ranom novoveku. In: *Historické štúdie* 49, 2015, s. 19-37.

DUCHOŇOVÁ, Diana: Uhorský aristokratický dvor v ranom novoveku. In: *Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1948*. Ed. Frederik Federmayer.

Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2012, s. 169-185.

ĐURIANOVÁ, Mária (ed.): „Za Boha, kráľa a vlast!“ Koháryovci v uhorských dejinách. „Istenért, királyért, hazáért!“ A Koháry család a történelmi Magyarországon viszonylatában. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016. 256 s.

ERDÉLYI, Gabriella (ed.): *Anyák és apák : szülői szerepek, gondoskodás és tekintély a patriarchális családban (1500 – 1918)*. Budapest : Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021. 300 s.

ERDÉLYI, Gabriella (ed.): *Érzelmek és mostohák: Mozaikcsaládok a régi Magyarországon, 1500 – 1850*. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019. 307 s.

ERDÉLYI, Gabriella (ed.): *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550 – 1940*. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 313 s.

ERDÉLYI, Gabriella: A család és a nő mint történelmi probléma. Family and Gender as a Historical Construction. In: *Magyar Tudomány*, roč. 183, 2022, č. 8, s. 1001-1010. DOI: 10.1556/2065.183.2022.8.4

ERDÉLYI, Gabriella: Anyaság a kora újkorban. Várdai Kata és lányai kapcsolata. In: *Korall*, roč. 21, 2020, č. 82, s. 5-38.

ERDÉLYI, Gabriella: Esterházy Miklós mint családfő: utódlás és érzelmek egy 17. századi arisztokrata dinasztiában és mozaikcsaládban. In: *Történelmi Szemle*, roč. 61, 2019, č. 4, s. 657-679.

ERDÉLYI, Gabriella: Negotiating Widowhood and Female Agency in Seventeenth-Century Hungary. In: *The Hungarian Historical Review*, roč. 9, 2020, č. 4, s. 595-623. DOI: 10.38145/2020.4.595

FEDERMAYER, Frederik: Postavenie úradníka a možnosti úradníckej kariéry v ranonovovekom Uhorsku. In: *Človek raného novoveku*. Eds. Diana Duchoňová – Matej Hanula et al. Bratislava : Veda, 2020, s. 98-130.

FERRARO, Joanne M.: Childhood in Medieval and Early Modern Times. In: *The Routledge History of Childhood in the Western World*. Ed. Paula S. Fass. London : Routledge, 2012, s. 61-77.

FRANCEK, Jindřich: *Manželské a jiné vibrace v českých zemích raného novověku*. Praha : Havran, 2022. 330 s.

FÜLÖP, László – BARKÓCZY, László: Korabeli feljegyzések a Koháry családdal kapcsolatban. In: *Honismeret*, 2016, č. 4, s. 54-58.

FUNDÁRKOVÁ, Anna: *Barokový aristokrat*. Bratislava : Veda, 2018. 236 s.

FUNDÁRKOVÁ, Anna: Listy ako médium symbolickej komunikácie v aristokratickom prostredí. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského : Historica*, 2014, roč. 48, s. 67-77.

GILÁNYI, Marek: Niektorí Koháryovci vo svetle digitalizovaných matričných záznamov. In: „*Za Boha, kráľa a vlast!*“ *Koháryovci v uhorských dejinách. „Istenért, királyért, hazáért!“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában*. Ed. Mária Ďurianová. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016, s. 234-256.

HAJNAL, István: Írásbeliség és fejlődés. In: *Replica*, č. 30, 1998, s. 195-210.

HAJZER-MÓDLI, Éva: *Szerepek és imázsépítés: Koháry István, egy XVII. századi főúr társadalmi reprezentációs szerepe és gondolkodásmódja*. Dizertačná práca. Budapest : ELTE, 2018. 210 s. <https://doi.org/10.15476/elte.2018.092>

HANKO, Jaroslav: *Balašovci z Ďarmôt a Modrého Kameňa*. Modrý Kameň : Jaroslav Hanko, 2012. 182 s.

HODÁSOVÁ, Barbara: „Opus pulchrum“. Pôsobenie Spoločnosti Ježišovej v Banskej Bystrici (1648 – 1773) v kontexte umeleckých objednávok pre tamajšiu komunitu. In: *Acta historica Neosoliensia* 22, 2019, č. 2, s. 102-185.

HOPP, Lajos: A magyar levélműfaj történetéből. In: *Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok*. Eds. József Szauder – Andor Tarnai. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1974, s. 501-566.

HORN, Ildikó: Orphans of noble birth. In: *Beloved Children. History of Aristocratic Childhood in Hungary in the Early Modern Age*. Ed. Katalin Péter. Budapest – New York : Central European University Press, 2001, s. 99-161.

HRIČOVCOVÁ, Ingrid: Koháryovské majetky na území súčasného Maďarska, Rakúska a Slovenska. In: „*Za Boha, kráľa a vlast!*“ *Koháryovci v uhorských dejinách. „Istenért, királyért, hazáért!“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában*. Ed. Mária Ďurianová. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016, s. 178-189.

ILLÉSSY, János: *Gróf Koháry István élete és munkái. Irodalomtörténeti tanulmány*. Karczag : Szódi S. Könyvnyomdája, 1885. 75 s.

J. ÚJVÁRY, Zsuzsanna: „De valamíg ez világ fennáll, mindennek szép koronája fennáll“. A vezekényi csata és Esterházy László halála. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, roč. 119, 2006, č. 4, s. 943-972. Dostupné online (cit. 02. 01. 2025): <https://epa.oszk.hu/00000/00018/00072/pdf/>

JANKOVICS, József – KŐSZEGHY, Péter: Szeretők és házastársak: Misszilisek a szerelemről (esettanulmányok). In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica XXI*, 2017, č. 2, s. 188-213.

JANURA, Tomáš et al.: Hrad Modrý Kameň v rokoch 1600 – 1800. In: *Výskum a obnova hradu Modrý Kameň 2013 – 2019*. Modrý Kameň : Občianske združenie Hradčan, 2020. 131 s.

KÉRI, Katalin: „Okos asszony nem marad gyermek nélkül” – Anyai szerep, gyermeknevelés a 17 – 19. századi Magyarországon. In: *Tanulmányok a gyermekkultúráról*. Ed. István Bús. Szekszárd : PTE IGYK – Gyermekkultúra Kutatócsoport, 2013, s. 25-53.

KÉRI, Katalin: Korai hazai források a nőkről és tanuláshoz való jogukról. In: *Útjelzők*. Eds. Anna Orsós – Fanni Trendl. Pécs : PTE BTK, 2012, s. 154-165.

KÉRI, Katalin: *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással)*. Pécs : Kronosz Kiadó, 2018. 733 s.

KISS, Gábor et al.: *Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa*. Budapest : Tinta, 2012. 554 s.

KOCSIS, Zsuzsanna: *Kora újkori levélnyelvek – Kézazonosítási lehetőségek elmélete és módszerei*. Budapest : Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, 2020. 248 s.

KOHÚTOVÁ, Mária: Poddaní v ranom novoveku. In: *Človek raného novoveku*. Eds. Diana Duchoňová – Matej Hanula et al. Bratislava : Veda, 2020, s. 327-340.

KOLDINSKÁ, Marie: *Každodennost renesančního aristokrata*. Praha – Lito-myšl : Paseka, 2004. 264 s.

KOLTAI, András – KOZICZ, János (eds.): *Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára*. Budapest – Kecskemét : Piarista Rend Magyar Tartománya, 2015. 239 s.

KOLTAI, András: *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. Győr : Győri Egyházmegyei Levéltár, 2012, 636 s.

KOLTAI, András: Koháry István és a kecskeméti piarista rendház alapítása. In: *Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára*. Eds. András Koltai – János Kozicz. Budapest – Kecskemét : Piarista Rend Magyar Tartománya, 2015, s. 115-138.

KOMJÁTI, Zoltán Igor – AGÓCS, Attila (eds.): *Pamiatky rodov Koháryovcov a Coburgovcov od Tekova po Gemer. A Koháry és a Coburg család emlékezete*

Barstól Gömörig. Filakovo : Hradné múzeum vo Filakove, 2018. 323 s.

KOMJÁTI, Zoltán Igor: „...Akár egy, akár másfelől csak veszendő félben lenni...” Koháry István és a füleki helyőrség harcai a kuruc felkelők ellen (1672 – 1682). In: *Különvélemény : A mainstream magyar történelem határán*. Ed. Péter Illik. Budapest : Unicus Műhely, 2017, s. 51-72.

KOMJÁTI, Zoltán Igor: „...Az mit hallottam, kötelességem szerint akár Nagyságodnak tudtára adnom...”. Adalékok a híráramlás és hírhálózat történetéhez Felső-Magyarországon Koháry István füleki főkapitány levelezése tükrében (1672 – 1682). In: *Fons*, roč. XVII., 2010, č. 1, s. 113-140.

KOMJÁTI, Zoltán Igor: *A füleki végvár működtetése Koháry II. István főkapitányságának idején (1667 – 1682)*. Dizertačná práca. Debrecen : Debreceni Egyetem – BTK, 2011. 281 s.

KOMJÁTI, Zoltán Igor: A füleki helyőrség harcainak jellegzetességei Koháry II. István főkapitányságának idején (1667 – 1682). Charakteristické črty bojov filakovskej posádky za čias kapitanstva Štefana II. Koháryho (1667 – 1682). In: „*Za Boha, kráľa a vlast!*“ Koháryovci v uhorských dejinách. „Istenért, királyért, hazáért!“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában. Ed. Mária Ďurianová. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016, s. 20-35.

KOMJÁTI, Zoltán Igor: Fulminis instar. The Advance and Presence of Imre Thököly's Troops near the Mining Towns area of Lower Hungary in the autumn of 1678. In: *Acta historica Neosoliensia* 27, 2024, č. 2, s. 5-38. <https://doi.org/10.24040/ahn.2024.27.02.05-38>

KOMJÁTI, Zoltán Igor: Koháry István füleki főkapitány és a „törökös” hírek (1667 – 1682). Adalékok a magyarországi híráramlás és hírközlés 17. századi történetéhez. In: *Neograd 2016 : a Dornyay Béla Múzeum évkönyve XXXIX*. Eds. Balogh Zoltán – Fodor Miklós Zoltán. Salgótarján : Dornyay Béla Múzeum, 2016, s. 7-30.

KÓNYA, Peter et al.: *Dejiny Uhorska (1000 – 1918)*. Bratislava : Citadella, 2014. 788 s.

KÓNYA, Peter: *Imrich Thököly a jeho povstanie*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2021. 258 s.

KORONDI, Ágnes: Író és olvasó nők a középkori Magyarországon. In: *A zsoltártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*. Ed. Júlia Papp. Budapest : Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, s. 43-58.

KOVÁCS, Krisztián: A gyarmati és kékkői Balassa család a magyar kultúrában. In: *Balassagyarmati Honismereti Híradó – A Madách Imre Városi Kö-*

nyvtár Évkönyve, 2019, s. 20-31.

KOWALSKÁ, Eva: Dievčenské vzdelávanie v Uhorsku. In: *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Ed. Tünde Lengyelová. Bratislava : Academic Electronic Press, 2004, s. 236-243.

KOZICZ, János: A török elleni harcok vitézi hagyománya a Koháry családban. In: *Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára*. Eds. András Koltai – János Kozicz. Budapest – Kecskemét : Piarista Rend Magyar Tartománya, 2015, s. 19-54.

KRÁL, Pavel: Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku. In: *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Ed. Tünde Lengyelová. Bratislava : Academic Electronic Press, 2004, s. 142-151.

KRÁSZ, Lilla: *Születés és anyaság a régi Magyarországon: 16. század – 20. század eleje*. Budapest : Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2023. 447 s.

KUBEŠ, Jiří: Tři pohledy na kavalírskou cestu Franze Julia hraběte Verduga v letech 1681 – 1683. In: *Folia Historica Bohemica* 25, 2010, č. 2, s. 29-65.

LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana: Dlhá cesta k právnej emancipácii ženy v rodinných a majetkových vzťahoch. In: *Historický časopis : vedecký časopis o dejinách Slovenska a strednej Európy*, roč. 66, 2018, č. 4, s.599-627. DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2018.66.4.2>

LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana: Žena v stredovekom a novovekom Uhorsku. Právne postavenie šľachtickej. Praha : Leges, 2022. 223 s.

LANZA, Janine M.: *From Wives to Widows in Early Modern Paris: Gender, Economy, and Law*. Aldershot – Burlington : Ashgate, 2007. 252 s.

LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana – BOROVIČKOVÁ, Martina: *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2015. 137 s.

LENDEROVÁ, Milena: Chvála deníků a dopisů. In: *Osobní deník a korespondence – snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?* Eds. Milena Lenderová – Jiří Kubeš. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2004, s. 21-31.

LENGYELOVÁ, Tünde (ed.): *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2004. 304 s.

LENGYELOVÁ, Tünde et al.: *Thurzovci a ich historický význam*. Bratislava : Pro Historia – Historický ústav SAV, 2012. 260 s.

LENGYELOVÁ, Tünde: „...úlohou žien je sedieť doma, rozprávať sa s Bohom a priasť.“ Každodenný život ranonovovekej šľachtickej. In: *Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1948*. Ed. Frederik Federmayer. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2012, s. 159-168.

LENGYELOVÁ, Tünde: „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť“. Korešpondencia Judity Balassovej so synom Štefanom II. Kohárom. In: „Za Boha, kráľa a vlasť!“ *Koháryovci v uhorských dejinách*. „Istenért, királyért, hazáért!“ *A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában*. Ed. Mária Ďurianová. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016, s. 9-19.

LENGYELOVÁ, Tünde: *Az írástudatlantól a főispánig – Thurzó Györgyné, coborszentmihályi Czobor Erzsébet*. In: *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Eds. Anna Fábri – Gábor Várkonyi. Budapest : Argumentum, 2007, s. 139-159.

LENGYELOVÁ, Tünde: Panstvo v rukách ženy : (na príklade dvoch šľachticiek zo 17. storočia). In: *Otázky zemepanského hospodárenia a správy v novoveku*. Ed. Zuzana Lopatková. Trnava : Katedra histórie FF TU, 2019, s. 87-103.

LENGYELOVÁ, Tünde: Postavenie žien v ranonovovekej spoločnosti. In: *Človek raného novoveku*. Eds. Diana Duchoňová – Matej Hanula et al. Bratislava : Veda, 2020, s. 342-371.

LENGYELOVÁ, Tünde: Urodzenosť, pôvod a spoločenské postavenie v ponímaní ranonovovekej uhorskej šľachty. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2005, s. 19-30.

LENGYELOVÁ, Tünde: Žena ako téma slovenskej historiografie. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno : Masarykova univerzita, 2001, s. 149-155.

LENGYELOVÁ, Tünde: *Život na šľachtickom dvore*. Bratislava : Slovart, 2016. 250 s.

LETZOVÁ, Mária: Žofia Bosniaková: život, dielo a úcta v 17. – 19. storočí. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2022. 191 s.

LUBY, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura Edition, 2002. 626 s.

MADAS, Edit – MONOK, István: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*. Budapest : Balassi Kiadó, 1998. 141 s.

MAREK, Miloš: *Glossarium mediae et infimae latinitatis Slovaciae. Vol. I (A–K)*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012. 472 s.

MAREK, Miloš: *Glossarium mediae et infimae latinitatis Slovaciae. Vol. II (L–Z)*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012. 440 s.

MARTÍ, Tibor: Spojitosť Štefana Koháryho II. s fil'akovskými františkánmi. In: „*Za Boha, kráľa a vlasť!*“ *Koháryovci v uhorských dejinách. „Istenért, királyért, hazáért!*“ *A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában*. Ed. Mária Durianová. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016, s. s. 46-56.

MARTÍ, Tibor: A füleki ferences könyvtár. In: *A füleki ferences rendház könyvtárának régi állománya : katalógus. A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei* 7. Ed. Tibor Martí. Eger : Eszterházy Károly Főiskola, 2012, s. XIII-XXVII.

MARTÍ, Tibor: *Gróf Esterházy László (1626 – 1652) : Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez*. Dizertačná práca. Budapest : Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2013. 291 s. DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2014.021

MATUNÁK, Mihály: *A magyarbéli Bosnyák-család története*. Körmöcbánya : nyomtatott Joerges Ágost özv. és fiánál, 1895. 73 s.

MATUNÁK, Mihály: *Korpona várkapitányai*. Korpona : Joerges Ágost Özvegye és Fia, 1901. 89 s.

MAUR, Eduard: Dětství za raného novověku. In: *Velké dějiny zemí Koruny české : Dětství*. Ed.: Milena Lenderová. Praha : Paseka, 2021, s. 107-218.

MIHALIK, Béla Vilmos: Kodok Klára. Az özvegyasszonyi önállóság cselei és korlátai. In: *Özvegyek és árvák 1550 – 1940*. Ed. Gabriella Erdélyi. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. s. 197-226.

MIKÓ, Pál: *Női magyar levélstílus a 17. században*. Székelyudvarhely : Nyomatott Becsek Dániel Könyvnyomdájában, 1896. 71 s.

MOHÁCSI, Endre: A levél mint információforrás a XVII. század elején. Nagylúcsei Dóczy András szatmári főkapitány levelei Thurzó György nádorhoz. In: *Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve*, 57. roč., 2015, s. 211-216.

MRVA, Ivan: *Temné storočie 1618 – 1718 : Zlomové obdobia slovenských dejín*. Bratislava : Perfekt, 2021, 400 s.

NAGY, Iván : *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal* IV. Pest : Ráth Mór, 1858. 504 s.

NAGY, Iván : *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal* IX. Pest : Ráth Mór, 1862. 862 s.

NAGY, Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal* VI. Pest : Ráth Mór, 1860. 568 s.

NAGY, Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal* X. Pest : Ráth Mór, 1863, 943 s.

NAGY, Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal* II. Pest : Friebeisz István, 1858, 282 s.

OBORNI, Teréz: „Igazi szerelmesed, Gabriel”. Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna története. In: *Szerelmek a magyar történelemben*. Ed. Gyöngy Kovács Kiss. Kolozsvár : Komp-Press Kiadó – Korunk, 2018, s. 43-58.

ORGONA, Angelika: A Kornis-ház. Családfői szerepek, gondoskodás és érzelmek a 17. századi Erdélyben. In: *Anyák és apák : szülői szerepek, gondoskodás és tekintély a patriarchális családban (1500 – 1918)*. Ed. Gabriella Erdélyi. Budapest : Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021, s. 29-60.

OTRUBA, Štefan et al.: *Štátny archív v Banskej Bystrici*. Sprievodca po archívnych fondoch II. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1969. 284 s.

PAJER, Lenka. *Odev v živote uhorského šľachtica 16. a 17. storočia*. Dizertačná práca. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave – Historický ústav SAV, 2022. 256 s.

PÁLFFY, Géza: A Balassi család szerepe a törökellenes határvédelemben az Ipoly és a Garam folyók mentén a 16. században. Účasť rodiny Balašovcov na protitureckej obrane hraníc podlíz riek Ipel' a Hron v 16. storočí. In: *Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí : zborník z medzinárodnej konferencie, Modrý Kameň, jún 2012*. Eds. Helena Ferencová – Erika Antolová. Modrý Kameň : SNM – Múzeum bábkarských kultúr a hračiek, 2013, s. 135-158.

PÁLFFY, Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2022. 564 s.

PÁLFFY, Géza: *Hungary between Two Empires 1526 – 1711*. Bloomington : Indiana University Press, 2021. 284 s.

PÁLFFY, Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16 – 17. században. In: *Történelmi Szemle*, roč. 39, 1997, č. 2, s. 257-288.

PAPP, Kinga: „Én pedig vagyok igaz társad míg él” Kálnoki Sámuel és Lázár Erzsébet levelezése. In: *Certamen I*. Kolozsvár : Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME), 2013, s. 67-80.

PAPP, László: *Magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a XVI. században – Nyelvtudományi értekezések 44.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1964. 78 s.

PERES, Zsuzsanna: A magyar főnemesség házasságkötési életkora a kora újkorban. In: *Laudator temporis acti. Ünnepi tanulmányok a 65 éves Horváth Attila tiszteletére.* Eds. Attila Barna et al. Budapest : Ludovika Egyetemi Kiadó, 2024, s. 545-553.

PERES, Zsuzsanna: Az özvegyek jogai a koraújkori Magyar Királyságban. In: *Társadalom és jog a közép- és kora újkori Magyarországon. Jogtörténeti Tanulmányok. Miskolci Tanulmányok 2.* Eds. Gábor Nagy et al. Miskolc : Miskolci Egyetemi Kiadó, 2021, s. 101-110.

PÉTER, Katalin: Az asszony neve. Arisztokrata névhasználat a 16 – 17. századi Magyarországon [The name of the woman: The usage of names among aristocrats in Hungary in the sixteenth and seventeenth centuries]. *Történelmi Szemle* 52, 2010, č. 2, s. 151-187.

PÉTER, Katalin: *Házasság a régi Magyarországon. 16 – 17. század.* Budapest : L'Harmattan, 2008. 168 s.

PÉTER, Katalin: *Magánélet a régi Magyarországon.* Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2012. 180 s.

PÉTER, Katalin: The first ten years of life. In: *Beloved Children. History of Aristocratic Childhood in Hungary in the Early Modern Age.* Ed. Katalin Péter. Budapest – New York : Central European University Press, 2001, s. 39-97.

POLLOCK, Linda A.: Training a child in the way he/she should go. Cultural transmission and child-rearing within the home in England, circa 1550 – 1800. In: *Education and Cultural Transmission : National Developments and International Trends in Europe since Early Modern Times, Paedagogica Historica.* Eds. Richard Aldrich et al. Supplementary Series, vol. II, 1996, s. 79-103. <https://doi.org/10.1080/00309230.1996.11434859>

POLLOCK, Linda: Childhood, parents and the family: 1500 – 1900. In: *The Routledge Handbook of Global Child Welfare.* Eds. Pat Dolan – Nick Frost. Abingdon – New York : Routledge, 2017, s. 3-18. <https://doi.org/10.4324/9781315672960-2>

POLLOCK, Linda: Little Commonwealths I: The Household and Family Relationships. In: *A Social History of England, 1500 – 1750.* Ed. Keith Wrightson. Cambridge : Cambridge University Press, 2017, s. 60-83. <https://doi.org/10.1017/9781107300835.004>

PONGRÁCZ, Denis: *Atlas osobných pečatí I.* Bratislava : JUDr. Mikuláš Trstenský, 2019. 1010 s.

PUKÁNSZKY, Béla: *A nőnevelés története*. Budapest : Gondolat Kiadó, 2013. 228 s.

R. VÁRKONYI, Ágnes: Tradíció és innováció a kora újkori Közép-Európa udvari kultúrájában. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16 – 17. században*. Eds. Nóra G. Etényi – Ildikó Horn. Budapest : Balassi Kiadó, 2005, s. 60-113.

RADVÁNSZKY, Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században I*. Budapest : Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1896. 494 s.

RADVÁNSZKY, Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században II*. Budapest : Knoll Károly akadémiai könyvtárusnál, 1879. 406 s.

RADVÁNSZKY, Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században III*. Budapest : Knoll Károly akadémiai könyvtárusnál, 1879. 431 s.

SCHramek, László Péter: Wesselényi Ferenc, Lippay György és Balassa Imre vitája a Pest megyei főispánságról. In: *Történelmi Szemle*, roč. 53, 2011, č. 4, s. 537-567.

SZABÓ, András: Női művelődés a 16. századi Magyarországon. In: *A zsol-tártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*. Ed. Júlia Papp. Budapest : Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, s. 71-77.

SZALMA, Štefan: Ambróz Soós – príbeh jedného uhorského zajatca zo 17. storočia. In: *Zborník zo stretnutia priateľov histórie Novohradu*, roč. VIII. Ed. Mišo Šesták. Hradište : Občianske združenie Priatelia histórie Novohradu, 2022, s. 45-49.

SZIRÁCSIK, Éva: A földesúri járadékok változása a divényi uradalomban (1660 – 1684). In: *Uradalom – vállalat. Magyar gazdaságtörténeti évkönyv*. Eds. György Kövér et al. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, 2019, s. 121-153.

SZIRÁCSIK, Éva: Koháry II. István, a birtokgyarapító katona. In: *Végvár és mentalitás a kora újkori Európában – Studia Agriensia 31*. Eds. Mátyás Berecz – Györgyi Bujdosné Pap – Tivadar Petercsák. Eger : Dobó István Vármúzeum, 2015, s. 217-246.

SZIRÁCSIK, Éva: *Rablólovag vagy földesúr? Gróf Balassa III. Imre*. Budapest : Unicus Műhely, 2016. 136 s.

ŠUJANSKÁ, Anna: Sídla Balašovcov v Považskej Bystrici a v okolí. In: *Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí : zborník z medzinárodnej konferencie, Modrý Kameň, jún 2012*. Eds. Helena Ferencová – Erika Antolová. Modrý Kameň : SNM – Múzeum bábkarských kultúr a hračiek, 2013, s. 265-322.

TAKÁTS, Sándor: *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI – XVII. századból*. Budapest : Gondolat Kiadó, 1964. 420 s.

TERBE, Erika: A misszilisek a magyar nyelvtörténeti kutatásokban. In: *Az ember és a nyelv – térben és időben*. Kolozsvár : Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME), 2016, s. 191-200.

TIHÁNYIOVÁ, Monika: From the Medieval Correspondence of Hungarian Noblewomen. In: *Historický časopis*, roč. 69, 2021, č. 5, s. 839-862. DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2021.69.5.3>

TOMEČEK, Oto: Hrad a panstvo v rukách Sěčiovcov (1620 – 1670). In: *Hrad Lupča : Klenot Pohronia vo svetle vekov*. Eds. Vladimír Homola – Oto Tomeček. Podbrezová : Železiarne Podbrezová, 2017, s. 72-91.

TÓTH, István György: *Literacy and Written Culture in Early Modern Central Europe*. Budapest : Central European University Press, 2000. 288 s.

TÓTH, István György: *Mivelhogy magad írást nem tudsz...* Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Budapest : MTA Történettudományi Intézet, 1996. 339 s.

UGRY, Bálint: Erdődy Ádám Kavalierstourja : A nemesi ifjak gavallér-körútjai mint átmeneti rítusok. In: *Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban*. Ed. Zsolt Kökényesi. Budapest : L'Harmattan, 2022, s. 181-206.

V. LÁSZLÓ, Zsófia: Nőoktatás és könyves műveltség a 17 – 18. században. In: *A zoltártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*. Ed. Júlia Papp. Budapest : Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, s. 95-125.

VAN DÜLMEN, Richard: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století) I. Dům a jeho lidé*. Praha : Argo, 1999. 338 s.

VÁRKONYI, Gábor: „Nekem azt kell tennem, amit mások akarnak...” Arisztokrata nők és közélet a kora újkori Magyarországon. In: *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Eds. Anna Fábri – Gábor Várkonyi. Budapest : Argumentum Kiadó, 2007, s. 123-137.

VÁRKONYI, Gábor: Hospodárenie – netrادیčnā úloha aristokratických žien v ranonovovekom Uhorsku. In: *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Ed. Tünde Lengyelová, Bratislava : Academic Electronic Press, 2004, s. 177-183.

VELIČKOVÁ, Helena: Alžběta Báthoryová z pohledu grafologie. In: *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2010, č. 300, s. 117-129.

VELIČKOVÁ, Helena: Grafologický pohled na rukopisná kmeniana v Muzeu J. A. Komenského v Přerově. In: *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2010, č. 300, s. 42-63.

WHITEHEAD, Barbara J.: Introduction. In: *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500 – 1800*. Ed. Barbara J. Whitehead. New York – London : Garland Publishing, Inc, 1999, s. IX-XVI.

WIESNER, Merry E.: *Women and Gender in Early Modern Europe*. Cambridge : Cambridge University Press, 2000. 325 s.

ŽAŽOVÁ, Henrieta: Koháryovci a Trnavská univerzita. In: „Za Boha, kráľa a vlasť!“ *Koháryovci v uhorských dejinách. „Istenért, királyért, hazáért!“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában*. Ed. Mária Ďurianová. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016. s. 166-177.

Internetové odkazy:

Csákósov katalóg korešpondencie Koháryovcov (cit. 15. 04. 2025): <https://repo.umb.sk/collections/57a5a595-74bd-40ce-8623-4f6f7927fdb9>

KOLTAI, András – BENDA, Borbála: Zoznam familiárov Adama Batthyányho z obdobia 1629 – 1659 (cit. 16. 12. 2024): <https://archivum2004.piarista.hu/batthyany/familia-keret.htm>

Trophaeum Nobilissimae Ac Antiquissimae Domus Estoriana In Tres Divisum Partes, Viennae Austriae, 1700. Dostupné na internete (cit. 04. 04. 2025): https://digital.slub-dresden.de/en/workview?tx_dlf%5Bid%5D=93135&tx_dlf%5Bpage%5D=1

Zoznam ilustrácií

Obálka: Flámsky [holandský] maliar z konca 17. storočia – Príjazd vznešenej spoločnosti na nádvorie zámku, 17. storočie, koniec, 1680 – 1700, Slovenská národná galéria, SNG, https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.O_223

Obr. 1. Rodokmeň Judity Balassovej

Obr. 2. Divínsky hrad (Samuel Lányi, Samuel Lenhardt – Divény, 1820–1840, Slovenská národná galéria, SNG, https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.G_8153)

Obr. 3. Rodokmeň Štefana I. Koháryho

Obr. 4. Rukopis Judity Balassovej (ŠA BB, f. KC V., no. 6433. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez dátumu a miesta. Podľa kontextu 04. 10. 1678, Sitno. Foto: S. Danková)

Obr. 5. Rukopis Judity Bosnyákovej (ŠA BB, f. KC IV., no. 7179. Judita Bosnyáková Judite Balassovej, 29. 05. 1674, Trnava. Foto: S. Danková)

Obr. 6. List Štefana II. Koháryho (ŠA BB, f. KC IV., no. 1042. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, 26. 05. 1670, Filákov. Foto: S. Danková)

Obr. 7. Porovnanie rukopisu Judity Bosnyákovej a Judity Balassovej

Obr. 8. Peter Pázmány (1570 – 1637) (Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára)

Obr. 9. Obliehanie pevnosti Nové Zámky, 1. štvrtina 17. storočia (Neznámy grafik – Obliehanie pevnosti Nové Zámky generálom Buquoyom, 1621–1622, Slovenská národná galéria, SNG, https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.G_13752)

Obr. 10. Štefan I. Koháry (1616 – 1664) (Elias Widemann, 1651. Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára)

Obr. 11. Adam Batthyány (1610 – 1659) (Elias Widemann, 1651. Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára)

Obr. 12. Pozývaci list pre predstaviteľov mesta Banská Bystrica na sobáš Judity Balassovej a Štefana I. Koháryho (ŠA BB, MM BB, fasc. 443, num. 76. Foto: S. Danková)

Obr. 13. Pečať Judity Balassovej (ŠA BB, f. KC IV., no. 1597. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 17. 02. 1680, Sitno. Foto: S. Danková)

Obr. 14. Štefan II. Koháry (1649 – 1731) (Múzeum vo Svätom Antone)

Obr. 15. Viedeň v 17. storočí (Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára)

Obr. 16. Cisár Leopold I. (1640 – 1705) (Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára)

Obr. 17. Filákov v 17. storočí (Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára)

Obr. 18. Študentské listy Štefana II. a Imricha II. Koháryovcov (ŠA BB, f. KC IV., no. 1121. Štefan II. Koháry Štefanovi I. Kohárymu, 29. 05. 1661, Trnava; ŠA BB, f. KC IV., no. 1126. Imrich II. Koháry Štefanovi I. Kohárymu, 10. 03. 1663, Viedeň. Foto: S. Danková)

Obr. 19. Farkaš Koháry (1654 – 1704) (Slovenské banské múzeum)

Obr. 20. Andrej Koháry (1694 – 1757) (Slovenské banské múzeum)

Obr. 21. Trnava v 17. storočí (Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára)

Obr. 22. Emerencia Balassová (163? – po r. 1699) a jej manžel Žigmund Esterházy (1626 – 1691) (Trophaeum Nobilissimae Ac Antiquissimae Domus Estorianae In Tres Divisum Partes, Viennae Austriae, 1700, no. 101, no. 102, s. 479, 483.)

Obr. 23. Daniel Esterházy (1585 – 1654) (Elias Widemann, 1650. Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára)

Obr. 24. Štefan Zichy (1616 – 1693) (Elias Widemann, 1649. Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára)

Obr. 25. Rukopis pisára Andreja (ŠA BB, f. KC IV., no. 2299. Judita Balassová Judite Bosnyákovéj, 05. 09. 1672, Čabrad'. Foto: S. Danková)

Obr. 26. Rolnícka krajina (Jacques Callot – Rolnícka krajina, 1647, 1921, Galéria umenia Ernesta Zmetáka, GNZ, https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GNZ.G_353)

Obr. 27. Portrét františkána zo 17. storočia (Giuseppe Lante, Joseph Wagner, Pietro Novelli – Portrét františkána (Portrét františkána sv. Jozefa Kupertínskeho), 17. storočie, 2. polovica, 1663, Galéria umenia Ernesta Zmetáka, GNZ, https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GNZ.G_1384)

Obr. 28. Imrich Thököly (1657 – 1705) (Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára)

Obr. 29. Uhri holdujúci Turkom (Romeyn de Hooghe, Neznámy grafik – Holdovanie Uhrov Turkom, 1683, Slovenská národná galéria, SNG, https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.G_13755)

Menný register

Andrej (pisár): 122-126,	Bartakovich, Ján: 144,	Esterházy, Daniel: 60,
Aragónska, Beatrix: 21	145	III, II2
Balassa, Imrich II.: 24-	Báthory, Gabriel: 57	Esterházy, Gašpar: III
27, 37, 52, II0, II8, 158	Batthyány, Adam: 60,	Esterházy, Ladislav: 61
Balassa, Imrich III.: 25-27, 29, 52, 53, 106-109, III, II8	61, III, II2	Esterházy, Mikuláš: 58, 60, 61, 67
Balassa, Peter: 109	Batthyány, František II.: 103	Esterházy, Pavol: 15, 17, 41, 43, 45, 72, 98, III
Balassa, Valentín II.: 98, 101, 109, II8, II9, 148	Bélteky, Pavol: 80	Esterházy, Tomáš: III
Balassa, Žigmund: 25, II8	Bethlen, Gabriel: 24	Esterházy, Žigmund: II0-II2,
Balassová, Barbora: 59	Bezegh, Juraj: 147, 148	Esterházyová, Uršul'a: 41, 43, 47
Balassová, Emerencia: 27, 107, II0, III, II9, 125, 136, 137,	Borsics, Ján: 133	Fekete, Štefan: 134
Baranyay, Tomáš: 45, 80, 83-86, 90, 95, II2-II8, 126-128, 132, 133, 146, 150, 160	Bosnyák, Tomáš: 24, 52, 143	Forgách, Adam: 60
Baranyayová, Mária: II2, II5	Bosnyáková, Judita: 24, 26, 37, 42, 43, 46-52, 55, 65, 81, 86, 95, 97, 102, 106-III, II8, II9, 122, 123, 125, 135, 136, 148, 157, 158	Francsics, Juraj: 132
Barkóczy, Juraj: 95, 96, 100	Cobb, Wolfgang Frederick: 153	Gerhard, Juraj: 147
Barkóczyová, Kristína: 95	Czoborová, Alžbeta: 34, 38, 43, 47, 51, 67, 72, 103	Gerhard, Pavol: 137, 144-146
	Deák, Ján: 131	Gerhard, Urban: 145
	Dersffyová, Uršul'a: 67	Gyürky, Michal: 127, 128
	Erdődy, Juraj: 136	Habsburský, Ferdinand III.: 60

- Habsburský, Leopold I.: 28, 83, 84, 119, 151
- Habsburský, Matej II.: 28, 57
- Jakobay (*Jacobei*), Andrej: 122
- Jakusithová, Polyxena: 101
- Ján (pisár): 122
- Jánossy, Gregor: 132-134
- Kanizsayová, Ursula: 22, 66, 67
- Károlyi, Alexander: 95
- Kenderessyová, Mária: 24
- Késmárky, Albert: 122
- Koháry, Andrej: 30, 100, 101
- Koháry, Farkaš (Wolf-gang): 27, 28, 30, 81, 97-102, 143, 147
- Koháry, František: 30
- Koháry, Gabriel: 27, 101, 102
- Koháry, Ignác: 101
- Koháry, Imrich I.: 57
- Koháry, Imrich II.: 27, 81, 96-98, 102, 114, 136
- Koháry, Ján I.: 27, 28, 96, 98, 101, 102, 157
- Koháry, Ján II.: 101
- Koháry, Juraj II.: 101
- Koháry, Peter: 12, 28, 57-60, 112
- Koháry, Štefan I.: 11, 17, 27-29, 57, 59-63, 67-72, 77, 79, 95, 96, 111-115, 118, 126, 146, 159
- Koháry, Štefan II.: 11, 12, 16, 27-30, 39, 44-46, 51, 54, 79-98, 101-105, 108, 111, 114, 116-118, 123, 126, 127, 129-131, 134-137, 139, 141, 143, 145-149, 153, 154, 156, 157, 159-161
- Koháryová, Barbora: 100
- Koháryová, Eva: 100
- Koháryová, Judita: 27, 95-96
- Koháryová, Katarína: 59
- Koháryová, Magdaléna: 59, 112
- Koháryová, Žofia: 100
- Korvín, Matej: 21
- Lendvay, Juraj: 101
- Lippay, Juraj: 53
- Lippayová, Barbora: 53
- Liptay, Ondrej: 137
- Lórántffyová, Zuzana: 21, 67, 72, 103
- Matyasovszky (Matiašovský, Maťašovský), František: 133
- Mikuláš (pisár): 122
- Nádasdy, Tomáš: 22, 66, 67
- Németh, Pavol: 128
- Nyáryová, Kristína: 89, 94
- Pázmány, Peter: 53, 54
- Popel, Zdeněk Vojtěch: 67
- Poppelová Lobkowitzová, Eva: 73, 103, 105
- Radi, Pavol: 135
- Rákóczi, Juraj I.: 21, 67, 72, 103
- Rákóczi, Juraj II.: 103
- Rákóczi, Žigmund: 103
- Rákócziová, Alžbeta: 38, 136, 149
- Rechbergová, Mária Ludovika: 98
- Samuel (pisár): 130
- Soós, Ambróz: 126, 127
- Sőtér, František: 134, 135
- Szabó, Albert: 148
- Szántó, Gregor: 134
- Széchyová, Mária: 37
- Szelepcsényi, Juraj: 142
- Thököly, Imrich: 98, 101, 108, 109, 152, 153, 155, 156
- Thökölyová, Eva: 41, 45, 47, 51

Thurzo, Imrich: 72, 103

Thurzo, Juraj: 34, 38, 57,
67, 72, 103

Thurzová, Barbora: 103

Újfalusyová, Eva: 27

Ürményi Nagy, Michal:
131, 132

Várdaiová, Katarína:
89, 92, 94

Varjassy, Ján: 134

Verebélyi, Pavol: 130

Vethleová (Wethleová),
Regina: 59

Wesselényi, František:
29, 37, 83, 108, 144, 151

z Pernštejna, Polyxena:
67

Zichy, Adam IV.: 113

Zichy, Pavol II.: 113

Zichy, Štefan I.: 45, 84,
112, 113, 115, 116, 127

Zichy, Štefan II.: 113

Miestny register

Banská Bystrica: 16, 51, 63, 101, 123, 129, 133, 153	Hronský Beňadik: 152	Sitno: 28, 58, 100, 105, 109, 123, 125, 129, 130, 136, 137, 140, 145-150, 152, 153, 156, 160
Banská Štiavnica: 46, 54, 105, 125, 138, 152, 153	Jasov: 50, 130	Slovenská Lupča: 37, 153
Beckov: III	Jelšava: 30	Svätý Anton: 16, 28, 125, 145
Beluj: 45, 137, 138	Kecskemét: 28	Šurany: 24, 68
Bzovík: 142, 143, 152	Komárno: 57	Trenčín: 136
Čabrad': 24, 28, 37, 50, 51, 55, 58, 71, 89, 100, 126-129, 131-133, 135, 139, 142, 143, 149, 150, 156, 160, 164	Košice: 101	Trnava: 60, 79, 96, 97, 101, 102, III, 142, 148,
Čabradský Vrbovok: 143	Krnišov: 139, 150	Veľké Vozokany: 60, III
Čelovce: 140	Krupina: 101, 137, 148	Veľký Varadín: 150
Devičie: 137, 139	Levice: 62, 137, 152, 155	Viedeň: 45, 57, 58, 79, 80-86, 93, 96-98, 105, III, 117, 142, 151
Divín: 25, 26, 28, 29, 37, 52, 53, 107, 108	Modrý Kameň: 37, 127	Vyšný Blh: 29
Drienčany: 30	Moháč: 25, 31	Žibritov: 147, 148
Fil'akovo: 12, 24, 29, 55, 61, 71, 79, 81, 86, 87, 98, 101, III, 116, 117, 127, 130, 131, 133, 134, 143, 147, 153, 156, 160	Mukačevo: 95	
Galanta: 119	Muráň: 30	
	Nové Zámky: 57-59, III, 150	
	Považská Bystrica: 37	
	Prešporok: 46, 68, 109, 115, 119, 157	
	Pukanec: 152	
	Rimavská Seč: 28, 30	
	Sečany: 60, 61, 96, 126, 133, 138	

Názov publikácie: „Aj ja som len človek, nie anjel.“ Každodenný život šľachty v 17. storočí podľa korešpondencie barónky Judity Balassovej

Autorka: Mgr. Sabina Danková, PhD.

Recenzenti: PhDr. Tünde Lengyelová, CSc.; Dr. habil. Maxim Mordovin, PhD.

Jazyková korektúra: Mgr. Patrícia Molnárová, PhD.

Formát: B5

Obálka: Flámsky [holandský] maliar z konca 17. storočia – Príjazd vznešenej spoločnosti na nádvorie zámku, 17. storočie, koniec, 1680 – 1700, Slovenská národná galéria, SNG, https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.O_223

Náklad: 100 ks.

Rozsah: 12,7 AH

Rok vydania: 2025

Vydanie: prvé

Vydavateľ: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Edícia: Filozofická fakulta

Tlač: EQUILIBRIA, s. r. o.

ISBN 978-80-557-2284-9

